

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

В.І.САІТАВА

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ БІБЛІАГРАФІІ
(да сярэдзіны XX ст.)

Вучэбны дапаможнік

Мінск 2005

УДК 01 (И) (9)
ББК 78.53 +78.54 (0)ж
С 149

Рэцэнзенты

С.В.Зыгмантовіч, кандыдат педагагічных навук, загадчык кафедры менеджменту інфармацыйна-дакументнай сферы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў;

Л.І.Ракавецкая, кандыдат педагагічных навук, вучоны сакратар Беларускага інстытута праблем культуры

Рэкамендаваны да друку прэзідыумам вучэбна-метадычнай рады Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Саітава, В.І.

С149 Сусветная гісторыя бібліяграфіі (да сярэдзіны ХХ ст.): вучэб. дапам. / В.І.Саітава. – Мн.: Бел. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2005. –131 с.

ISBN 985-6579-95-3.

Дапаможнік падрыхтаваны ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай курса. Паказаны асноўныя этапы бібліяграфіі, арганізацыя вытворчасці бібліяграфічнай інфармацыі на кожным з іх, уклад выдатных дзеячаў і вядучых устаноў, асноўныя крыніцы агульнай і спецыяльнай бібліяграфіі, якія складаюць яе залаты фонд, дасягненні ў распрацоўцы тэорыі бібліяграфіі і метадыкі бібліяграфавання.

Для студэнтаў вышэйшых і навучэнцаў сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў бібліятэчнай галіны.

ББК 78.53 +78.54 (0)ж

ЗМЕСТ

Прадмова	5
Раздзел 1. Бібліяграфія ў старажытным свеце	8
1. Вытокі бібліяграфіі. Бібліяграфія на старажытным Усходзе	8
2. Старажытная Грэцыя. Узнікненне тэрміна “бібліяграфія”	12
3. Бібліяграфія ў Старажытным Рыме ў перыяд поз- няй антычнасці	16
Раздзел 2. Бібліяграфія ў перыяд сярэднявекі (V–XV стст.)	22
1. Бібліяграфія ў Візантыі	22
2. Бібліяграфія на Усходзе	26
3. Бібліяграфія ў Заходняй Еўропе	30
Раздзел 3. Бібліяграфія ў перыяды адраджэння і асветніцтва (XVI–XVIII стст.)	35
1. Кнігагандлёвая бібліяграфія	35
2. Навукова-дапаможная бібліяграфія	38
3. Спробы міжнароднага бібліяграфічнага ўліку кніг..	41
4. Нацыянальная бібліяграфія	44
5. Бібліяфільская бібліяграфія	47
6. Узнікненне бібліяграфазнаўства	48
Раздзел 4. Бібліяграфія ў новы і найноўшы час (XIX – першая палова XX ст.)	53
1. Бягучая нацыянальная бібліяграфія	53
<i>Францыя</i>	54
<i>Германія</i>	56
<i>Англія</i>	59
<i>Расія</i>	62
<i>СССР</i>	65
<i>Польшча</i>	66
<i>Чэхаславакія</i>	68
<i>Балгарыя</i>	69
<i>Італія</i>	69
<i>Іспанія</i>	70

<i>ЗША</i>	70
<i>Краіны Лацінскай Амерыкі</i>	73
2. Рэтраспектыўная нацыянальная бібліяграфія	74
<i>Расія</i>	74
<i>Францыя</i>	78
<i>Германія</i>	81
<i>Польшча</i>	82
<i>Англія</i>	86
<i>ЗША</i>	86
<i>Краіны арабскага Усходу</i>	87
<i>Краіны Лацінскай Амерыкі</i>	89
3. Універсальныя друкаваныя каталогі галоўных бібліятэк свету	91
4. Навукова-дапаможная бібліяграфія	93
5. Рэкамендацыйная бібліяграфія	97
6. Развіццё тэорыі і методыкі бібліяграфіі	103
7. Міжнароднае бібліяграфічнае супрацоўніцтва. Прычыны і ўмовы ўзнікнення	112
<i>Дзейнасць Міжнароднага бібліяграфічнага інстытута</i>	118
<i>Дзейнасць міжнародных бібліяграфічных інстытутаў Г.Бека. Бібліяграфічныя праекты Лігі Нацый</i>	125
Літаратура	129

ПРАДМОВА

Прафесіянальная бібліятэчна-бібліяграфічная адукацыя прадугледжвае засваенне гісторыка-бібліяграфічных ведаў, якія фарміруюць круггляд і эрудыцыю будучых спецыялістаў. Ва ўсіх галінах вышэйшай адукацыі вывучэнне іх гісторыі і тэорыі ўплывае на фундаментальную прафесіянальную і агульнаадукацыйную падрыхтоўку. Вывучэнне сусветнай і айчыннай гісторыі бібліяграфіі накіравана на дасягненне высокага ўзроўню прафесіянальных ведаў і фарміраванне гуманістычных поглядаў. Гісторыка-бібліяграфічныя дысцыпліны з'яўляюцца адной з асноўных крыніц фактычнага і метадалагічнага забеспячэння іншых частак бібліяграфазнаўства. Самыя вядомыя бібліяграфазнаўцы былі аўтарамі манаграфій і вучэбных дапаможнікаў па гісторыі бібліяграфіі. Фундаментальна развіццё бібліяграфіі ў свеце даследавалі Г.Шнейдэр ("Кіраўніцтва па бібліяграфіі", 1923, 1924, 1926); М.М.Куфаеў, які ў 1934 г. выпусціў кнігу "Замежная бібліяграфія. Кароткі нарыс яе развіцця і сучасны стан"; К.Р.Сімон, аўтар "Замежнай агульнай бібліяграфіі" (1941) і "Гісторыі замежнай бібліяграфіі" (1963); Л.Н.Мальклес ("Бібліяграфія", 1956). Гісторыю бібліяграфіі ў асобных краінах вывучалі: беларускую – В.Е.Лявончыкаў, візантыйскую – Б.А.Семяноўкер, літоўскую – В.Жукас, польскую – Ю.Корпала, рускую – М.В.Здобнаў і М.В.Машкова, украінскую – І.І.Карнейчык, французскую – Л.Н.Мальклес і інш. Шмат прац прысвечаны гісторыі бібліяграфіі асобных відаў, галін ведаў і інш.

Даследчыкі сусветнай гісторыі бібліяграфіі вырашалі складаныя метадалагічныя пытанні, у тым ліку вызначэнне мэт сваіх прац, абгрунтаванне прынцыпаў адбору бібліяграфічных фактаў і з'яў, на аснове якіх робяцца аналіз і абгульненне, размежаванне бібліяграфічных і небібліяграфічных фактаў і з'яў, якія разумеліся імі па-рознаму, стварэнне перыядызацыі і інш. Гэтыя пытанні падрабязна разгледжаны К.Р.Сімонам ва ўводзінах да сваёй кнігі "Гісторыя замежнай бібліяграфіі".

Сусветная гісторыя бібліяграфіі даўно стала адной з вучэбных дысцыплін для падрыхтоўкі бібліятэкараў-бібліёграфаў ва ўніверсітэтах і бібліятэчных школах у замеж-

ных краінах. Асновай для вучэбна-метадычнага забеспячэння курса былі падручнік І.В.Гудаўшчыковай і К.В.Лютавай “Агульная замежная бібліяграфія” (М., 1978) і навуковая кніга К.Р.Сімона “Гісторыя замежнай бібліяграфіі” (М., 1963). Аднак гэтыя выданні не стварылі належную вучэбна-метадычную базу, паколькі змест падручніка “Агульная замежная бібліяграфія” абмежаваны відамі бягучай і рэтраспектыўнай нацыянальнай бібліяграфіі, а манаграфія К.Р.Сімона не разлічана на вучэбныя мэты. У абедзвюх кнігах адсутнічаюць звесткі аб развіцці бібліяграфіі на Усходзе, а таксама ў СССР і Расіі. Вельмі кароткая інфармацыя аб некаторых фактах з мінулага замежнай бібліяграфіі прыведзена І.Л.Палатоўскай у вучэбным дапаможніку “Агульнае бібліяграфазнаўства: айчыннае і замежнае” (СПб., 1996). У падручніку Л.Б.Грузінавай “Бібліяграфія. Раздзел 2: Замежная бібліяграфія” (М., 2003) разглядаецца развіццё нацыянальнай, выдавецкай і кнігагандлёвай бібліяграфіі ў шэрагу краін, але не закранаюцца віды спецыяльнай бібліяграфіі і дасягненні бібліяграфазнаўства.

Мэта дапаможніка “Сусветная гісторыя бібліяграфіі (да сярэдзіны XX ст.)” – дапамагчы студэнтам вывучыць дадзеную дысцыпліну, якая выкладаецца для ўсіх спецыялізацый факультэтаў інфармацыйна-дакументных камунікацый і завочнага навучання. Напісаны ён на падставе вучэбнай праграмы курса і ахоплівае асноўныя падзеі, з’явы, тэндэнцыі і этапы развіцця бібліяграфічнай дзейнасці ад пачатку яе ўзнікнення да сярэдзіны XX ст. У ім таксама даюцца характарыстыка выдатных бібліяграфічных крыніц, сцісла інфармацыя аб знакамітых бібліёграфіках. Вывучэнне курса дапаможа студэнтам павялічыць аб’ём гісторыка-бібліяграфічных ведаў, уявіць і асэнсаваць прычыны ўзнікнення бібліяграфіі, яе ролю ў інфармацыйным забеспячэнні грамадства, асноўныя гістарычныя перыяды развіцця, станаўленне складанай відавой структуры бібліяграфічнай інфармацыі, дасягненні выдатных бібліёграфікаў і бібліяграфічных арганізацый, удасканаленне метадыкі састаўлення бібліяграфічных запісаў і дапаможнікаў, шляхі тэарэтычнага асэнсавання бібліяграфіі, узнікненне міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва. Гісторыка-бібліяграфічныя веды дапамогуць фарміраванню ў студэнтаў практычных уменняў выкары-

стання бібліяграфічных крыніц розных відаў, часоў стварэння (выдання) на розных мовах для бібліяграфічнага пошуку, іх аналізу і ацэнкі.

Матэрыял размеркаваны па буйнейшых гістарычных этапах развіцця бібліяграфіі. У аснову перыядызацыі пакладзены этапы існуючай перыядызацыі сусветнай гісторыі і этапы гісторыі інфармацыйнай культуры грамадства. Паколькі матэрыял асвятляецца толькі да сярэдзіны XX ст., аўтар палічыла мэтазгодным аб'яднаць новы і найноўшы перыяды ў адзін раздзел. Унутры раздзелаў вылучаны тэмы, прысвечаныя развіццю бібліяграфіі ў краінах і буйнейшых рэгіёнах свету. Значная ўвага надаецца асобным відам бібліяграфіі і кірункам бібліяграфічнай дзейнасці. Сярод відаў бібліяграфіі вылучаецца бягучая і рэтраспектыўная нацыянальная бібліяграфія, якая забяспечвае найбольшую паўнату адлюстравання нацыянальнай друкаванай прадукцыі. Матэрыял, прадстаўлены ў дапаможніку, адабраны з улікам значнасці фактаў і з'яў для таго, каб адлюстравалі шляхі развіцця бібліяграфіі, яе значэнне на асобных гістарычных этапах, сувязі з іншымі грамадскімі з'явамі: кнігадрукаваннем, бібліятэчным абслугоўваннем, ростам навукова-тэхнічнага прагрэсу і інш. Вывучэнне “Сусветнай гісторыі бібліяграфіі (да сярэдзіны XX ст.)” дапаможа ў фарміраванні прафесійнай свядомасці будучых спецыялістаў.

Для лепшага вывучэння дадзенай дысцыпліны неабходна засваенне курсаў “Сусветная гісторыя кнігі”, “Тэорыя бібліяграфіі”, “Сусветная гісторыя бібліятэчнай справы”.

Дапаможнік можа быць выкарыстаны пры азнаямленні з крыніцамі бібліяграфічнай інфармацыі, якія адлюстроўваюць нацыянальную друкаваную прадукцыю шэрага краін, а таксама з бібліяграфічнымі крыніцамі з міжнародным ахопам дакументаў у курсах “Уводзіны ў спецыяльнасць”, “Інфармацыйная культура студэнтаў”, што чытаюцца ў высэйшых навучальных установах краіны.

Раздзел 1. БІБЛІЯГРАФІЯ Ў СТАРАЖЫТНЫМ СВЕЦЕ

1. Вытокі бібліяграфіі.

Бібліяграфія на старажытным Усходзе

Зараджэнне бібліяграфіі звязана са стварэннем і выкарыстаннем пісьмовых крыніц інфармацыі ў старажытных усходніх краінах. Звыш чатырох тысяч гадоў таму ў найбольш развітым грамадстве ўжо існаваў попыт на спажыванне дакументных крыніц з рэлігійна-культавымі, адукацыйнымі, навуковымі і іншымі мэтамі. Расійскі бібліяграфазнавец Б.А.Семяноўкер першым у свеце прывёў доказы існавання бібліяграфічных з'яў і помнікаў у Месапатаміі і Старажытным Егіпце ў III тысячагоддзі да н.э.

Пазнавальная і камунікатыўная дзейнасць адукаваных людзей і тагачасных цэнтраў стварэння і распаўсюджвання ведаў і рэлігіі патрабавала вынаходніцтва сродкаў захавання звестак аб дакументаваных тэкстах, арыентацыі ў іх патоку, дакладнай ідэнтыфікацыі патрэбнага матэрыялу. Гэтым было абумоўлена ўзнікненне спецыфічнай бібліяграфічнай дзейнасці па адлюстраванні дакументаваных тэкстаў і іх патокаў на метаінфармацыйным узроўні. На з'яўленне першых бібліяграфічных тэкстаў паўплывалі такія грамадскія фактары, як пераход ад вуснай традыцыі назапашвання і перадачы ведаў да пісьмовай; бесперапыннае павелічэнне колькасці пісьмовых дакументаў, іх тэматычнай і жанравай разнастайнасці; устанаўленне пэўных правіл афармлення дакументаваных тэкстаў; пераход ад ананімнасці літаратурных твораў да ўказання іх аўтараў. Уплыў гэтых фактараў даследаваны Б.А.Семяноўкерам. Ён таксама вывучыў відавы склад бібліяграфічных матэрыялаў старажытнасці і вылучыў іх наступныя асноўныя віды:

1) бібліяграфічнае абрамленне тэкстаў: бібліяграфічныя ўводзіны, калафоны ў канцы тэксту для таблічак і інскрыпцыі ў пачатку тэксту для навошчаных дошак тыпу кодэксаў і інш.;

2) бібліяграфічныя спіскі і бібліятэчныя каталогі;

3) бібліятэчныя этыкеткі;

4) унутрытэкставая бібліяграфічная інфармацыя.

Гэтыя віды бібліяграфіі, вылучаныя па фармальным прыметах, дазваляюць зрабіць вывад аб яе арганізацыі (каналах

стварэння і функцыянавання), функцыях і кірунках. Відавочна, што на этапе ўзнікнення бібліяграфічная інфармацыя была непарыўна звязана са старажытнымі пісьмовымі крыніцамі, яе элементы арганічна ўключаліся ў тэксты. Гэтым быў пакладзены пачатак развіцця афіннай і латэнтнай бібліяграфіі, якія на кожным гістарычным этапе былі і застаюцца вынікамі працы аўтара, складальніка, рэдактара і іншых спецыялістаў, адказных за падрыхтоўку і выпуск дакумента. Адначасова бібліяграфічная інфармацыя становілася сродкам арыентацыі ў кнігазборах, бібліятэках. Бібліяграфічныя матэрыялы ў старажытнасці дапамагалі весці пошук у бібліятэках дакументаў па іх фармальным і змястоўным прыметах. Такім чынам, паралельна фарміравалася шматфункцыянальнасць бібліяграфіі, у прыватнасці, узніклі такія яе функцыі, як пошукавая, камунікатыўная, а таксама ацэначная (ацэначная функцыя больш яркая праявіцца пазней).

1. Бібліяграфічнае абрамленне тэкстаў у старажытных егіпцянах, месопатамцаў і іншых усходніх народаў было даволі разнастайным.

Бібліяграфічныя ўводзіны асабліва прымяняліся ў павучэннях, куды ўключаліся такія элементы бібліяграфічнай інфармацыі, як імя павучаючага, назва жанру і чытацкае прызначэнне.

Калафоны былі асноўнай крыніцай звестак аб творах і іх размяшчэнні на гліняных таблічках. У калафонах падавалася інфармацыя, якая сёння паведамляецца на тытульным і выхадным лістах выдання. Калафон мог размяшчацца не толькі ў канцы таблічкі, але і ў канцы канкрэтнага тэксту незалежна ад яго месцазнаходжання на таблічцы. У такіх выпадках ён аддзяляўся ад тэксту рыскамі. У іх даваліся звесткі аб змесце (для серыі), рэдакцыях, перапісцы і зверцы, сакрэтнасці ці неабходнасці прапаганды тэксту, аб аўтарах, перапісчыках, заказчыках і ўладальніках, аб парадку выдачы і захавання таблічак, датах. Галоўным сродкам ідэнтыфікацыі сачыненняў у калафонах былі іх пачатковыя словы і ўвесь першы радок; для серыі – пачатковыя словы першай таблічкі. Падаваліся таксама звесткі аб колькаснай характарыстыцы і аўтарстве. Колькасная характарыстыка ўключала звесткі аб нумарах таблічак у серыі, аб колькасці радкоў у творы і аб'ёме фрагмента. У якасці аўтара маглі быць Бог, мудрэц,

продак перапісчыка, кіраўнік школы, рэдактар, перапрацоўшчык, перапісчык тэксту, а таксама крыніца вуснай інфармацыі.

Традыцыя бібліяграфічнага абрамлення старажытных тэкстаў праз некалькі тысяч гадоў перарасла ў бібліяграфічнае аснашчэнне выданняў і іншых крыніц інфармацыі. Гэта адна з даўнейшых і сталых традыцый інтэлектуальнай працы і стварэння дакументаў.

2. Бібліяграфічныя спіскі і бібліятэчныя каталогі належаць да найбольш буйных формаў старажытнай бібліяграфіі.

Бібліяграфічныя спіскі, якія ствараліся на старажытным Усходзе, сучасныя даследчыкі даволі падрабязна дыферэнцыруюць па жанравых і тэматычных прыметах. Так, у Месапатаміі выяўлены бібліяграфічныя спіскі літаратуры розных жанраў, літаратуры аднаго жанру, гімнаў багам, царскіх гімнаў, пакаянных псалмоў, прадказанняў, аўтараў і інш. Вядома, што падобныя бібліяграфічныя матэрыялы існавалі і ў Старажытным Егіпце.

Прыкладна за два тысячагоддзі да н.э. на Усходзе існавалі бібліятэкі з тэкстамі на гліняных таблічках. Такімі былі храмавыя бібліятэкі ў Ніпуры з фондам звыш 60 000 клінапісных табліц, бібліятэка ў старажытным вавілонскім горадзе Эрэхі і інш.

Знакамітым збіральнікам і арганізатарам капіравання твораў пісьменнасці быў заснавальнік адной з буйнейшых бібліятэк старажытнасці ў Ніневіі асірыйскі цар Ашурбаніпал (цяпер частка фонду бібліятэкі прыкладна з 27 000 гліняных табліц з клінапіснымі запісамі захоўваецца ў Брытанскім музеі). Для арыентацыі ў такіх вялікіх зборах прымяняліся сістэматызацыя і каталагізацыя дакументаў. (Зразумела, што гэтыя тэрміны тут указваюць на пэўныя працэсы, якія прымяняліся для структуравання фонду і вызначэння асаблівасцей канкрэтных дакументаў і істотна адрозніваюцца ад іх сучаснага значэння.) З гліняных таблічак, якія змяшчалі бібліяграфічныя паведамленні, састаўлялі каталогі і інвентарныя спісы. Да ліку найбольш старажытных бібліятэчных каталогаў адносяцца каталогі на гліняных таблічках новашумерскага перыяду. У Ніпуры знойдзены старажытнейшыя новашумерскія і старававілонскія бібліяграфічныя спіскі.

Старажытныя каталогі былі выяўлены ў храмавых бібліятэках Егіпта. Яны размяшчаліся сярод шматлікіх запісаў на сценах храмаў. Напрыклад, у каталогу храма ў Эдфу пералічана 37 назваў. Пад № 1 значылася “Кніга – інвентар храма...”, пад № 10 – “Закон перыядычнага руху нябесных свяціл...”, № 19 – “Служэбнік...”, № 28 – “Ахова кніг...” (гэта назва асабліва прыцягвае ўвагу сучаснага бібліятэкара. Магчыма, гэта было адно з першых настаўленняў па захаванні кніг, а магчыма, гэта быў дакумент з прававым зместам) і інш. Пад № 29 паказаны “Збор кніг аб паляванні на льва”. На аснове факта вылучэння кніг па пэўным пытанні сучасныя даследчыкі дапускаюць існаванне сістэматызацыі кніг па прадметах. На многіх табліцах слаўтай Ніневійскай бібліятэкі Ашурбаніпала стаіць штэмпель: “Маёмасць Ашурбаніпала, цара сусвету, цара Асірыі”. Бібліятэка Ашурбаніпала мела каталог табліц і серый. Мэтай аднаго з каталогаў у Ніневіі было ўстанаўленне імён аўтараў. Захаваліся і некаторыя спіскі новых паступленняў у гэтую бібліятэку. Яны ахопліваюць звесткі прыкладна аб 2000 таблічках і 300 навошчаных дошках. Указаны і крыніцы камплектавання: гэта прыватныя бібліятэкі, табліцы брата цара і аднаго з прыдворных вучоных. Б.А.Семяноўкер мяркуе, што ў дварцовай бібліятэцы Ашурбаніпала была здзейснена спроба стварыць нацыянальную літаратурную калекцыю і прадставіць яе бібліяграфічнае адлюстраванне.

У старажытных помніках захаваліся звесткі аб выкарыстанні каталогаў для пошуку дакументаў па тэме і назве. Так, у адным з егіпецкіх тэкстаў расказваецца, як на пытанне аб прычынах засухі і разліву Ніла мудры Імхатэт, перш чым даць адказ, наведваў бібліятэку, дзе звярнуўся да раздзела “Душы Ра”. “Душы Ра” – гэта агульная назва свяшчэнных кніг, у лік якіх уключаліся кнігі геаграфічнага і метэаралагічнага зместу. “Імхатэт пайшоў і хутка вярнуўся, і раскажаў аб падняцці Ніла і ўсіх рэчах, з гэтым звязаных”. Каментатары такіх фрагментаў дапускаюць, што для хуткага пошуку па канкрэтнай тэме ў шматтысячным фондзе, як у дадзеным выпадку, патрэбен быў паказальнік, які б больш дэтальна і дакладна раскрываў змест, чым каталог раздзелаў і нават серый. Занатаваны таксама прыклады пошуку па назве. Так, Ашурбаніпал, пасылаючы ў розныя месцы Месапатаміі да-

сведчаных асоб, ужо меў магчымасць указваць загалюўкі кніг, у набыцці якіх ён быў асабліва зацікаўлены. Такім загалюўкам звычайна былі пачатковыя словы першай глінянай таблічкі. Калі кніга складалася з некалькіх табліц (старонак), а гэта адбывалася часта, то пачатковыя словы першай таблічкі паўтараліся на наступных табліцах.

3. Асобым бібліяграфічным жанрам былі бібліятэчныя этыкеткі. Гэтыя маленькія гліняныя пячаткі прывязваліся вярочкамі да звязак гліняных таблічак з тэкстамі, што палягчала іх пошук. На этыкетках маглі быць указаны назвы серый, звесткі аб іх змесце і колькасці таблічак у серыі. Так, у егіпецкай бібліятэцы Аменхатэпа III да папірусных скруткаў прывешваліся этыкеткі з назвамі кніг і імем уладальніка бібліятэкі. Дзве этыкеткі захоўваюцца ў калекцыі Брытанскага музея.

З'яўленне каталогаў і этыкетак паказвае, што стварэнне бібліятэк стымулявала ўзнікненне самастойных бібліяграфічных дакументаў, прызначаных для адлюстравання фондаў.

4. У старажытных дакументах сустракаюцца назвы, якія папярэднічалі самім тэкстам, выкарыстоўваліся таксама бібліяграфічныя спасылкі. Гэта сведчыла аб узнікненні несамастойных формаў бібліяграфічнай інфармацыі.

Такім чынам, дзве тэндэнцыі характарызуюць развіццё бібліяграфавання: адасабленне бібліяграфічных звестак у помніках пісьменства і стварэнне асобных бібліяграфічных тэкстаў. Таму можна сцвярджаць, што камунікатыўная і пошукавая функцыі бібліяграфіі фарміраваліся ў глыбокай старажытнасці. Суб'ектам бібліяграфічнай дзейнасці былі перапісчыкі, служыцелі храмаў, бібліятэкары – адукаваныя прадстаўнікі грамадства, прафесійна звязаныя з дакументаванымі ведамі.

2. Старажытная Грэцыя.

Узнікненне тэрміна “бібліяграфія”

У Старажытнай Грэцыі V ст. да н.э. было часам найвышэйшага росквіту Афін. Яго 70-тысячнае насельніцтва ўнесла велізарны ўклад у прагрэс чалавецтва, які і да сённяшніх дзён жывіць найлепшыя дасягненні ў палітыцы, многіх галінах навукі і мастацтва. Тады з'явіліся такія тэрміны, як “філасофія”, “рыторыка”, “біялогія”, “геаграфія”,

а таксама ключавы тэрмін для разглядаемага віду дзейнасці – “бібліяграфія”. Ён быў утвораны з двух грэчаскіх слоў: *biblion* – кніга, *grapho* – пішу. Такім чынам, тэрмін “бібліяграфія” абазначаў “адлюстраванне кнігі”, “перапісванне кнігі”, г. зн. яго сэнс быў звязаны з працэсам перапіскі, капіравання рукапісных дакументаў. У Старажытнай Грэцыі асаблівасцю тэрміна “бібліяграфія” было тое, што ён ніколі не выкарыстоўваўся для абазначэння аўтарскай работы (аўтар пісаў кнігу ці дыктаваў яе), а прымяняўся толькі для абазначэння працэсу капіравання рукапісаў. Гэта істотна адрознівае сучаснае выкарыстанне тэрміна “бібліяграфія” ад першапачатковага значэння і ў той жа час адлюстроўвае яго непарыўную сувязь з узнікненнем дакументаў як формы фіксацыі ведаў і іншых інтэлектуальных здабыткаў чалавецтва.

У Старажытнай Грэцыі капіраваннем рукапісаў (бібліяграфічнай работай у тагачасным разуменні) займаліся свабодныя грамадзяне і рабы, сярод якіх было нямала адукаваных людзей. Гэтая дзейнасць набыла вялікі размах, капіраванне рукапісаў вялося хутка і танна. Таму ў значнай ступені спрыялі бурлівае палітычнае жыццё, росквіт мастацтва. Перапісчыкі кніг – “бібліёграфы” – нярэдка таксама гандлявалі сваёй прадукцыяй. З VI ст. да н.э. у Грэцыі развіваўся кніжны гандаль, існавалі грамадскія, прыватныя і іншыя бібліятэкі. На жаль, толькі ў літаратурных крыніцах захаваліся ўпамінанні аб каталогах бібліятэк дзяржаўных устаноў і храмаў, школьных бібліятэк, напрыклад бібліятэкі Пталамеевай гімназіі ў Афінах, у якую кожны выпуск эфебаў павінен быў ахвяраваць кнігі. Не дайшлі да нашчадкаў каталогі бібліятэк Арыстоцеля, Тэафраста і іншых знакамітых асоб.

Асноўным пісчым матэрыялам быў папірус. Неабходныя для стварэння бібліяграфічнай інфармацыі звесткі адлюстроўваліся ў пачатку ці канцы папіруснага скрутка і менавіта яны (з прычыны слабай трываласці матэрыялу) найчасцей пашкоджваліся: абрываўліся, станавіліся неразборлівымі. Магчыма, гэтым у пэўнай ступені тлумачыцца недакладнасць ці адсутнасць імён аўтараў, вольнае прадстаўленне назваў твораў, якое сустракаецца ў ранніх грэчаскіх каталогах і інвентарных спісах.

З II ст. да н.э. пашыраецца прымяненне пергаментных кніг, са з'яўленнем якіх палепшыліся ўмовы для стварэння бібліяграфічнай інфармацыі. Гэтыя кнігі былі больш трывалымі, бібліёграфы пачалі больш уважліва адносіцца да дарагога матэрыялу і жадалі зафіксаваць даныя аб сабе (імені, месцы, часе стварэння кнігі).

Да ліку буйнейшых бібліяграфічных дапаможнікаў Старажытнай Грэцыі належалі каталогі дзяржаўнай бібліятэкі ў Пергаме (падрабязныя даныя не дайшлі) і знакамітай Александрыйскай бібліятэкі. Александрыйская бібліятэка змяшчала (паводле крыніц) ад 500 тыс. да 700 тыс. кніг на розных мовах па ўсіх галінах ведаў і была цэнтрам навучовага і культурнага жыцця. Пры бібліятэцы вяліся капіраванне кніг, іх вывучэнне і апісанне. Вялікі бібліятэчны персанал каля 260 г. да н.э. узначаліў галоўны бібліятэкар Калімах, які склаў (ці кіраваў састаўленнем) выдатны бібліяграфічны дапаможнік “Табліцы тых, хто праславіўся ва ўсіх галінах ведаў, і таго, што яны напісалі ў 120 кнігах”. Даследчыкі “Табліц...” упэўнены ў тым, што гэтая бібліяграфічная крыніца па якасці навукова-бібліяграфічнага выканання значна перавышае патрабаванні, якія існавалі для састаўлення бібліятэчных каталогаў. Такія меркаванні выказалі М.М.Куфаеў, К.Р.Сімон і інш. Велізарны аб’ём фондаў Александрыйскай бібліятэкі, імкненне складальнікаў да дакладнай ідэнтыфікацыі кніг, складанасці, якія ўзніклі пры бібліяграфаванні дакументаў пашкоджаных, несапраўдных ці тых, якія мелі істотныя прабелы, патрабавалі ад Калімаха і яго памочнікаў правядзення глыбокіх гісторыка-літаратурных даследаванняў і шматлікіх бібліяграфічных удакладненняў. Так, у “Табліцах...” расшыфроўваліся псеўданімы; пры апісанні кніг без назвы даваліся ўмоўныя назвы, якія найбольш адпавядалі зместу, ці прыводзіліся першыя словы тэксту; пры наяўнасці некалькіх загалоўкаў вызначаўся найбольш правільны з іх. Калі кніга не мела даты выхаду, то ў кароткай біяграфічнай даведцы аб аўтары імкнуліся аргументаваць час састаўлення дадзенага сачынення і прыводзілі пералік іншых твораў таго ж аўтара. Усё гэта патрабавала дадатковага пошуку інфармацыі. Наогул падобная методика працы ў далейшым трывала ўвайшла ў працэсы падрыхтоўкі нацыянальных рэтраспектыўных і іншых бібліяграфічных

дапаможнікаў. Спалучэнне біяграфічнага і бібліяграфічнага матэрыялу дазваляе адвесці Калімаху прыярытэт у распрацоўцы біябібліяграфічнай інфармацыі. Калімах удакладняе і аб'ём дакументаў, паказваючы колькасць радкоў у ім. Такая пагінацыя выцякала з асаблівасцей папірусных скруткаў, якія мелі суцэльны ці склеены доўгі ліст у адну старонку тэксту. У “Табліцах...” выкарыстана сістэматычная групоўка (па раздзелах) з дадатковым храналагічным і алфавітным размеркаваннем. Насычанасць бібліяграфічнымі і фактаграфічнымі данымі, выкарыстанне групоўкі, прыстасаванай для розных відаў бібліяграфічнага пошуку (тэматычнага і на ўдакладненне бібліяграфічных даных), таблічная форма зрабілі працу Калімаха добра прыстасаванай для выканання бібліяграфічных і фактаграфічных даведак. На жаль, да нашага часу дайшлі асобныя фрагменты працы. Калімах заслужыў, паводле меркавання многіх гісторыкаў і навукоўцаў, тытул “бацькі бібліяграфіі”. “Табліцы...” па праву аднесены да ліку сусветна вядомых бібліяграфічных крыніц.

Пазней да працы Калімаха знакаміты граматык, супрацоўнік Александрыйскай бібліятэкі, Арыстафан з Візанты ўнёс папраўкі і дапаўненні ў сачыненні “Аб табліцах Калімаха”.

“Табліцы...” Калімаха належаць да фактаў развіцця агульнай бібліяграфіі, разам з тым росквіт мастацтва і навукі ў Старажытнай Грэцыі стымуляваў узнікненне бібліяграфічнай інфармацыі, якая была прысвечана заняткам грэкаў у гэтых галінах.

Да ліку вядомых бібліяграфічных работ адносяцца дыдаккаліі – храналагічныя спісы тэатральных пастацовак з пералікам імён аўтараў і назваў п'ес. У іх прыводзіліся цытаты з указаннем імя артыста, які напісаў музыку да п'есы, імён знакамітых выканаўцаў і з іншымі данымі. Падобныя даныя пазней сталі элементамі бібліяграфічных апісанняў і даведачных анатацый пры бібліяграфаванні драматургічных твораў.

Актыўныя гісторыка-літаратурныя даследаванні вучоных граматыкаў, асабліва ў александрыйскі перыяд, прывялі да стварэння вялікіх па аб'ёме прац па філасофіі і гісторыі. Іх падрыхтоўка патрабавала работы з многімі дакументамі і выкарыстання бібліяграфічных метадаў. Большасць сачыненняў старажытнагрэчаскіх вучоных мелі аглядны характар, што

характэрна для навуковых сачыненняў на ступені станаўлення галін ведаў. У гэтых сачыненнях перадаецца і тлумачыцца змест выкарыстаных твораў, прыводзяцца звесткі аб аўтарах, тэксталагічныя вывады і іншыя даныя, якія сведчаць аб пастаяннай рабоце грэчаскіх сачыніцеляў з дакументамі і выкарыстанні імі бібліяграфічных метадаў у даследаваннях. Граматыкам належыць стварэнне бібліяграфічных крыніц: 1) спісаў класічных пісьменнікаў і іх сачыненняў і 2) бібліяграфічных матэрыялаў па галінах ведаў. Граматыкамі былі створаны вялікія па аб’ёме працы па філасофіі і гісторыі пераважна агляднага характару. Напрыклад, у дзесяцітомніку Дыягена Лаэртцыя (I ст. н.э.) “Жыццё, вучэнне і выказванні знакамітых філосафаў” матэрыял размеркаваны па філасофскіх школах, характарыстыка кожнай школы заканчваецца спісам твораў філосафаў, якія яе прадстаўляюць. Дыяген Лаэртцый удакладняў, якія творы памылкова прыпісваліся некаторым аўтарам. Дзякуючы гэтай кнізе пазнейшым пакаленням вядомы назвы сачыненняў Дэмакрыта і ўрыўкі з іх, спісы кніг стоікаў, спісы несапраўдных кніг Платона і многія іншыя філасофскія творы і імёны іх аўтараў.

3. Бібліяграфія ў Старажытным Рыме ў перыяд позняй антычнасці

У Рыме часоў рэспублікі і імперыі кнігі адыгрывалі значную ролю ў адукацыі, палітычнай, навуковай і літаратурнай дзейнасці. Існавалі буйныя грамадскія бібліятэкі: Палацінская, Актавіянская, Капіталійская і інш. Багатыя рымляне Цыцэрон, Пліній Старшы, Петроній і іншыя мелі выдатныя прыватныя бібліятэкі. Актыўна вяліся капіраванне рукапісаў і гандаль імі. Кнігі карысталіся попытам сярод розных слаёў насельніцтва. Асабліва вялікі ўплыў мела грэчаская літаратура. Мноства грэчаскіх кніг трапілі ў прыватныя і грамадскія рымскія бібліятэкі пасля заваявання Грэцыі.

Нягледзячы на спрыяльныя ўмовы для распаўсюджвання кніг, аб стане бібліяграфіі ў Рыме вядома вельмі нямнога. Французскі даследчык П’ер Грымаль прыводзіць наступныя даныя: “У Рыме кнігарні і залы для дэкламацыі былі месцам сустрэчы знаўцаў, якія абмяркоўвалі літаратурныя праблемы: моладзь слухала, старыя кліенты разважалі, стоячы сярод скруткаў кніг, якія радамі ляжалі на паліцах. На дзвях

кнігарні былі надпісы, якія паведамлялі аб наяўнасці ў продажы твораў; часта змяшчаліся першыя радкі вершаў пад бюстам іх аўтара. Рэклама змяшчалася і на суседніх слупах. Гэтыя кнігарні знаходзіліся, натуральна, непадалёку ад форуму”. Такім чынам, у Старажытным Рыме ўжо існавала кнігагандлёвая бібліяграфія.

Несумненна былі і дапаможнікі каталожнай бібліяграфіі, аднак, на жаль, яны не захаваліся. Галоўная прычына іх губелі – адзінкаваць экзэмпляраў і адсутнасць адносін да іх як да асабліва каштоўных дакументаў. Маюцца толькі ўскосныя даныя аб іх наяўнасці. Дайшлі да сучаснасці дапаможнікі па камплектаванні бібліятэк, адборы кніг, як, напрыклад, “Тры кнігі аб веданні кніг, у якіх паказваецца, якія кнігі заслугоўваюць набыцця” Тэлефоса з Пергама, “Аб набыцці і адборы кніг” Герэнія Філона з Біблоса.

У Рыме працягвалася грэчаская традыцыя стварэння латэнтнай бібліяграфічнай інфармацыі. Цыцэрон, Святоній, Плутарх і іншыя называлі аўтараў і загалоўкі твораў, якія выкарыстоўвалі ў сваіх сачыненнях, часам спецыяльна афармлялі спісы літаратуры, напрыклад спіс сапраўдных п’ес Плаўта падаў у адной з кніг Аўрэлі Апіла (I ст. н.э.). Знакаміты медык Гален у сваіх сачыненнях “Аб парадку ўласных кніг” і “Аб уласных кнігах” прывёў назвы напісаных ім твораў, дапамагаючы адрозніць іх ад шматлікіх падробак.

У Рыме быў створаны шэраг энцыклапедычных прац, сярод якіх былі такія, што аказалі вялікі ўплыў на адукацыю нават у часы сярэднявекі, як “Веды” Марка Цярэнція Варона (у 9-і кнігах), “Натуральная гісторыя” Плінія Старшага (у 37-і кнігах), змест якіх адлюстроўваў матэрыялы з соцень і тысяч сачыненняў. У гэтых даследаваннях змешчана і бібліяграфічная інфармацыя. Напрыклад, у першай кнізе “Натуральнай гісторыі” маецца спіс аўтараў (больш за 2000 тамоў), твораў якіх карыстаўся Пліній Старшы.

Уключэнне элементаў бібліяграфічнай інфармацыі ў сачыненні, спробы абасаблення яе ў кнігах сталі карысным вопытам для развіцця ўнутрыкніжных і прыкніжных бібліяграфічных формаў. Бібліяграфічная інфармацыя была не толькі сродкам абвясчэння сучаснікаў, іх нашчадкаў аб пісьмовых дакументах эпохі, але і данесла гэтыя бясцэнныя звесткі да нашага часу.

Падводзячы вынікі развіцця бібліяграфіі ў Рыме за шматвяковы перыяд рэспубліканскага ладу і імперыі, нельга не звярнуць увагу на адсутнасць звестак аб існаванні буйных бібліяграфічных прац, якія былі ў Старажытнай Грэцыі.

На перыяд распаду антычнага грамадства прыйшоўся паступовы пераход ад язычніцтва да хрысціянства. У IV–V стст. ужо існавала даволі вялікая хрысціянская літаратура. Акрамя артадаксальна хрысціянскіх твораў, было нямала ерэтычных сачыненняў гностыкаў, пелагіянцаў, арыянцаў і інш. Святары – знаўцы хрысціянскай літаратуры – пачалі выкарыстоўваць бібліяграфічную інфармацыю для распаўсюджвання звестак аб творах артадаксальнага хрысціянства і выяўлення ерэтычных сачыненняў. У IV ст. з’яўляюцца бібліяграфічныя дапаможнікі, прысвечаныя адлюстраванню хрысціянскай літаратуры. Адметнай іх рысай была самастойнасць формы.

Адзін з першых і найбольш вядомых дапаможнікаў склаў знакаміты Іеранім Стрыдонскі, блажэнны Іеранім (прыкладна 340–420 гг.). Іеранім – выпускнік школы вядомага граматыка Элія Доната – быў выдатным знаўцам старазаветнай і новазаветнай літаратуры, антычнай філасофіі і культуры, плённым пісьменнікам. У гісторыі хрысціянства яму належыць адметная роля. Яго жыццю і творам прысвечана велізарная колькасць публікацый. Прыкладна ў 392 г. у Віфлееме ён напісаў працу пад назвай “Кніга аб знакамітых мужах”. Ва ўводзінах І.Стрыдонскі засведчыў, што кніга напісана для праслаўлення Хрыста і царквы і паказу, якія вялікія філосафы, прамоўцы і вучоныя яе “заснавалі, стваралі і ўпрыгожвалі”. Змест дапаможніка складаюць даныя аб 135 хрысціянскіх пісьменніках, пачынаючы з апосталаў і да сучаснікаў Іераніма. Складальнік імкнуўся найбольш поўна прадставіць звесткі аб усіх, хто распаўсюджваў хрысціянства, адлюстроўваў яго гісторыю. Ён уключыў творы артадаксальна хрысціянскіх пісьменнікаў, а таксама язычніка Сенекі, іудзеяў Філона Александрыйскага, Іосіфа Флавія, шэрага ерэтыкоў: Цэртуліяна (мантаніст), гностыкаў Арыгена, Бардэсана Сірыйскага, Доната і іншых, якія разглядалі хрысціянскае вучэнне і гісторыю хрысціянства. Уласнымі сачыненнямі Іеранім закончыў спіс. Аб кожным пісьменніку прыведзены звесткі біяграфічнага і бібліяграфічнага характару. Паказаны (па магчымасці) даты жыцця, асноўныя факты дзейнасці і літаратурнай працы. Пералік са-

чыненняў не вызначаецца паўнотой, часта сустракаецца заключэнне “пісаў і шмат іншых кніг”. Звесткі аб творах не заўсёды дакладныя: у шэрагу выпадкаў складальнік даў прыблізныя назвы і нават абмяжоўваўся спасылкай на тэматыку сачыненняў. Наяўнасць памылак і недакладнасцей у “Кнізе аб знакамітых мужах” тлумачыцца тым, што Іеранім не меў магчымасці звярнуцца да ўсіх упамянутых твораў, звесткі аб некаторых з іх ён прывёў па памяці.

“Кніга аб знакамітых мужах” пабудавана па самастойных персанальных главах. Складальнік імкнуўся падаць гэтыя главы ў храналагічнай паслядоўнасці жыцця пісьменнікаў. Каб палегчыць выкарыстанне дапаможніка, Іеранім прывёў яго змест, на той час гэта быў рэдкі элемент афармлення кнігі. Твор І.Стрыдонскага карыстаўся поспехам; ён і сёння не страціў значэння як адна з галоўных крыніц па гісторыі хрысціянства. Гісторыкі бібліяграфіі падкрэсліваюць значэнне “Кнігі аб знакамітых мужах” – першага самастойнага біябібліяграфічнага слоўніка.

У наступныя стагоддзі стварэнне падобных дапаможнікаў трывала ўвайшло ў практыку бібліяграфавання. Непасрэдна на дапаможнік Іераніма Стрыдонскага спасылаліся і імкнуліся прадоўжыць яго змест складальнікі такіх шырокавядомых у свой час прац, як Генадзь, прасвітэр Марсельскі, у “Кнізе аб царкоўных пісьменніках” (першая палова V ст.) і епіскап Ісідар Севільскі ў “Этымалогіях ці пачатках” і “Кнізе аб знакамітых мужах” (VII ст.). У адборы твораў гэтыя складальнікі прытрымліваліся выбарчнасці і рэкамендацыйнасці, таму іх дапаможнікі доўгі час выкарыстоўваліся ў якасці дапаўненняў да біябібліяграфічнага слоўніка І.Стрыдонскага. Ва ўступным слове да “Кнігі аб знакамітых мужах” Ісідар Севільскі патлумачыў метадыку састаўлення дапаможніка, што было рэдкім фактам. Само ўступнае слова адлюстроўвае спробу стварыць уводны тэкст да бібліяграфічнага дапаможніка.

Па-за групай біябібліяграфічных слоўнікаў царкоўных пісьменнікаў можна разглядаць “Настаўленні аб духоўным і свецкім чытанні” Касіадора Сенатара (другая палова VI ст.). Касіадор Сенатар паходзіў з сям’і багатых і знатных землеўладальнікаў, быў высокім дзяржаўным чыноўнікам, літаратарам. Заснаваў манастыр Віварый, у скрыпторыі якога

актыўна вяліся перапіска кніг, іх рэдагаванне, пераклад з грэчаскай мовы на латынь, ствараліся каментарыі да кніг Бібліі. Першая кніга “Настаўленні аб духоўным чытанні” мае пераважна бібліяграфічны змест з уключэннем некалькіх глаў, дзе былі парады перапісчыкам, рэдактарам і інш. У бібліяграфічных главах адлюстраваны асноўныя, на думку Касіадора Сенатара, творы для вывучэння хрысціянскай літаратуры. Упершыню складальнік прымяніў групоўку ад найбольш важных для чытача твораў да менш значных сачыненняў. Такая групоўка пазней атрымае шырокае выкарыстанне ў рэкамендацыйнай бібліяграфіі. Другая кніга “Настаўленні аб свецкім чытанні” мела рэкамендацыйна-адукацыйную накіраванасць. У ёй прадстаўлена фактаграфічная і бібліяграфічная інфармацыя па сямі свабодных мастацтвах, якія складалі змест школьнага навучання ў антычнасці: трывіуму (граматыцы, рыторыцы, дыялектыцы) і квадрыуму (геаметрыі, арыфметыцы, музыцы, астраноміі). Характарызуюцца “Настаўленні...” канкрэтнасцю чытацкага прызначэння. Касіадор Сенатар лічыў, што да гэтай працы звернуцца юныя манахі і паслушнікі, якія найбольш здольныя для вучэння. Першая кніга “Настаўленні аб духоўным чытанні” надоўга захавала сваё значэнне. На працягу амаль усяго сярэднявекі яна выкарыстоўвалася ў Еўропе як дапаможнік па камплектаванні манастырскіх бібліятэк. Другая кніга “Настаўленні аб свецкім чытанні” шмат разоў дапаўнялася і перапрацоўвалася ў VI–IX стст. З яе дапамогай чытачы-манахі набывалі веды.

Рэкамендацыйны характар шэрага дапаможнікаў сведчыць аб узнікненні гэтага віду бібліяграфіі і ўзмацненні ацэначнай функцыі бібліяграфіі.

Пытанні

1. Якія фактары абумовілі ўзнікненне бібліяграфіі ў старажытным грамадстве?
2. Якія віды бібліяграфіі ўзніклі ў старажытны час?
3. Патлумачце ўзнікненне і дасягненні каталожнай бібліяграфіі.
4. Каго са старажытных бібліёграфаў называюць “бацькам бібліяграфіі”?

5. Ахарактарызуйце методыку і відавую прыналежнасць “Табліц...” Калімаха.

6. Якое бібліяграфічнае аснашчэнне мелі энцыклапедыі, падрыхтаваныя ў Старажытным Рыме?

7. Калі ўзніклі і які сэнс мелі тэрміны “бібліяграфія” і “бібліёграф”?

8. Якія тэрміны выкарыстоўваліся ў старажытным свеце для абазначэння бібліяграфічных прац?

9. Хто складаў слоўнікі хрысціянскіх пісьменнікаў?

10. Ахарактарызуйце методыку слоўнікаў хрысціянскіх пісьменнікаў.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Раздзел 2. БІБЛІЯГРАФІЯ Ў ПЕРЫЯД СЯРЭДНЕВЯКОЎЯ (V–XV стст.)

1. Бібліяграфія ў Візантыі

На працягу тысячагоддзя (V–XV стст.) у буйных рэгіёнах Азіі і Еўропы развіваліся феадальныя сістэмы. За гэты час значна змяніліся сацыяльна-эканамічныя адносіны, стан культуры. Склаліся вялікія сацыяльныя групы феадалаў і служыцеляў царквы, атрымалі значнае развіццё рамёствы, было заснавана многа гарадоў. У Заходняй Еўропе больш хуткае сацыяльна-эканамічнае развіццё прывяло да ўзнікнення капіталістычнага спосабу вытворчасці, у Азіі феадальныя адносіны захоўваліся да пачатку XX ст.

Сярэдневякоўе ў цэлым, за выключэннем асобных усходніх рэгіёнаў, характарызуецца нізкім узроўнем ведаў. Элементы познеантычнай культуры вельмі абмежавана былі сінтэзаваны еўрапейскім феадалізмам, больш шырока – славутай арабскай навукай. Цэнтрамі кнігі і адукацыі былі манастыры і царквы, затым універсітэты, у сценах якіх рыхтаваліся дзяржаўныя чыноўнікі, святары, урачы, архітэктары і іншыя спецыялісты. Патрэбнасці ў рэлігійных і нямногіх свецкіх кнігах задавальнялі манастырскія перапісчыкі, прычым да XI ст. капіраванне кніг было менш распаўсюджана, чым у познеантычны перыяд.

Візантыйская гісторыя супадае з храналагічнымі межамі сярэдневякоўя (V–XV стст.). Культурная адметнасць Візантыі заключалася ў спалучэнні хрысціянства з антычнай спадчынасцю. Па ўзроўні адукацыі Візантыя была вышэй за ўсе краіны сярэдневяковай Еўропы. Візантыйская бібліяграфія, сцвярджае сучасны даследчык Б.А.Семяноўкер, развівалася як частка культуры гэтага грамадства і непасрэдна працягвала бібліяграфічныя традыцыі грэка-рымскага свету і эліністычнага Усходу.

У Візантыі прадаўжаліся антычныя традыцыі падрыхтоўкі біябібліяграфічных слоўнікаў, уключэння бібліяграфічнай інфармацыі ў энцыклапедыі і анталогіі. Узніклі новыя кірункі, абумоўленыя грамадскімі патрэбамі забеспячэння самаадукацыйнага чытання і прафесійнай дзейнасці.

У параўнанні з заходнееўрапейскімі краінамі, дзе біябібліяграфічныя слоўнікі адлюстроўвалі творы хрысціянскіх

пісьменнікаў, візантыйскія дапаможнікі набліжаліся да нацыянальных слоўнікаў грэчаскіх аўтараў. Пацвярджэннем гэтага з’яўляюцца перш за ўсё выкарыстоўваемыя прыметы адбору дакументаў, якія адпавядаюць нават сучасным метадычным патрабаванням да нацыянальных бібліяграфічных дапаможнікаў. Да такіх дапаможнікаў належалі “Анаматалогас” (“Навука назваў”) Ісіхія Мілецкага і “Суда” невядомага аўтара. Аб “Анаматалогасе”, які не захваўся, дакладна вядомыя толькі некаторыя даныя. Ён уключаў звесткі аб грэчаскіх пісьменніках, а таксама аб тых аўтарах элінічнага свету, якія пісалі па-грэчаску, перакладалі з грэчаскай мовы ці на яе, былі грэкамі па паходжанні. Змяшчаліся даныя аб пісьменніках, музыкантах, мастаках, знакамітых рытарах (Сакрат). Існуюць падставы для меркавання, што ў “Анаматалогасе” не былі прадстаўлены хрысціянскія пісьменнікі. Б.А.Семяноўкер тлумачыць гэтую думку пераемнасцю традыцый і патрэбамі сярэдневяковага грамадства авалодаць багаццямі грэчаскай культуры. Адметнасцю слоўніка была уніфікаваная структура персанальных артыкулаў. “Анаматалогас” быў адной з крыніц для слоўніка “Суда” (каля 1000 г.). У гэтым слоўніку больш за 31 тыс. артыкулаў, з іх 749 з’яўляюцца бібліяграфічнымі, астатнія прысвечаны асобам і прадметам, аднак не змяшчаюць бібліяграфічных звестак. Бібліяграфічныя спасылкі часцей за ўсё адносяцца да імя аўтара. У якасці ўводзін складальнік змясціў спіс аналагічных дапаможнікаў.

У Візантыі атрымала далейшае развіццё антычная традыцыя падрыхтоўкі энцыклапедый. Па сутнасці слоўнік “Суда” можна аднесці да універсальных энцыклапедый. У X ст. паводле загаду імператара Канстанціна Багранароднага былі створаны гістарычная, сельскагаспадарчая, ветэрынарная, заалагічная, медыцынская энцыклапедыі, а таксама энцыклапедыя харчавання. Агульная мэта па ўліку і назапашанні ведаў збліжала тэхналогію падрыхтоўкі энцыклапедычных і бібліяграфічных дапаможнікаў. Таму складальнікі энцыклапедый імкнуліся выкарыстоўваць бібліяграфічныя звесткі, у сваю чаргу складальнікі бібліяграфічных дапаможнікаў у большай ці меншай ступені ўжывалі фактаграфічныя звесткі. У энцыклапедыі ўключаліся наступныя бібліяграфічныя матэрыялы: спіскі выкарыстанай літаратуры і бібліяграфічныя

спасылкі пры цытаванні. Высокім бібліяграфічным узроўнем вызначаліся сельскагаспадарчая і ветэрынарная энцыклапедыі. Так, у першай кнізе сельскагаспадарчай энцыклапедыі змешчаны спіс выкарыстанай літаратуры да ўсёй энцыклапедыі. Спасылкі на аўтараў маюцца ва ўсіх 490 главах. Структура бібліяграфічных спасылак у гэтых энцыклапедыях уніфікавана.

У IX ст. з'явіўся бібліяграфічны дапаможнік “Бібліятэка” патрыярха Фоція, прызначаны для дапамогі ў самаадукацыйным чытанні. “Бібліятэка” непасрэдна прысвечана маладому пляменніку Фоція і адлюстроўвала літаратуру рознай тэматыкі, каштоўнасць якой ацаніў сам складальнік. Дапаможнік можна аднесці да універсальных рэкамендацыйных паказальнікаў. Ён складаецца з 280 глаў, кожная з якіх змяшчае бібліяграфічны запіс аднаго ці некалькіх твораў. Апісанні, як правіла, уключаюць імя аўтара, заглавак, колькасную характарыстыку. Групоўка бібліяграфічных запісаў, па ўсёй верагоднасці, падказвала рэкамендуемую паслядоўнасць чытання, г. зн. сістэму авалодвання ведамі. Галоўнай адметнасцю “Бібліятэкі” было прымяненне рэфератаў і анатацый. Выдатныя бібліяграфы мінулага і сучаснасці (К.Геснер, В.Сопікаў, Б.Семяноўкер і інш.) высока ацэньваюць “Бібліятэку” Фоція, яго наватарства ў методыцы, уплыў на далейшае развіццё бібліяграфічнай і навукова-інфармацыйнай дзейнасці. Прыменення ім прыёмы: перадача асноўных палажэнняў зместу, пералік зместу, указанне ў бібліяграфічным запісе на мову дакумента, калі яна адрозніваецца ад мовы паказальніка, – трывала ўвайшлі ў практыку падрыхтоўкі бібліяграфічных і інфармацыйных выданняў. Спроба бібліяграфічна акрэсліць кола чытання сучаснага адукаванага чалавека, перш за ўсё маладога ўзросту, стала адной з галоўных задач рэкамендацыйнай бібліяграфіі.

Паспяховае развіццё візантыйскай бібліяграфіі знайшло адлюстраванне ў з'яўленні дапаможнікаў, разлічаных на забеспячэнне прафесіянальных патрэб. Выдатнае бібліяграфічнае афармленне мелі так званыя “Дыгесты” – зборнікі фрагментаў з сачыненняў рымскіх юрыстаў. “Дыгесты” складаюцца з 50 кніг, кнігі – з тытулаў, тытулы – з фрагментаў. Кожны фрагмент пачынаецца з бібліяграфічнага апісання сачынення канкрэтнага юрыста, з якога ён прыведзены.

У апісанні паказаны імя аўтара, загаловак твора і парадкавы нумар кнігі, г. зн. часткі твора, з якой узятая вытрымка, напрыклад: “Гай у дзевятай кнізе каментарыя да правінцыяльнага эдыкту...”. Улічваючы тое, што “Дыгесты” ўключалі 9000 фрагментаў, іх бібліяграфічнае аснашчэнне можна аднесці да лепшых бібліяграфічных работ па аб’ёме, распрацаванасці, уніфікацыі.

Вядомы таксама спіс рымскіх юрыстаў і іх твораў, якія былі крыніцамі для зборнікаў “Дыгесты”. Па месцы захавання адзінага дайшоўшага да нашага часу рукапісу ён атрымаў назву “Фларэнтыйскі індэкс”. У спісе адлюстраваны творы 38 юрыстаў, апісанне якіх выканана па уніфікаванай форме.

Візантыйскія заканадаўчыя дакументы і навуковыя юрыдычныя сачыненні змяшчалі несамастойныя бібліяграфічныя матэрыялы. Напрыклад, бібліяграфічны апарат візантыйскага прававога зборніка звычайна ўключаў спіскі і агляды крыніц, інскрыпцыі заканадаўчых ці прыватных юрыдычных зборнікаў з указаннем асноўных крыніц і спасылкі ў тэксце. Такое бібліяграфічнае афармленне характарызуе “Звод грамадзянскага права”, “Алфавітную сінтагму” Матфея Уладара (знакаміты зборнік па кананічным праве) і многія іншыя прававыя работы.

Для больш зручнага выкарыстання прававых дакументаў былі распрацаваны сістэматычныя паказальнікі. У грамадзянскім праве гэтую ролю выконваў “Ціпукіт”, назва якога перакладаецца як “Што дзе знаходзіцца” (складзены каля 1090 г.). У царкоўным заканадаўстве такое ж прызначэнне меў “Намаканок”.

Такім чынам, бібліяграфічная інфармацыя стала важнай часткай інфармацыйнага забеспячэння юрыстаў. Выдзяленне іх як вялікай прафесійнай групы сведчыла, з аднаго боку, аб значнасці і развітасці прававога рэгулявання грамадскіх адносін у Візантыі, а з другога – адлюстроўвала пачаткі спецыяльнай бібліяграфіі, у прыватнасці галіновай навукова-дапаможнай.

Іншае прызначэнне мелі “спіскі сапраўдных і несапраўдных кніг”, якія распаўсюджваліся ў Візантыі і ў сербскіх і рускіх землях. Візантыйскія (грэчаскія) спіскі сапраўдных кніг уключалі пералікі кніг Старога Запавету і Новага Запавету. Спіскі несапраўдных кніг указвалі апакрыфічную і

ерэтычную літаратуру. Гэтыя спіскі накіроўвалі чытача на выкарыстанне кананічных твораў і засцерагалі ад чытання небяспечных кніг. У спісках ёсць прыметы рэкамендацыйнай і забараняльнай бібліяграфіі. Да ліку першых арыгінальных рускіх спіскаў належыць “Ізборнік Святаслава” (1073 г.).

2. Бібліяграфія на Усходзе

У сярэднія вякі народы Усходу ў выніку арабскіх заваёў былі аб’яднаны ў адзіную дзяржаву – Арабскі халіфат, якая праз некаторы час пачала дзяліцца на меншыя халіфаты і эміраты. На велізарнай прасторы ад Пірынеяў да Індыі атрымала распаўсюджанне арабская культура. Вядомыя гісторыкі бібліяграфіі К.Р.Сімон, М.М.Куфаеў і іншыя не асвятлялі развіццё бібліяграфіі ў арабскім рэгіёне. Такі падыход з’яднае сапраўднае мінулае бібліяграфіі, яе ролю ў развіцці цывілізацыі ў канкрэтныя перыяды.

Вывучэнне праяў арабскай кніжнай культуры, навукі і адукацыі сведчыць аб важнай ролі бібліяграфічнай інфармацыі ў іх станаўленні і развіцці. Арабы стварылі шмат арыгінальных твораў рознай тэматыкі і жанраў, вялі інтэнсіўную перакладчыцкую работу, напрыклад, вядома каля паўсотні перакладчыкаў у VIII–IX стст. У лік перакладаў увайшлі і бібліяграфічныя працы: спіскі твораў Арыстоцеля і Галена. Дарэчы, спіс твораў Арыстоцеля, выкананы бібліёграфам Пталамеем, дайшоў да нашага часу толькі ў перакладзе на арабскую мову. У перакладзеныя сачыненні вельмі часта ўключаліся і матэрыялы арабскіх аўтараў.

Першай і найбольш чытаемай і перапісваемай кнігай быў Каран. На рубяжы VII–VIII стст. пачалі з’яўляцца каментарыі да Карана, запісы хадзісаў (апавяданні пра выказванні і ўчынкi прарока Мухамада, яго паплечнікаў і сваякоў), фікх (юрыдычных сачыненняў), твораў паэзіі, прозы, гістарычных сачыненняў і інш. Ад перакладзеных дакументаў бяруць пачатак знакамiтая арабская матэматыка, медыцына, філасофія, геаграфія, астраномія і іншыя навукі.

Было шырока распаўсюджана прафесіянальнае і аматарскае перапісванне кніг. Славiліся кніжныя кірмашы ў Кардове (X ст.), Севiльi (XII ст.). Цэлыя гандлёвыя рады на кірмашах Багдада, Дамаска, Каіра і многіх іншых гарадоў былі створаны з лавак-майстэрань кніжных гандляроў – варакаў.

Бібліяграфаваннем займаліся аўтары (сярод якіх было шмат выдатных вучоных), перакладчыкі, настаўнікі, бібліятэкары і іншыя асобы, непасрэдна звязаныя са стварэннем і распаўсюджаннем кніг, захаваннем і перадачай ведаў. У перыяд сярэднявекі ў свеце арабскай культуры, напэўна, найбольш яркая праявілася роля бібліяграфіі ў перадачы ведаў. Традыцыйнае навучанне было грунтоўнае авалодванне назапашанымі ведамі. Гэта праявілася ў асаблівых адносінах да персаніфікацыі пісьмова фіксаваных і вусных ведаў. Не выпадкова для арабскіх сярэднявекіх пісьмовых дакументаў (у адрозненне ад старажытнаўсходніх) было характэрна дакладнае вызначэнне аўтарства. Імя аўтара і тытул змяшчаліся на асобнай, першай старонцы ці перад тэкстам; часам на пераплёце пазначаліся імя ўладальніка, бібліятэкара, тытул. Захаваліся пісьмовыя выказванні аўтараў, у якіх яны вельмі высока ацэньвалі працу па стварэнні пісьмовых сачыненняў. Унікальнасць арабскай кніжнай традыцыі праявілася ў тым, што ў рукапісах прынята было называць папярэдніх аўтараў, чые працы ў тым ці іншым аб'ёме ці форме ўвайшлі ў дадзены рукапіс, называліся таксама і крыніцы вусных выказванняў. Напрыклад, у рукапісе XIV ст. можна прачытаць тэкст тытульнага аўтара, скажам, XIII ст., устанавіць яго залежнасць ад папярэднікаў (ад непасрэднага настаўніка ці папярэдняга аўтара і ўскосную залежнасць – па назве і пабудове сачынення, суме паданых фактаў і крузе выказаных думак, стылі), ад шэрага сачыненняў і групы аўтараў X–XI стст. і інш. Такім чынам, у арабскіх рукапісах існавала традыцыя ўключэння інфармацыйных звестак – звестак аб перадачы ведаў і канкрэтных сачыненняў.

Насычанасць сярэднявекіх арабскіх кніг бібліяграфічнымі элементамі сведчыць аб развіцці бібліяграфічнай інфармацыі ў своеасаблівай унутрыкніжнай форме. Калі прыняць пад увагу, што ў арабскім свеце было створана не менш за 5 млн. рукапісных кніг (паводле А.Б.Халідава), то можна лічыць, што гэтая бібліяграфічная форма мела найбольш шырокае распаўсюджанне. Напрыклад, захаваліся пералікі сачыненняў, вывучаных канкрэтнымі асобамі для атрымання іджазы – спецыяльнага дакумента аб навучанні па кнігах. Яны ўражваюць сваімі вялікімі аб'ёмамі. Так, пералік сачыненняў, вывучаных егіпецкім кадзі Ібн Дожама'ой, зай-

мае 84 старонкі па 35 радкоў, напісаных дробным, шчыльным почыркам. Перапіскі сачыненняў для атрымання іджазы з’яўляюцца фактам станаўлення вучэбна-дапаможнай бібліяграфіі.

Унутрытэкставую і ўнутрыкніжную бібліяграфічную інфармацыю ў працах, якія мелі галіновую, тэматычную, краіназнаўчую накіраванасць, можна разглядаць як пачатак дыферэнцыяцыі бібліяграфіі па змесце. Так, працы славутага навукоўца Абу Рэйхана Біруні (Ібн Сіна) “Храналогія”, “Геадэзія”, “Індыя” і іншыя змяшчалі вялікі бібліяграфічны матэрыял. Напрыклад, у фундаментальнай працы “Індыя” (1030 г.) Біруні выкарыстаў некалькі соцень дакументаў, працытаваў 207 кніг. Главы 12–14-я гэтай кнігі сучасныя даследчыкі лічаць бібліяграфічнымі. Вядомы археолаг і этнограф С.П.Талстоў адзначыў, што “Біруні строга і паслядоўна праводзіў крытыка-аналітычны метада даследавання крыніц. Крытычны падыход да крыніц здзяйсняўся, безумоўна, і яго папярэднікамі, аднак у Біруні крытыка крыніц стала асноўнай умовай для даследаванняў”. Здзяйсненне крытыка-аналітычнага метада можна было толькі пры выкарыстанні бібліяграфічных метадаў.

Спісы прац асобных аўтараў сустракаюцца ў артыкулах біяграфічных слоўнікаў, вядомых з канца X – пачатку XI ст., у сачыненнях гісторыка-біяграфічнага характару (гісторыі гарадоў, анталогіі), працах, прысвечаных настаўнікам. Так, у трактаце Біруні, прысвечаным яго настаўніку ар-Разі, – буйнейшаму іранскаму прыродазнаўцу, філосафу і ўрачу, змешчаны даныя аб яго працах і спіс сачыненняў самога Біруні.

Для наймення спіскаў твораў ужывалася слова “фіхрыст”. Да сённяшняга дня яно выкарыстоўваецца ў арабскіх краінах у значэнні “бібліяграфія, паказальнік літаратуры”. Гэта адзін са старэйшых у свеце спецыяльных бібліяграфічных тэрмінаў.

Асобныя бібліяграфічныя працы сустракаліся пазнейшым даследчыкам надзвычай рэдка і лічацца вельмі каштоўнымі. Верагодна, што сярод іх па колькасці і значэнні вылучаліся каталогі славутых арабскіх бібліятэк – “дамоў мудрасці” (прыдворных бібліятэк халіфаў), “дамоў ведаў”, у якіх працавалі вучоныя і вялося выкладанне. У шэрагу такіх бібліятэк захоўваліся дзесяткі тысяч і больш кніг; напрыклад, у Амідзе (Турцыя, XIII ст.) была бібліятэка з фондам звыш мільёна

кніг. Каталогі на фонды такіх бібліятэк вызначаліся вельмі вялікімі аб'ёмамі. Так, у X ст. 10-томны каталог прыватнай бібліятэкі аднаго з вяльмож у Рэі (ірана-афганскі рэгіён) адлюстроўваў фонд звыш 200 000 кніг. Класіфікацыя навук і абласцей ведаў у каталогах, лічыць А.Б. Халідаў, здзяйснялася паводле гісторыка-іерархічнага прынцыпу, г.зн. яны размяшчаліся ў тым парадку, як разгаліноўваліся і як ацэньваліся ў тагачасным грамадстве. Узначальваліся ж каталогі спіскамі Карана. Часам замест каталогаў прымяняліся спіскі, падвешаныя да кніжных паліц. На жаль, славытыя арабскія бібліятэкі гінулі, знішчаліся і іх унікальныя каталогі.

Асобае значэнне мае “Фіхрыст” ан-Надзіма, створаны ў X ст. у Багдадзе. Аб самім складальніку вядома, што ён вырас у сям’і варака, заслужыў імя ан-Надзім, што значыць “прыемны субяседнік”. Аб сваёй бібліяграфічнай працы ан-Надзім напісаў: “Гэты паказальнік кніг усіх народаў, арабаў і неарабаў, якія маюцца на арабскай мове, і іх навуковых твораў са звесткамі аб тых, хто іх стварыў, аб класах іх аўтараў, іх паходжанні, акалічнасцях нараджэння, працягласці жыцця, часу смерці, месцазнаходжання іх гарадоў, іх вартасцях і недахопах...”. У “Фіхрысце” адлюстраваны кнігі на арабскай мове, створаныя ў Кітаі, Індыі, Афрыцы, Францыі і многіх іншых тэрыторыях. Праўда, сучасныя даследчыкі небеспастаўна мяркуюць, што ў дапаможніку пераважаюць даныя аб кнігах, з якімі можна было азнаёміцца ў Багдадзе (хаця дакладна вядома, што ан-Надзім вывучаў кнігі, якія знаходзіліся і ў іншых гарадах). Адбор кніг па прымеце мовы дазваляе аднесці “Фіхрыст” ан-Надзіма да ліку першых нацыянальных рэтраспектыўных паказальнікаў. Вяўляюць у ім і іншыя відавныя характарыстыкі, напрыклад, кнігагандлёвага бібліяграфічнага дапаможніка, але прыналежнасць да нацыянальных бібліяграфічных крыніц падаецца больш абгрунтаванай. “Фіхрыст” – універсальны, сістэматычны паказальнік. Мае складаную структуру. У ім 10 глаў і 34 раздзелы, якія адлюстроўвалі універсум ведаў, дасягнуты ў арабскім свеце. Сярод глаў “Дакаранічныя веды і Каран”, “Філалогія”, “Гісторыя”, “Паэзія”, “Мусульманская тэалогія”, “Філасофія, матэматыка, астраномія, медыцына” і інш.

Унутраная групоўка паказальніка складзена на падставе розных прымет, найбольш шырока па прынцыпе “настаўнік –

вучань”, а таксама па храналогіі і этнічнай прымеце. Бібліяграфічная інфармацыя ў “Фіхрысце” сінтэзавана з біяграфічным матэрыялам. Біябібліяграфічныя артыкулы пабудаваны ў большасці выпадкаў уніфікавана: імя аўтара, біяграфічная частка, бібліяграфічны спіс. Сустрэкаюцца тэматычныя бібліяграфічныя спіскі (калі аўтар пісаў па розных пытаннях), спіскі аўтараў, якія пісалі па адной тэме, пералікі асоб, якія не былі аўтарамі пісьмовых дакументаў, аднак мелі дачыненне да распрацоўкі навуковых тэм, напрыклад, “імёны вялікіх арабаў, якія вучылі вучоных”, і біябібліяграфічныя артыкулы. Уключэнне асоб, якія аставілі толькі вусную спадчыну, сведчыла, што ан-Надзім паспяхова вырашыў праблему бібліяграфавання ведаў і адлюстраванню велізарную ролю вусных ведаў і рытарычнай адукацыі, характэрных для сярэднявечага перыяду. Бібліяграфічныя часткі артыкулаў змяшчаюць да сотні назваў кніг. На жаль, не пазбег ан-Надзім распаўсюджанай у той час традыцыі не адлюстроўваць даных аб шырокавядомых аўтарах. Так, ён не ўключыў матэрыялы аб паэце Абу Нувасе, адзначаючы, што паэт такі знакаміты, “што няма неабходнасці прыводзіць падрабязнасці яго паходжання і біяграфію”. Вялікую ўвагу ан-Надзім надаваў раскрыццю зместу кніг. Для найбольш выдатных з іх даваўся паглаўны распіс, часам з прывядзеннем пачатковых слоў ці вершаў. На некаторыя кнігі змешчаны кароткія рэфераты, прыведзены выпіскі са знішчаных кніг.

3. Бібліяграфія ў Заходняй Еўропе

У развіцці бібліяграфіі ў гэтым рэгіёне ў часы сярэднявекі выдзяляюцца два перыяды: першы з V–VII стст. да XI ст. уключна, другі – з XII ст. да пачатку распаўсюджвання кнігадрукавання. Характэрным для першага перыяду было часовае памяншэнне дзейнасці па вытворчасці і выкарыстанні кніг у параўнанні з антычным перыядам. Бібліяграфічная работа вялася манастырскімі і царкоўнымі служыцелямі. Працягвалася састаўленне біябібліяграфічных слоўнікаў царкоўных пісьменнікаў і каталогаў манастырскіх бібліятэк. Нешматлікія дайшоўшыя да нашага часу каталогі манастырскіх бібліятэк называліся “каталогі”, “індэкс”, “бібліятэкі”. У параўнанні з антычным часам, калі існавалі велізарныя бібліяграфічныя працы, каталогі раннесярэдня-

ковых бібліятэк вызначаліся малааб'ёмнасцю і прымітыўнасцю методыкі. Толькі ў перыяд так званага “Каралінгскага адраджэння” (канец VIII – першая палова IX ст.) на германскіх землях былі створаны новыя манастырскія бібліятэкі з буйнымі, па мерках разглядаемага часу, фондамі, напрыклад, урывак каталога Лоршскага манастыра, які захаваўся, змяшчае 590 бібліяграфічных запісаў. Аб нераспрацаванасці методыкі бібліяграфічнага апісання сведчыць наступны тыповы прыклад: “...нейкі старадаўні том, які пачынаецца...” – і далей першыя словы кнігі. Не ўсталяваўся прыём аднолькавасці для напісання імён адных і тых жа аўтараў і назваў кніг. Спачатку ў Францыі, потым і ў іншых краінах пры састаўленні бібліяграфічных апісанняў пачалі выкарыстоўваць даныя не з першага і апошняга ліста кнігі, а з другога і перад-апошняга. Гэта тлумачылася імкненнем зрабіць асновай бібліяграфічнага апісання параўнальна больш трывалыя старонкі кніг. Аднак такі падыход перашкаджаў фарміраванню тытульнага ліста як крыніцы бібліяграфічных даных. Групоўка бібліяграфічных запісаў у каталогах часцей за ўсё адлюстроўвала парадак размяшчэння кніг на бібліятэчных паліцах ці нават на пультах перапісчыкаў. Адзначаюцца алфавітная, тэматычныя групоўкі і групоўка ў нявысветленым парадку. Пры тэматычнай групоўцы раздзелы, якія былі прысвечаны духоўным дысцыплінам, як правіла, папярэднічалі раздзелам свецкіх навук. Так, адзін з лепшых дайшоўшых да нашага часу каталог бібліятэкі манастыра ў Рэйхенау быў складзены ў 821–822 гг. выдатным бібліятэкарам і мастаком-перапісчыкам кніг Рэгенбертам. Каталог пачынаўся з раздзелаў, прысвечаных кнігам Старога Запавету і Новага Запавету, твораў блажэннага Аўгусціна, твораў блажэннага Іераніма, кананічных кніг і казанняў і інш. Заканчваўся раздзеламі гісторыі, права, медыцыны і іншых свецкіх навук.

Пачатак другога перыяду развіцця сярэдневяковай бібліяграфіі быў звязаны з павышэннем грамадскай неабходнасці ў кнігах. Адрадзіўся інтарэс да твораў антычных аўтараў, у тым ліку да сістэмы класіфікацыі ведаў, распрацаванай Арыстоцелем. Павялічваўся попыт на кнігі як з боку клірыкаў, так і міран, універсітэцкай моладзі і прафесараў. Узмацненне кніжнай камунікацыі праявілася ў больш актыўным перапісванні рукапісаў, фарміраванні багатых мана-

стырскіх бібліятэк, хуткім развіцці кнігагандлю. Усё гэта павялічыла патрэбнасць у бібліяграфічнай інфармацыі і палепшыла ўмовы для бібліяграфічнай работы. Можна адзначыць, што ў XIII ст. і асабліва ў XIV ст. у кнігах больш дакладна і каротка сталі фармуляваць тытул, пазначаць аўтара. Стварэнне бібліяграфічных дапаможнікаў вялося як у раней вызначаных кірунках, так і ў адпаведнасці з новымі патрабаваннямі. Складаліся ў значнай колькасці біябібліяграфічныя слоўнікі царкоўных пісьменнікаў, адзін з іх – “Кніга аб царкоўных пісьменніках” Іагана Трыценгемскага (выдадзена ў 1494 г.) – стаў першым друкаваным бібліяграфічным дапаможнікам.

Павялічвалася колькасць бібліятэчных каталогаў. У некаторых манастырах афармляліся так званыя плакатныя каталогі, у якіх адлюстроўваліся не ўсе кнігі, а найбольш рэкамендуемыя. Напрыклад, у адным з манастыроў Брэслаў (Вроцлаў) такі каталог быў уладкаваны вертыкальна на шарнірах. Ён быў выраблены на драўляных дошках таўшчынёй 1 см, пакрытых з двух бакоў пергаментам паметрам 80×59 см. Кожны бок вертыкальна падзяляўся на чатыры калонкі, у якіх змяшчаліся назвы кніг. Новая літара пачыналася з абзаца. Пачатковыя літары бібліяграфічнага апісання былі напісаны блакітнай, чырвонай і залатой фарбамі. У адной калонцы змяшчалася да 120 назваў кніг з шыфрамі. Каля кожнай назвы мелася маленькая дзірка, куды ўкладаўся шціфцік, калі кніга была ўзятая з бібліятэкі.

У гэты перыяд у нямецкіх і англійскіх бібліятэках упершыню ў свеце ўзніклі міжбібліятэчны кнігаабмен і зводная каталагізацыя – працэсы, якія праз шмат стагоддзяў набылі вельмі важнае значэнне для бібліятэчнай дзейнасці. Ужо ў IX ст. бібліятэкі некаторых манастыроў узаемна перасылалі свае каталогі для таго, каб манахі маглі атрымаць бібліяграфічныя звесткі аб саставе іх фондаў. Захаваліся таксама прыклады рукапісных каталогаў бібліятэк асобных манастыроў, у якіх скапіраваны каталогі іншых манастырскіх бібліятэк.

З’явіліся каталогі прыватных бібліятэк. Да ліку унікальных і выдатных належыць каталог бібліятэкі эрудыта, паэта, канцлера Ам’ёнскай царквы Рышара дэ Фурніваля. Гэты каталог меў назву “Бібліяномія” (“Кнігазаконне”). У ім адлю-

страваны многія творы антычных аўтараў: Арыстоцеля, творы якога ў той час былі забаронены, Вергілія, Авідзія, Ювенала, Цыцэрона, Сенекі і іншых; кнігі філосафаў-схаластаў былі прадстаўлены вельмі абмежавана. Уражвае колькасць сачыненняў усходніх вучоных: Авіцэны, Ал-Фарабі, Ібн-Ватфіда і інш. Састаў бібліятэчнага каталога дазваляе лічыць Фурніваля перакананым прыхільнікам антычнай культуры і ўсходняй навукі, якая пачала распаўсюджвацца на Захадзе з канца XI ст. Па форме гэты каталог таксама належыць да найбольш цікавых бібліяграфічных дакументаў сярэднявекі. Рышар дэ Фурніваль спрабуе стварыць такую сістэму размяшчэння кніг, якая б нагадвала добра ўпарадкаваны сад з трыма прыгожымі градкамі. (Гэта алегорыі: сад – бібліятэка, градкі – літаратурныя творы, згрупаваныя па тэмах, расліны – асобныя рукапісы.)

Да новых бібліяграфічных з’яў належаць спробы забеспячэння вучэбнай дзейнасці. Да нашага часу дайшоў складзены ў 1280 г. “Пералік многіх аўтараў”. Яго аўтар – Гуга з Трымберга быў школьным настаўнікам у Баварыі, пісьменнікам. “Пералік...” мае прадмову і тры часткі, якія прысвечаны творам антычных аўтараў, паэтаў-тэолагаў і “больш дробным маралістам”. Бібліяграфічны дапаможнік прызначаўся вучням для набыцця ведаў, якія можна параўнаць з сучаснай сярэдняй адукацыяй. Выкарыстаная складальнікам форма павінна была прыцягнуць увагу вучняў. Ён напісаў “Пералік...” лацінскімі рыфмаванымі вершамі, якія перамяжаюцца з урыўкамі з тэкстаў рэкамендуемых твораў. У заключэнні пададзены кароткая аўтабіяграфія складальніка і пералік яго сачыненняў.

Бібліяграфічныя дапаможнікі позняга сярэднявекі па аб’ёме значна пераўзыходзілі бібліяграфічныя працы першага этапу. Вельмі нязначна ўдасканальвалася іх структура. Так, толькі ў вялікай па аб’ёме “Кнізе царкоўных пісьменнікаў” Іагана Трыценгемскага меўся дапаможны паказальнік імён.

Пытання

1. У чым заключаецца адметнасць візантыйскіх бібліяграфічных слоўнікаў?
2. Якое бібліяграфічнае аснашчэнне мелі візантыйскія энцыклапедыі?
3. З якой мэтай быў складзены паказальнік “Бібліятэка” Фоція? У чым адметнасць яго методыкі?
4. У якой краіне значная ўвага надавалася падрыхтоўцы бібліяграфічных матэрыялаў для юрыстаў?
5. Якія аргументы можна прывесці, каб паказаць з’яўленне ў Візантыі спецыяльнай бібліяграфіі?
6. У чым праявілася адметнасць бібліяграфічнага аснашчэння арабскіх рукапісаў?
7. Патлумачце тэрмін “фіхрыст”. Назавіце імя аднаго са складальнікаў бібліяграфічнага дапаможніка пад такой назвай.
8. Ахарактарызуйце відавую прыналежнасць і методыку “Фіхрыста” ан-Надзіма.
9. Назавіце два перыяды ў развіцці бібліяграфіі ў сярэднявечнай Еўропе.
10. Ахарактарызуйце методыку еўрапейскіх рукапісных бібліятэчных каталогаў.
11. Дзе і якая новая з’ява назіраецца ў каталагізацыі і ў форме каталогаў?
12. Якія сучасныя бібліятэчна-бібліяграфічныя з’явы прадугадваюцца ва ўзаемным выкарыстанні каталогаў манастырскіх бібліятэк?
13. Аўтарам якой бібліяграфічнай працы быў Гуга з Трымберга? Вызначце від складзенага ім дапаможніка па грамадскім прызначэнні.
14. Ахарактарызуйце дабратворны ўплыў кнігадрукавання на бібліяграфію. У якім годзе выйшаў першы вядомы друкаваны бібліяграфічны паказальнік?

Раздзел 3. БІБЛІЯГРАФІЯ Ў ПЕРЫЯДЫ АДРАДЖЭННЯ І АСВЕТНІЦТВА (XVI–XVIII стст.)

1. Кнігагандлёвая бібліяграфія

Распаўсюджанне кнігадрукавання садзейнічала развіццю інтэлектуальных патрэб грамадскай супольнасці, а таксама павышэнню сацыяльнай ролі сродкаў інфармацыі, сярод якіх важнае значэнне належала бібліяграфіі. Друкаваныя кнігі вельмі хутка сталі каштоўным таварам, які імкнуліся выгадна прадаваць. Не выпадкова ўзніклі арганізацыі кнігагандлёўцаў, якія вырашалі пытанні функцыянавання прыбыткавага кніжнага рынку. Яны кантралявалі распаўсюджанне новых кніг, таму кнігагандлёвыя фірмы абавязваліся падаваць у кіруючыя органы гэтых арганізацый новыя выданні, своеасаблівы абавязковы экзэмпляр. У сваю чаргу, выкарыстоўваючы бібліяграфічную інфармацыю, кнігагандлёвыя арганізацыі пачалі наладжваць інфармаванне грамадскасці аб новых выданнях, пастаўленых кнігагандлёвымі фірмамі на рынак. Напрыклад, з другой паловы XVI ст. да 1640 г. Кампанія кнігагандлёўцаў Лондана выпускала паказальнікі новых кніг на аснове паступленняў абавязковых экзэмпляраў. Складаліся яны з улікам дакладнага бібліяграфічнага адлюстравання выданняў, таму не выпадкова, што па гэтых бібліяграфічных дапаможніках пачалі арганізоўваць продаж кніг. У далейшым гэтыя паказальнікі выкарыстоўваліся пры складанні дапаможнікаў англійскай нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі.

Вядомым міжнародным цэнтрам кнігагандлю ў XVI ст. стаў Франкфурт-на-Майне, горад, у якім адбываліся два буйныя кніжныя кірмашы ў год: вясной і восенню. Для абслугоўвання кнігагандлю выкарыстоўвалі бібліяграфічныя каталогі выстаўленых на продаж кніг. З 1564 г. аўгсбургскі кнігагандлёвец Георг Вілер пачаў сістэматычна выдаваць кірмашовыя каталогі (яго пераемнікі выпускалі іх да 1627 г.). Вілераўскія каталогі былі складзены па моўнай прымеце: у асобных раздзелах адлюстроўваліся кнігі, надрукаваныя на лацінскай і іншых класічных мовах, на нямецкай мове, на замежных (у адносінах да нямецкай) мовах. У межах моўных раздзелаў бібліяграфічныя запісы групаваліся ў сістэматычным парадку. Бібліяграфічныя апісанні мелі нямала недахо-

паў. Акрамя Г.Вілера, кірмашовыя каталогі спрабавалі выпускаць іншыя кнігагандлёўцы, аднак гэтая справа ўдалася ім значна горш. Каталогі ж Г.Вілера і яго спадкаемцаў існавалі і пасля ўзнікнення так званых афіцыйных кірмашовых каталогаў, якія з 1598 г. пачала выдаваць рада горада Франкфурта-на-Майне. Афіцыйныя каталогі некаторы час выдавала таксама імператарская кніжная камісія. Узнікненне гэтых каталогаў было звязана з падзеямі канфесіянальнага і палітычнага характару, якія адбываліся ў Германіі.

У сярэдзіне XVI ст. на кнігагандаль пачаў моцна ўплываць фактар канфесіянальнай нецярпімасці паміж каталікамі і пратэстантамі. Сярод шырокіх колаў гараджан пашыраўся пратэстантызм, і імператарскі двор Габсбургаў, які вызнаваў каталіцтва, імкнуўся знайсці шляхі памяншэння распаўсюджвання той літаратуры, якая мела відавочную падтрымку ў пратэстанцкім Франкфурце. У 1569 г. у горадзе была створана імператарская кніжная камісія, у якую паступалі кнігі ад кнігагандлёўцаў, як тыя, што атрымалі прывілеі (ад 2 да 7 экзэмпляраў у розныя гады), так і кнігі, якія не мелі прывілеяў (1–3 экзэмпляры). Гэтая камісія праводзіла канфіскаванне антыкаталіцкіх кніг і лістоў і імкнулася карэціраваць бібліяграфічныя каталогі, што складаліся для абслугоўвання кірмашоў. Паступленне ў імператарскую кніжную камісію экзэмпляраў прывезеных на кірмаш кніг з'явілася базай для іх бібліяграфічнай рэгістрацыі. На падставе гэтай рэгістрацыі камісіяй выпускаліся афіцыйныя кірмашовыя каталогі антыпратэстанцкага характару.

З 1598 г. да 1749 г. гарадская рада на падставе арганізаванай бібліяграфічнай рэгістрацыі таксама выпускала кірмашовыя каталогі. Паўната і дакладнасць бібліяграфічных элементаў у каталогах спрыялі продажы кніг. Назіраецца павышэнне ўвагі да якасці бібліяграфічнага запісу, асабліва да дакладнага адлюстравання аўтара і назвы, фармату, часу выдання, месца друку, тыпаграфіі і іншых элементаў. У афіцыйных каталогах (у параўнанні з вілераўскімі) палепшылася і бібліяграфічная групоўка: бібліяграфічныя запісы размяркоўваліся па галінах навукі, а затым па мовах.

Аднак абвастрэнне міжканфесіянальнай барацьбы і пачатак вайны паміж прыхільнікамі каталіцызму і пратэстантызму прывялі да паніжэння ролі франкфурцкага кірмашу як

міжнароднага цэнтра кніжнага гандлю. Адна за адной кнігагандлёвыя арганізацыі адмаўляліся ад паставак прадукцыі ў ахоплены вайной горад. З 1749 г. спынілася складанне кірмашовых каталогаў. У гэтых умовах адбываецца ўзрастанне ролі лейпцыгскіх кнігагандляроў, якія аб'ядналіся ў 1765 г. у “Кнігагандлёвае таварыства Германіі” і сталі найбольш моцнай кнігагандлёвай карпарацыяй, а лейпцыгскі кніжны кірмаш набыў сусветную славу. Для абслугоўвання яго дзейнасці пад кантролем гарадской рады і спецыяльнай кніжнай камісіі выпускаліся бібліяграфічныя каталогі, якія рэгулярна выходзілі да 1861 г.

Кірмашовыя каталогі адыгралі станоўчую ролю ў развіцці бібліяграфічнай методыкі, у выпрацоўцы патрабаванняў да якасці бібліяграфічных запісаў. Яны былі і застаюцца аднымі з асноўных бібліяграфічных крыніц для ажыццяўлення рэтраспектыўнага бібліяграфічнага ўліку выданняў, здзейсненых у еўрапейскіх краінах.

Пачынаючы з другой паловы XVII ст. адбываецца значнае павышэнне ролі бягучай бібліяграфічнай інфармацыі ў галіне кнігагандлю. Менавіта бягучая бібліяграфічная інфармацыя стала аптымальным сродкам абвясчэння патэнцыяльных пакупнікоў аб прадукцыі кнігавыдавецтва і кнігагандлёвых устаноў. Высокая прыбытковасць кнігавыдавецкай і кнігагандлёвай дзейнасці і канкурэнцыя прымусалі ўдзельнікаў гэтага рынку ўдасканалваць яго арганізацыю. Так, у краінах з высока развітым кнігагандлем – Германіі, Англіі – ствараюцца нацыянальныя кампаніі кнігагандлёўцаў, у абавязкі якіх увайшлі меры па ўмацаванні адпаведных нацыянальных галін, пашырэнні рынкаў збыту для нацыянальнай друкаванай прадукцыі. Таму бягучая бібліяграфічная інфармацыя набыла для кнігагандлёўцаў і выдаўцоў значэнне аднаго з найбольш эфектыўных сродкаў.

У XVII і XVIII стст. у Англіі неаднаразова кнігагандлёўцы спрабавалі наладзіць бягучую бібліяграфію аб новых айчынных выданнях, якія паступілі на рынак. Найбольшы аўтарытэт атрымалі “Каталогі на тэрмін...”, якія стварыў прэзідэнт Кампаніі кнігагандлёўцаў Лондана Р.Клевэл. Асноўнай мэтай яго было адлюстраванне лонданскай друкаванай прадукцыі. “Каталогі на тэрмін...” выходзілі звыш 40 гадоў. Нягледзячы на істотныя недахопы (памылкі ў бібліягра-

фічных звестках, неуніфікаванасць бібліяграфічных апісанняў), каталогі набылі папулярнасць у сферы кніжнага гандлю.

Вопыт бібліяграфічнай працы падказаў Р.Клевэлу, што маюць значэнне не толькі новыя выпускі каталогаў, але і папярэднія, таму што ў цэлым кнігапродаж здзяйсняецца даволі павольна. Улічваючы гэтую акалічнасць, ён арганізаваў выданне “Агульнага каталога” (чатыры выпускі, 1673–1696). У кожным з яго выпускаў была адлюстравана кніжная прадукцыя, пачынаючы з 1666 г. (у гэтым годзе ў Лондане адбыўся спусташальны пажар, у выніку якога было знішчана мноства кніг), з дабаўленнем новых выданняў. Так Р.Клевэлам быў прыменены новы метадычны прыём кумуляцыі бібліяграфічнай інфармацыі, які паступова атрымаў значнае распаўсюджанне. У “Агульных каталогах” разам з англійскімі кнігамі бібліяграфаваліся выданні на лацінскай мове з замежных еўрапейскіх краін. Уключэнне інфармацыі аб іх сведчыла аб попыце і патрэбах пакупнікоў.

Вопыт бібліяграфічнай кумуляцыі Р.Клевэла быў пераняты ў XVIII – пачатку XIX ст. кнігагандлёўцамі У. і Р.Бентамі. У. Бент у 1766 г. заснаваў выпуск бягучых бібліяграфічных “Лонданскіх каталогаў”. Каталогі ахоплівалі кнігі Вялікабрытаніі з рэтраспектыўным ахопам (з 1700 г.), але пастаянныя абнаўленні зрабілі выданне зручнай крыніцай бягучай бібліяграфічнай інфармацыі. Выпуск гэтых каталогаў спыніўся ў XIX ст.

Акрамя гэтых буйнейшых бібліяграфічных органаў, былі і іншыя бібліяграфічныя дапаможнікі, складальнікі якіх імкнуліся да забеспячэння патрэб кніжнага гандлю. У цэлым бібліяграфічная інфармацыя ў шэрагу еўрапейскіх краін стала эфектыўным сродкам садзейнічання кнігапродажу, важным элементам высокаразвітага кніжнага рынку. Адносная ж паўната адлюстравання англійскіх кніг у бягучых кнігагандлёвых дапаможніках дазволіла пазнейшым даследчыкам разглядаць іх і як крыніцы нацыянальнай бібліяграфіі.

2. Навукова-дапаможная бібліяграфія

На працягу XVII–XVIII стст. еўрапейская навука дасягнула вялікіх поспехаў: адно за адным здзяйсняюцца выдатныя адкрыцці ў прыродазнаўстве і дакладных навуках, ствараецца фундамент новых філасофскіх школ. Даследаванні і твор-

часць І.Ньютана, Р.Дэкарта, М.В.Ламаносава, Т.Гобса, Дж.Лока, Б.Спінозы, Ш.Л. дэ Мантэск'ё, Вальтэра, Ж.-Ж.Русо і многіх іншых далі сусветнай супольнасці велізарны аб'ём навуковых ведаў, якія аказалі істотны ўплыў на грамадскую дзейнасць у розных галінах.

Адбываецца ўдасканаленне арганізацыі навукі; акрамя універсітэтаў ствараюцца акадэміі. Істотныя змены адбыліся ў навуковых камунікацыях. У сярэдзіне XVIII ст. у большасці заходнееўрапейскіх краін страціла значэнне лацінская мова як адзіная мова навукі. Вучоныя пачалі ствараць навуковыя тэксты на родных мовах, імкнуліся апублікаваць вынікі даследаванняў.

Навука гэтага перыяду ўжо не магла існаваць без актыўнага выкарыстання бібліяграфічнай інфармацыі. Важнае значэнне ў яе развіцці і распаўсюджванні набылі навуковыя часопісы, якія ўзніклі ў сярэдзіне XVII ст. Тагачасны сэнс слова “часопіс” раскрыты ў славутай “Энцыклапедыі” Дзідро: “...перыядычнае выданне, якое змяшчае вытрымкі з новых надрукаваных кніг, са справаздачай аб адкрыццях, якія штодзённа робяцца ў мастацтвах і навуках”. Такім чынам, гэтыя перыядычныя выданні лічыліся крыніцамі інфармацыі аб новых кнігах і ведах. На працягу XVII–XVIII стст. змест навуковых часопісаў складалі разнастайныя па жанрах і тыпах бібліяграфічныя матэрыялы: анатацыі, рэфераты, сігнальныя паведамленні аб выхадзе новых кніг. Дапаўнялі іх падзеі навуковай хронікі. Акрэслены характар навуковых часопісаў сведчыў аб вялікай неабходнасці ў апэратыўнай бібліяграфічнай інфармацыі. Вучоным, якія цікавіліся канкрэтнымі прадметнымі абласцямі, бібліяграфічная інфармацыя ў часопісах дапамагала даведацца аб выхадзе новых кніг, атрымаць уяўленне аб іх змесце.

Усе тыповыя характарыстыкі часопісаў XVII–XVIII стст. адлюстроўваў “Часопіс вучоных”, заснаваны ў 1665 г. у Парыжы. Створаны па прыватнай ініцыятыве, часопіс хутка стаў органам французскага ўрада, што вызваліла яго з-пад цензуры і надала асаблівую аўтарытэтнасць. У “Часопісе вучоных” друкаваліся бібліяграфічныя паведамленні аб выхадзе новых кніг, біябібліяграфічныя спіскі, рэфераты і рэцэнзіі на кнігі, выпушчаныя ў розных еўрапейскіх краінах (часта ў

Галанды). Асноўная ўвага надавалася кнігам па фізіцы, хіміі, гісторыі царквы, філасофіі, тэалогіі.

Асаблівую ўвагу неабходна звярнуць на выпрацоўку метадыкі рэферыравання. Супрацоўнікі часопіса імкнуліся вылучыць з кніг найбольшую колькасць тых фрагментаў, якія перадавалі галоўнае ў змесце, і звязвалі іх уласнымі, амаль безацэннымі заўвагамі. Такім чынам, намеціўся падыход да асэнсавання аднаго з асноўных прынцыпаў рэферыравання: найбольш дакладнае адлюстраванне зместу, хаця метадыка і тэхналогія згортвання інфармацыі для рэфератаў у далейшым змянілася. “Часопіс вучоных” набыў прызнанне далёка за межамі Францыі. Па яго ўзоры ў іншых краінах стваралі перыядычныя органы для патрэб вучоных. Рэцэнзіі і рэфераты на новыя кнігі займалі ў іх значнае месца.

Разнастайнасць зместу, перыядычны характар часопісаў і вялікі чытацкі попыт на гэтыя выданні паўплывалі на ўзнікненне паказальнікаў зместу – своеасаблівых бібліяграфічных паказальнікаў, якія дапамагалі весці пошук неабходнай інфармацыі па гадавых камплектах і часам ахоплівалі працяглыя храналагічныя перыяды выдання.

З канца XV ст. у еўрапейскіх краінах паступова павялічваецца падрыхтоўка паказальнікаў спецыяльнай бібліяграфіі па тых галінах ведаў і практычнай дзейнасці, якія мелі істотнае значэнне: медыцына, права, багаслоўе, географія, фізіка, філасофія і інш. Састаўленнем іх звычайна займаліся кнігагандляры і асабліва вучоныя. Найбольшая колькасць бібліяграфічных дапаможнікаў была складзена па медыцыне і праве, што сведчыла аб значнасці для спецыялістаў гэтых галін інфармацыі пра новыя і раней выдадзеныя кнігі. Цікава адзначыць, што кнігагандляры ў параўнанні з вучонымі лепш валодалі бібліяграфічнай метадыкай. Спатрэбіўся некаторы час, каб вучоныя ўдасканалілі састаўленне бібліяграфічных дапаможнікаў. У сярэдзіне XVII ст. пачалі выдавацца галіновыя бібліяграфічныя паказальнікі, якія характарызаваліся высокай якасцю і актыўна выкарыстоўваліся. Так, сярод дапаможнікаў па медыцыне некалькі разоў перавыдаваўся паказальнік прафесара Й.А.Ван дэр Ліндэна “Дзве кнігі аб медыцынскіх пісьменніках”, які поўна і дакладна адлюстроўваў медыцынскія кнігі.

Акрамя асобных выданняў, друкаваліся ўнутрыкніжныя бібліяграфічныя паказальнікі, якія першапачаткова не звязвалі з тэматыкай кніг. Выключэннем з’яўляліся кнігі па медыцыне і біялогіі вучонага і бібліёграфа XVI ст. Конрада Геснера, дзе ён змяшчаў бібліяграфічныя матэрыялы, тэматычна звязаныя са зместам кніг. Неабходна падкрэсліць станоўчы ўклад гэтага выдатнага вучонага і бібліёграфа ва ўдасканаленне аснашчэння выданняў прыкніжнай бібліяграфічнай інфармацыяй.

3. Спробы міжнароднага бібліяграфічнага ўліку кніг

Факты бібліяграфічнай дзейнасці ў Заходняй Еўропе ў XVI–XVIII стст. сведчаць аб актыўных захадах па бібліяграфаванні кніг незалежна ад месца іх выдання ці захоўвання, г. зн. развівалася бібліяграфаванне з міжнародным ахопам кніг. Спрыяла гэтаму кірунку бібліяграфавання і эпоха, у якую тварылі Леанарда да Вінчы, Дж.Бруна, А.Дантэ, Г.Галілей, С.Батычэлі, У.Шэкспір. Гэтыя геніяльныя людзі і мноства менш вядомых увасаблялі імкненне да ўсебаковай і дасканалай вучонасці.

Прадстаўніком плеяды вучоных-энцыклапедыстаў быў ураджэнец Цюрыха Конрад Геснер (1516–1565). К.Геснер увайшоў у гісторыю навукі перш за ўсё як біёлаг, хаця таксама быў доктарам медыцыны, прафесарам філасофіі, даследчыкам старажытнагрэчаскай філалогіі. На жаль, выдатны вучоны і цюрыхскі доктар заўчасна памёр падчас эпідэміі ў родным горадзе. Грунтоўныя веды і якасці даследчыка ён набыў, калі вучыўся ў многіх еўрапейскіх гарадах і працаваў ва універсітэцкіх і іншых бібліятэках. Чэрпаючы веды з кніг, ён высока ацаніў як каштоўныя кнігазборы, так і значэнне дакладнага бібліяграфічнага адлюстравання кніжнай спадчыны мінулага і сучаснасці. Зварот К.Геснера да бібліяграфічнай працы было асэнсаванай прагай істотна палепшыць стан бібліяграфічнай арыентацыі вучоных і іншых чытачоў у свеце кніг. Конраду Геснеру належыць бібліяграфічны паказальнік “Універсальная бібліятэка”, які выдаваўся на працягу дзесяці гадоў у Цюрыху (1545–1555). Прызначэнне гэтага паказальніка ён бачыў перш за ўсё ў карысці для ўсіх, хто заняты вывучэннем любой навукі ці мастацтва. Ён звяртаў увагу будучых карыстальнікаў на тое, што бібліятэкі і кнігі могуць

знікаць без следу. “Усё ў гэтым жыцці можа загінуць, – пісаў К.Геснер у прысвячэнні да паказальніка. – Загінула самая багатая бібліятэка старажытнага свету – Александрыйская бібліятэка. Ад многіх вялікіх твораў антычнасці да нас дайшлі толькі назвы. Яшчэ нядаўна загінула цудоўная бібліятэка венгерскага караля Матвея Корвіна...”. Бясспрэчна, лічыў К.Геснер, кнігадрукаванне палегчыла задачу захавання ведаў. Аднак шмат каштоўных старажытных прац засталіся ў рукапісах, колькасць якіх вельмі абмежаваная ці нават не існуе дублікатаў.

У складзеным К.Геснерам паказальніку чатыры часткі, якія адрозніваюцца па структуры, хаця адлюстроўваюць агульны масіў дакументаў. Першая частка “Універсальнай бібліятэкі” ахоплівае кнігі на лацінскай, грэчаскай і яўрэйскай мовах незалежна ад часу іх стварэння, якія былі выяўлены складальнікам у бібліятэках Венецыі, Балоны і Ватыкана, па шматлікіх бібліяграфічных дапаможніках. Кнігі на родных мовах бібліяграфаваліся К.Геснерам як выключэнне, напрыклад, прыведзены звесткі аб творах Лютэра і Парацэльса на нямецкай мове. Асноўны масіў навуковых і іншых ведаў і мастацкіх твораў існаваў на той час на класічных мовах. К.Геснер аддаў перавагу творах свецкай тэматыкі. Гэта была новая тэндэнцыя, якая адрознівала еўрапейскую бібліяграфічную інфармацыю разглядаемага часу па змесце аб’ектаў бібліяграфавання ад бібліяграфічнай інфармацыі перыяду сярэднявекі. Групоўка бібліяграфічных запісаў зроблена па алфавіце імён аўтараў. Аб кожным аўтары прыведзена біяграфічная даведка. Друкаваныя творы атрымалі найбольш падрабязныя бібліяграфічныя апісанні, а многія і ацэнку, дадзеную самім складальнікам. Другая і трэцяя часткі паказальніка прадстаўляюць бібліяграфічны масіў у сістэматычным парадку. Гэтыя часткі ў скарачэнні пачалі называць Пандэкт – звод. Другая частка ахоплівае мноства галін ведаў і пабудавана паводле вельмі падрабязнай класіфікацыйнай схемы, распрацаванай складальнікам. Унутры сістэматычных рубрык размешчаны бібліяграфічныя апісанні ў лагічнай паслядоўнасці. Як адзначае К.Р.Сімон, атрымалася некаторае падабенства з прадметным размяшчэннем матэрыялу, але прадметныя паняцці пададзены не ў алфавітнай паслядоўнасці, а па логіцы, каб адлюстраваць змястоўныя сувязі

паміж паняццямі. Другая частка змяшчае звыш трыццаці тысяч прадметных паняццяў, г. зн. большасць кніг аднесены ў некалькі прадметных паняццяў. Прымененая К.Геснерам у Пандэксе схема не была зручнай для выкарыстання, меліся шматлікія недахопы ў фармулёўцы паняццяў, аднак вучоны адчуваў існуючую ў карыстальнікаў бібліяграфічнай інфармацыі патрэбу ў адлюстраванні дакументнага масіву па змесце. У трэцяй частцы сістэматызавана прадстаўлена тэалагічная літаратура, у чацвёртай – дапаўненні. Агульны аб’ём ўсіх частак каля 15 000 кніг, напісаных прыблізна пяццю тысячамі аўтараў.

“Універсальная бібліятэка” К.Геснера атрымала шырокае прызнанне, асабліва актыўна выкарыстоўвалася да сярэдзіны XVIII ст., мела працяг, з’яўлялася аб’ектам плагіяту. Самому складальніку імператар Карл V надаў шляхецкі герб. У XX ст. ставілася пытанне аб ажыццяўленні навуковага перавыдання гэтага вельмі карыснага для гісторыкаў заходнееўрапейскай культуры паказальніка.

Пасля працы К.Геснера многія бібліёграфы імкнуліся саставіць паказальнікі з мэтай “ахапіць мора кніг” (адзін з іх нават меў назву “Вялікае мора”), аднак ажыццявіць гэтую мэту не здолеў ніхто. Сярод лепшых прац, якія ўвайшлі ў лік выдатных бібліяграфічных крыніц, быў “Усеагульны еўрапейскі паказальнік кніг” у пяці тамах (Лейпцыг, 1742–1758) Тэафіля Геаргі. Здзейсніць бібліяграфічнае апісанне ўсіх еўрапейскіх кніг Т.Геаргі не змог і абмежаваўся ў асноўным адлюстраваннем кніжнай прадукцыі Германіі і Францыі. У паказальніку адлюстравана больш за 120 000 кніг на нямецкай, лацінскай і французскай мовах ад пачатку кнігадрукавання да 1757 г. Паказальнік пабудаваны ў таблічнай форме, групойка бібліяграфічных апісанняў выканана па храналогіі выхаду кніг, а ўнутры кожнага года – па алфавіце аўтараў. Вялікі масіў бібліяграфічных апісанняў і іх дакладнасць зрабілі “Усеагульны еўрапейскі паказальнік кніг” каштоўнай крыніцай бібліяграфічнай інфармацыі для многіх пакаленняў карыстальнікаў.

У іншых бібліяграфічных і гісторыка-літаратурных працах, выпушчаных у розных краінах, таксама не была дасягнута мэта поўнага адлюстравання твораў друку. Хуткі рост кніжнай прадукцыі, абмежаваныя магчымасці працы

бібліёграфу, адсутнасць магчымасці аператыўна знаёміцца з выданнямі розных краін і іншыя ўмовы не дазвалялі ажыццявіць міжнародны бібліяграфічны ўлік выданняў.

4. Нацыянальная бібліяграфія

У XVI–XVIII стст. значна ўмацаваліся асобныя дзяржавы, узрасла нацыянальная самасвядомасць. Гэта абумовіла ўзрастанне патрэбнасцей у дакументаваных ведах аб здабытках пэўнага народа, краіны ў галіне духоўнай культуры. З другой паловы XVII ст. у краінах Еўропы літаратурная праца на лацінскай мове пачала саступаць дзейнасці на нацыянальных мовах. Усе праявы нацыянальнага, звязаныя са стварэннем і спажываннем дакументных крыніц інфармацыі: выкарыстанне нацыянальных моў, нацыянальная прыналежнасць аўтараў, выпуск кніг на тэрыторыі пэўнай краіны, – былі магутнымі стымуламі развіцця нацыянальнай бібліяграфіі, галоўнай мэтай якой стаў бібліяграфічны ўлік нацыянальнай літаратуры.

У XVI–XVII стст. нацыянальныя бібліяграфічныя паказальнікі выйшлі ў Італіі, Францыі, Англіі, Германіі. Гэтыя працы значна адрозніваліся па якасці бібліяграфічнай інфармацыі, храналагічных межах і некаторых іншых прыметах. У лепшых з іх складальнікі дасягнулі даволі значных храналагічных рамак адлюстравання кніг, змясцілі пераважна дакладныя бібліяграфічныя і біяграфічныя звесткі аб аўтарах, ахапілі значныя аб'ёмы нацыянальнай літаратуры. Аднак не ўсе бібліяграфічныя дапаможнікі былі ўдалымі: праяўляліся непадрыхтаванасць асобных складальнікаў у бібліяграфічнай методцы (зразумела, на ўзроўні свайго часу), а таксама нездольнасць вызначыць кола нацыянальных аўтараў і нацыянальнай літаратуры – праблемы, якія і на сённяшні дзень застаюцца складанымі для бібліёграфу.

У кожнай з краін свету паяўленню нацыянальных бібліяграфічных паказальнікаў спрыялі канкрэтныя прычыны і абставіны. Так, у Англіі на іх з'яўленне аказала ўплыў секулярызацыя рухомай і нерухомай маёмасці манастыроў, праведзеная каралём Генрыхам VIII. Справа па перавозе багатых манастырскіх бібліятэк у каралеўскую бібліятэку, даручаная яе захавальніку Джону Леленду Малодшаму (1506–1552), была арганізавана няўдала, і ў каралеўскую бібліятэку па-

ступіла невялікая частка манастырскіх кніг. Аднак кіраўнік акцыі атрымаў магчымасць даволі шырока азнаёміцца з літаратурай роднай краіны. На падставе сабраных матэрыялаў Джон Леленд Малодшы каля 1545 г. завяршыў працу над біябібліяграфічным слоўнікам “Каментары аб брытанскіх пісьменніках”. Слоўнік змяшчаў шмат звестак аб жыцці і творах англійскіх аўтараў. Аднак імкнучыся найпаўней адлюстравачь літаратурныя дасягненні суайчыннікаў, Леленд уключыў у кола аўтараў нават казачных і легендарных асоб (чараўніка Мэрліна, друідаў), а таксама некаторых дзеячаў, чыя прыналежнасць да англійскай літаратуры ў далейшым не пацвердзілася. Нягледзячы на адзначаныя недахопы, слоўнік выкарыстоўваўся, і пачатая Лелендам справа знайшла прадаўжальнікаў. У XVIII ст. “Каментары аб брытанскіх пісьменніках” былі апублікаваны тыпаграфскім спосабам.

Звяртаўся да “Каментароў аб брытанскіх пісьменніках” Джон Бэйл – святар, актыўны ўдзельнік рэлігійнай барацьбы (перайшоў з каталіцтва ў пратэстанцтва, прымуова пакінуў Англію). На працягу ўсяго жыцця, насычанага вострымі падзеямі, ён цікавіўся нацыянальнай літаратурнай спадчынай. Менавіта Джону Бэйлу належыць першы друкаваны нацыянальны рэтраспектыўны бібліяграфічны паказальнік “Пералік знакамітых пісьменнікаў Вялікай Брытаніі, г.зн. Англіі, Камбрыі [Уэльса] і Шатландыі...” (1549). У ім аб кожным пісьменніку Д.Бэйл падаў даволі шырокія біяграфічныя звесткі з указаннем напісаных твораў, рэзка адмоўна ацэньваў адных аўтараў ці бязмерна ўхваляў другіх. Аднак ён не пазбавіўся ад памылак, падобных да тых, што зрабіў Д.Леленд Малодшы. Д.Бэйл удала склаў дапаможны алфавітны паказальнік імён пісьменнікаў, выкарыстаўшы метадычны вопыт К.Геснера. Падчас чарговай эміграцыі, выкліканай удзелам у рэлігійных і палітычных падзеях у Англіі, Д.Бэйл працягваў працу над удасканаленнем “Пераліку знакамітых пісьменнікаў...” і ў 1557–1559 гг. выпусціў новае выданне пад назвай “Каталог знакамітых пісьменнікаў Вялікай Брытаніі, якую цяпер называюць Англіяй і Шатландыяй...”. У “Каталогу знакамітых пісьменнікаў Вялікай Брытаніі...” быў значна павялічаны ўлік брытанскіх пісьменнікаў. Біябібліяграфічныя працы Д.Бэйла даследчыкі адносяць адначасова да прац па гісторыі літаратуры і

бібліяграфічных дапаможнікаў, падкрэсліваючы тым самым тагачасную недаферэнцыраванасць галін навукі і практыкі. Істотным недахопам у працах Д.Бэйла былі непаўнота і ненадзейнасць значнай часткі бібліяграфічнай інфармацыі.

Гэтыя хібы ў бібліяграфаванні пазбег англійскі бібліёграф, выдавец і кнігагандлёвец Э.Маўнсел, які склаў бібліяграфічны паказальнік высокай якасці “Каталог англійскіх друкаваных кніг” (1595). Паставіўшы перад сабой мэту бібліяграфічна ўлічыць усе выдадзеныя ў Англіі кнігі, Э.Маўнсел дбаў аб даставернасці бібліяграфічнай інфармацыі. Дзеля гэтага ён не палічыў магчымым без праверкі выкарыстоўваць спіскі кніг, якія складаліся *de visu* на падставе абавязковага экзэмпляра Кампаніі кнігагандлёўцаў Лондана і сам праглядаў кнігі для састаўлення іх бібліяграфічнага апісання. Такая методыка працы вельмі замарудзіла падрыхтоўку бібліяграфічных запісаў і “Каталог...” быў прыпынены складальнікам пасля двух выпускаў, у якіх было адлюстравана каля 3000 кніг. Вядомы нямецкі бібліёграф Г.Шнейдэр назваў бібліяграфічны паказальнік Э.Маўнсела кнігагандлёвым, аднак іншыя даследчыкі не падзяляюць яго меркавання і адносяць “Каталог...” да нацыянальных рэтраспектыўных паказальнікаў, спасылаючыся на рэгістрацыйны характар бібліяграфічнага ўліку, паўнату і іншыя асаблівасці.

З другой паловы XVII ст. цікавасць да складання нацыянальных рэтраспектыўных паказальнікаў у Англіі зменшылася. У XVIII ст. развіваўся пераважна толькі ўлік інкунабулаў. У гэты час назіраўся росквіт кнігагандлёвай бібліяграфіі, асобныя бібліяграфічныя дапаможнікі якой з цягам часу пачалі разглядацца як крыніцы нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі.

У Францыі імпульс развіццю нацыянальнай бібліяграфіі надаў пад’ём бібліяфільства. Арыстакраты, дваранства, вышэйшае духавенства, вучоныя, універсітэцкія прафесары, прадстаўнікі буржуазіі валодалі выдатнымі бібліятэкамі. Даліку багацейшых прыватных бібліятэк, мэтанакіравана сфарміраваных як зборы французскіх кніг, адносіліся бібліятэкі Ф.Г. Дэ Ла Круа Дзю Мэна і Антуана Дзю Вердзье. Друкаваныя каталогі бібліятэк абодвух збіральных выйшлі амаль адначасова (адпаведна ў 1584 і 1585 гг.) і мелі аднолькавую назву “Французская бібліятэка”, прычым складаліся

бібліёграфамі незалежна адзін ад аднаго, адлюстроўвалі нацыянальныя рукапісныя і друкаваныя кнігі XVI ст. У XVIII ст. гэтыя каталогі былі аб'яднаны ў агульнае выданне і фактычна захавалі значэнне бібліяграфічнай крыніцы на наступныя стагоддзі.

Палітычная нестабільнасць у краіне ў XVII ст. адмоўна адбілася на стане бібліяграфіі. Развіццё нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі прыпынілася, а важнейшым вынікам бягучай было выданне на працягу 11 гадоў кармеліцкім манахам, бібліятэкарам і бібліёграфам Луі Жакобам штогоднікаў “Гальская бібліяграфія” і “Парыжская бібліяграфія”. Складальнік імкнуўся да адлюстравання кніг, выдадзеных у краіне (“Гальская бібліяграфія”), аднак неспрыяльныя палітычныя абставіны, выкліканыя дзейнасцю Фронды, прымусілі ў асобных выпусках абмежавацца ўлікам толькі парыжскіх выданняў (“Парыжская бібліяграфія”). Між іншым абмежаванне аб'ектаў бібліяграфавання невялікімі тэрыторыямі паклала пачатак бібліяграфіі мясцовага друку.

Асобныя паказальнікі нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі з'явіліся ў XVI–XVIII стст. і ў іншых краінах. Аднак у іх не было сістэматычнага і храналагічна пераемнага ўліку. Людзі, якія займаліся бібліяграфічнай працай, і тагачаснае грамадства яшчэ не мелі патрэбы, а таксама арганізацыйных умоў для ажыццяўлення паўнаважнага ўліку нацыянальнай друкаванай прадукцыі.

5. Бібліяфільская бібліяграфія

Адным з характэрных кірункаў развіцця бібліяграфіі ў гэты перыяд, асабліва ў XVIII ст., была бібліяфільская бібліяграфія. Яе развіццё звязана з распаўсюджаннем бібліяфільства – любові да кніг як па іх змесце, так і ў якасці прадуктаў матэрыяльнай культуры. Захапленне кнігазбіральніцтвам суправаджалася бібліяграфаваннем кніжных калекцый. Гэта дазваляла дакладна ўлічваць сабранае, структураваць збор, а таксама інфармаваць зацікаўленых асоб аб ім. У сярэдзіне XVII ст. некалькі бібліяфільскіх бібліяграфічных дапаможнікаў былі складзены ў Германіі, а з канца XVII ст. і асабліва ў XVIII ст. бібліяфільская бібліяграфія найбольш развівалася ў Францыі. У гэты час у Францыі кнігі, бібліятэкі адыгрывалі вельмі важную ролю ў фарміраванні і рас-

паўсюджанні адукацыі, культуры і грамадскіх ідэй. Для адукаваных і маёмасна забяспечаных людзей уласная бібліятэка стала неабходным атрыбутам інфармацыйнай дзейнасці. Пачалі развівацца кніжныя аматарствы, асабліва па зборы унікальных кніг. Такія кнігазборы мелі французскія царкоўныя іерархі, арыстакраты, фінансісты і інш. Самым вядомым бібліяфілам быў герцаг Луі Лавальер, які сабраў каштоўнейшую бібліятэку інкунабулаў, выданняў на пергаменце і кніг французскіх паэтаў і драматургаў. “Каталог кніг бібліятэкі герцага дэ Лавальера” (Парыж, 1783–1788, у 6 тамах), складзены кнігагандляром Гільёмам Дэбюрам Старшым, змяшчаў звыш 32 тыс. твораў. Сярод іншых бібліяграфічных прац, якія атрымалі прызнанне бібліяфілаў, была “Павучальная бібліяграфія, або Трактат аб вывучэнні рэдкіх і адмысловых кніг...” (Парыж, 1763–1768, у 7 тамах) Гільёма Франсуа Дэбюра Малодшага, стрычнага брата складальніка каталога бібліятэкі герцага Лавальера. “Павучальная бібліяграфія...” пабудавана па галінах ведаў і адлюстроўвала унікальныя кнігі (звыш 6 тыс. назваў) з фондаў бібліятэкі герцага Лавальера і каралеўскай бібліятэкі, якія прызнаваліся каштоўнымі сярод бібліяфілаў. Г. Франсуа Дэбюр Малодшы змясціў у тэксце дапаможніка шмат канкрэтных звестак і парад, карысных для бібліяфілаў.

Ствараліся бібліяграфічныя дапаможнікі бібліяфільскага характару і ў наступны час. У гэтых дапаможніках вырацоўвалася метадыка скрупулёзнага апісання кніжных помнікаў.

6. Узнікненне бібліяграфазнаўства

Выключна важнае значэнне меў пачатак выкарыстання з сярэдзіны XVII ст. тэрміна “бібліяграфія” для наймення бібліяграфічных апісанняў кніг і бібліяграфічных дапаможнікаў. Гэты тэрмін, які ўзнік больш за дзве тысячы гадоў таму, набыў новы сэнс, яго пачалі ўжываць як адно з паняццяў, якімі традыцыйна абазначаліся бібліяграфічныя кнігі: “бібліятэка”, “кніга аб...”, “спіс” і інш. Першымі ў разглядаемую эпоху пачалі выкарыстоўваць яго складальнікі бібліяграфічных дапаможнікаў у Францыі. Так, у 1618 г. быў зацверджаны статут вучонай кангрэгацыі маўрыстаў, дзе змяшчалася патрабаванне аб тым, каб на чале бібліятэкі “быў

в опытных науках и библиографии” чалавек. Затым Габрыэль Надэ і Луі Жакоб у назвы некаторых сваіх прац уключылі слова “бібліяграфія”. Першапачаткова тэрмінам “бібліяграфія” абазначалася, як адзначаюць гісторыкі, бібліяграфічнае апісанне кніг, а з канца XVII ст. пачалі пад ім разумець і літаратурна-крытычную апрацоўку і ацэнку твораў. Аднак не ўсе даследчыкі звярталі ўвагу на тое, што адноўлены тэрмін выкарыстоўваўся і для абазначэння бібліяграфічных дапаможнікаў. У далейшым адбываліся геаграфічнае пашырэнне выкарыстання дадзенага тэрміна і ўсё больш часты зварот да яго, дзякуючы чаму з’явілася магчымасць вылучаць адмысловую бібліяграфічную прадукцыю з агульнага масіву друкаў і вывучаць яе асаблівасці.

Аднаўляецца ўжыванне тэрміна “бібліёграф”. У “Энцыклапеды” Дзідро і д’Аламбера згодна з тагачаснымі ўяўленнямі бібліёграф ахарактарызаваны як спецыяліст па старажытных рукапісах, знаўца палеаграфіі і дыпламатыкі.

Аднак у цэлым бібліяграфічная тэрмінасістэма яшчэ не была распрацавана. Нават Міхаіл Дэніс, бібліятэкар імператрыцы Марыі Тэрэзіі, аўтар кнігі “Нарыс бібліяграфіі” (Вена, 1774, перапрацаванае выданне ў 1777–1778 г.), атаясамліваў тэрміны “бібліяграфія” і “гісторыя кнігі”. У названай працы ён разглядаў развіццё кнігі ад старажытнасці да XVIII ст. У пачатку свайго даследавання М.Дэніс разгледзеў класіфікацыю ведаў і вызначыў месца бібліяграфіі. Ён аднёс яе ў апошні буйнейшы раздзел сваёй класіфікацыйнай схемы “Філалогія”, дзе бібліяграфія з’яўлялася падраздзелам і ахоплівала дыпламатыку, тыпаграфіку, бібліятэказнаўства і каталогі кніг.

Бесперапынны рост бібліяграфічных прац адлюстроўваў павышэнне грамадскага значэння бібліяграфіі. Бібліяграфічная прадукцыя XVII–XVIII стст. была складанай па відах, тыпах, жанрах. Адною з актуальных тагачасных праблем была распрацоўка сістэм класіфікацыі, якія можна было прымяняць для групіроўкі бібліяграфічных запісаў. Падлічана, што ў XVII ст. мелася не менш чым 17 бібліяграфічных класіфікацыйных сістэм. На гэтыя сістэмы, як і на тыя, што выкарыстоўваліся ў XVIII ст., велізарны ўплыў аказала класіфікацыя навук знакамітага філосафа Фрэнсіса Бэкана. Сярод бібліяграфічных сістэм найбольш значнымі былі

класіфікацыі Г.Надэ, Ж.Гарн'е, Г.Лейбніца і іншых, якія знайшлі прымяненне ў розных бібліяграфічных паказальніках, уключаючы каталогі бібліятэк. У гэтых сістэмах выдзялялася розная колькасць асноўных раздзелаў: 5–10 з іх наступным больш дробным падзелам. Самую ж бібліяграфію адносілі да раздзела “Гісторыя літаратуры”, так, напрыклад, зрабіў Лейбніц.

У XVII ст. палепшылася бібліяграфічная методыка: узраслі дакладнасць і паўната бібліяграфічных апісанняў, пачала развівацца методыка рэферывання, анатавання і іншых відаў бібліяграфічных характарыстык. Для падрыхтоўкі бібліяграфічных запісаў вучоныя-бібліёграфы К.Геснер, Ч.Дзюканж, складальнікі слоўнікаў і, магчыма, бібліятэкары ўжывалі картачкі – зручны носьбіт для фіксацыі падзінкавых бібліяграфічных паведамленняў.

Усё большае кола бібліятэкараў, кнігагандлёўцаў, вучоных, спецыялістаў, бібліяфілаў удзельнічалі ў падрыхтоўцы бібліяграфічных дапаможнікаў. У 1686 г. А.Тэсье выпусціў даволі вялікі слоўнік бібліёграфіі.

Павелічэнне ўвагі да асэнсавання бібліяграфіі адбылося ў сувязі з яе арганізацыйнымі праектамі падчас Вялікай французскай рэвалюцыі. З мэтай удасканалення бібліятэчна-бібліяграфічнай дзейнасці ў краіне планавалася саставіць агульнафранцузскі зводны каталог. Для яго выканання было створана Бюро бібліяграфіі – першая ў свеце арганізацыйна аформленая бібліяграфічная структура (Парыж, 1791). Кіраўнік Бюро бібліяграфіі Ю.Дамерг і епіскап А.Грэгуар выступілі ў Камітэце грамадскай адукацыі Канвента з дакладамі, прысвечанымі бібліяграфіі.

Паводле А.Грэгуара, бібліяграфія – гэта навука кнігагандлёўца, якая складаецца з ведаў аб назвах кніг і іх кошце. Разам з тым ён лічыў зводны каталог неабходным для бібліятэчнай работы, а таксама спадзяваўся, што на яго аснове магчыма стварэнне новай гісторыі Францыі, слоўніка ананімаў і псеўданімаў, падрыхтоўка новай класіфікацыі навук і інш. Непасрэдна пералічаныя задачы выходзяць за межы бібліяграфічнай работы. Таму неабходна адзначыць перабольшванне А.Грэгуарам магчымасцей бібліяграфіі. Аднак, верагодна, ён уяўляў, што добра арганізаваны і поўны

бібліяграфічны масіў даных аб дакументах у краіне – гэта аснова інтэлектуальнай дзейнасці.

Ю.Дамерг таксама лічыў, што зводны каталог “дапамога айчынным і замежным навукоўцам пашырыць межы чалавечых ведаў”.

Больш практычны і канкрэтны падыход да характарыстыкі бібліяграфіі праявіў яшчэ адзін прадстаўнік Францыі перыяду рэвалюцыі юрыст, гісторык і бібліёграф, член Нацыянальнага інстытута навукі і мастацтваў А.Г.Камю. Свае погляды на бібліяграфію ён адлюстравваў у спецыяльным дакладзе. Камю ацаніў бібліяграфію як “бясконца карысныя ўводзіны да выкарыстання любога кніжнага збору”. Ён лічыў, што існуюць два роды бібліяграфіі: адна бібліяграфія – надзвычайных кніжных каштоўнасцей, з’яўляецца бібліяфільскай, абслугоўвае інтарэсы калекцыянераў. Другая бібліяграфія адрасавана вучоным і літаратарам. Яна павінна адлюстроўваць па кожнай галіне ведаў найбольш карысныя кнігі. У гэтай бібліяграфіі павінны быць заўвагі (паводле сучаснай тэрміналогіі – анатацыі), у якіх трэба паказваць дату лепшага выдання; добрае і больш даступнае па цане выданне; тып кнігі і чытача, на якога яна разлічана ў першую чаргу; наяўнасць рэцэнзій. У меркаваннях А.Г.Камю можна бачыць адну з першых спроб вызначыць сучасны яму састаў відаў бібліяграфіі (бібліяфільскай і навукова-дапаможнай), распрацоўку метадыкі бібліяграфічнай характарыстыкі кніг. Аднак сучаснікі А.Г.Камю і нават дзеячаў пачатку ХІХ ст. працягвалі звязваць бібліяграфію з веданнем каштоўных і рэдкіх кніг. Яе дапаможная роля ў інфармацыйным забеспячэнні галіновых навуковых даследаванняў яшчэ не была зразумелая.

Пытанні

1. Патлумачце прычыны хуткага развіцця кнігагандлёвай бібліяграфіі, ахарактарызуйце яе дасягненні.
2. Хто і калі першым наладзіў сістэматычны выпуск кірмашовых каталогаў у Франкфурце-на Майне?
3. Пад уплывам якіх фактараў пачала развівацца спецыяльная бібліяграфія?
4. У чым праявіўся бібліяграфічны характар часопісаў у ХVІІ–ХVІІІ стст.?

5. Пад уплывам якіх фактараў развіваўся бібліяграфічны ўлік кніг з міжнародным ахопам?

6. Ахарактарызуйце бібліяграфічную дзейнасць К.Геснера.

7. Якія гістарычныя, сацыяльна-эканамічныя і культурныя фактары паўплывалі на ўзнікненне ў краінах Еўропы рэтраспектыўнай нацыянальнай бібліяграфіі?

8. Назавіце пачынальнікаў нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі ў Англіі і Францыі.

9. Дзе ўзнікла бібліяграфія мясцовага друку?

10. Назавіце буйнейшыя паказальнікі бібліяфільскай бібліяграфіі.

11. Які сэнс набыў тэрмін “бібліяграфія” ў XVII ст.? Хто выкарыстоўваў гэты тэрмін у ліку першых?

12. Якія сістэмы бібліяграфічнай класіфікацыі атрымалі найбольшае прымяненне ў XVII–XVIII стст.?

13. Як разумелі паняцце “бібліяграфія” кіраўнікі бібліятэчна-бібліяграфічнай справы ў Францыі перыяду рэвалюцыі канца XVIII ст.?

Раздзел 4. БІБЛІЯГРАФІЯ Ў НОВЫ І НАЙНОЎШЫ ЧАС (XIX – першая палова XX ст.)

1. Бягучая нацыянальная бібліяграфія

Роля інфармацыі ў цывілізацыйным прагрэсе ў XIX ст. узрасла ў параўнанні з папярэднімі перыядамі і пастаянна павялічвалася на яго працягу і ў першай палове XX ст. Бесперапынна паскараліся інфармацыйныя працэсы ў грамадстве, што абумоўлена як павышэннем ролі інфармацыі, так і ўкараненнем навукова-тэхнічнага прагрэсу ў тагачасныя інфармацыйныя тэхналогіі. У якасці адной з найбольш значных грамадскіх патрэб, якія вызначыліся ў XIX ст., стала неабходнасць рэгулярна атрымліваць бібліяграфічную інфармацыю аб новых выданнях. Бібліяграфічны ўлік новых кніг і некаторых іншых відаў дакументаў, апублікаваных у асобных краінах, патэнцыяльна стварае велізарныя магчымасці для інфармацыйнага забеспячэння навукі, адукацыі, духоўнага развіцця грамадзян, эканамічнага прагрэсу, таму што ажыццяўляецца інфармаванне аб выданнях, якія адлюстроўваюць сучасныя веды, з'яўляюцца найбольш даступнымі народу па мове, змесце, магчымасцях набыцця і іншых фактарах. Аднак нават у найбольш развітых краінах культурна-гістарычнае значэнне гэтага бібліяграфічнага ўліку было асэнсавана паступова, як і яго арганізацыя. У XIX ст. удасканаленне кнігагандлю і цэнзурнай дзейнасці сталі магучымі стымуламі арганізацыі бягучай бібліяграфічнай інфармацыі аб новых выданнях. Паспех гэтых відаў дзейнасці непасрэдна залежаў ад выкарыстання бягучай бібліяграфічнай інфармацыі. Паступова ўзрастаў удзел нацыянальных бібліятэк краін у вядзенні бібліяграфічнага ўліку новых выданняў, якія паступалі на падставе законаў аб абавязковых экзэмплярах, у выпуску органаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Вялікую ўвагу арганізацыі бягучай нацыянальнай бібліяграфіі надавалі ў новых еўрапейскіх краінах, створаных пасля заканчэння першай сусветнай вайны. У гэтых краінах былі заснаваны цэнтры нацыянальнай бібліяграфіі пры нацыянальных бібліятэках ці ў якасці спецыяльных бібліяграфічных інстытутаў.

Францыя

Важнай перадумовай арганізацыі бягучай нацыянальнай бібліяграфіі ў краіне было ўвядзенне закона аб абавязковым экзэмпляры (1793). Абавязковыя экзэмпляры атрымлівалі бібліяграфічнае адлюстраванне ў спецыяльным часопісе пад назвай “Тыпаграфскі і бібліяграфічны часопіс”, які пачаў выдавацца з 1797 г.

Умацаванне імператарскай улады Напалеона Банапарта суправаджалася падпарадкаваннем кнігадрукавання пільнаму цэнзурнаму кантролю. Была створана сістэма цэнзуры, якая павінна была забяспечыць выхад толькі прыхільнай да знешняй і ўнутранай палітыкі імператара літаратуры. Інфармацыя аб гэтых выданнях прадаўжала змяшчацца ў “Тыпаграфскім і бібліяграфічным часопісе”, хаця праводзілася яго рэарганізацыя і змянялася назва. Нарэшце, дэкрэтам ад 14 кастрычніка 1811 г., падпісаным Напалеонам, Галоўнаму упраўленню па справах друку і кніжным гандлі было даручана выданне штотыднёвіка “Бібліяграфія Французскай імперыі”. У дапаможніку адлюстроўваліся кнігі, дазволеныя цэнзурай да выдання ў Францыі. Пасля падзення ўлады імператара Напалеона орган бягучай нацыянальнай бібліяграфіі атрымаў назву “Бібліяграфія Францыі”, якая захавалася да нашага часу. Фактычна гэта быў орган бягучай дзяржаўнай бібліяграфіі.

Да 1856 г. змест “Бібліяграфіі Францыі” састаўлялі бібліяграфічныя апісанні кніг, якія паступілі ў “Афіцыйны запас” – установу ў складзе Міністэрства ўнутраных спраў. Бібліяграфічныя апісанні былі вельмі поўнымі. Групоўка бібліяграфічных запісаў здзяйснялася па мовах, на якіх былі надрукаваны кнігі. Да выпускаў “Бібліяграфіі Францыі” рыхтаваліся гадавыя дапаможныя паказальнікі: аўтараў, назваў і сістэматычны.

“Бібліяграфію Францыі” за 1811–1856 гг. прынята называць “першай серыяй” бягучай нацыянальнай бібліяграфіі гэтай краіны.

Немалаважна адзначыць, што камплект выданняў з “Афіцыйнага запasu” перадаваўся ў Нацыянальную (Імператарскую) бібліятэку ў Парыжы.

Хаця “Бібліяграфія Францыі” стваралася з цэнзурнымі мэтамі, яе магчымасці для распаўсюджвання айчыннай кнігі імкнуліся выкарыстаць кнігагандлёўцы. Аб’яднанне кніга-

гандлёўцаў і тыпографав у 1857 г. дабілася ўдзелу ў выпуску “Бібліяграфіі Францыі” і рэарганізавала выданне. З гэтага часу пачалося выданне “другой серыі” (па храналогіі) французскай бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Бягучая бібліяграфічная інфармацыя аб новых французскіх выданнях змяшчалася ў першай частцы, якая атрымала назву “Бібліяграфія Францыі. Афіцыйная частка.” Як і раней, складалася гэта бібліяграфічная інфармацыя на аснове абавязковых экзэмпляраў. Акрамя таго, у сваіх мэтах Аб’яднанне кнігагандлёўцаў і тыпографав стварыла новыя часткі ў “Бібліяграфіі Францыі”: гэта частка другая – “Хроніка” і частка трэцяя – “Аб’явы”. У “Хроніцы” друкаваліся законы і распараджэнні па справах друку і кнігагандлі, па аўтарскім праве, інфармацыя аб бібліятэчнай рабоце, персанальныя матэрыялы; у “Аб’явах” – матэрыялы рэкламнага характару, выдавецка-кнігагандлёвыя бібліяграфічныя формы. Да гэтага раздзела з 1921 г. увялі дапаможныя сістэматычныя паказальнікі: “Кнігі за тыдзень”, “Кнігі за месяц”, “Кнігі за год”. Аднак гэтая бібліяграфічная інфармацыя не дасягнула ні паўнаты, ні дакладнасці, ні метадычнай уніфікаванасці, якія існавалі ў першай, “Афіцыйнай частцы”.

З цягам часу ў “Афіцыйнай частцы” “Бібліяграфіі Францыі” акрамя кніг пачалі бібліяграфавання новыя перыядычныя выданні, гравюры, эстампы і фотаздымкі, музычныя творы, п’есы, кінасцэнарыі, картаграфічная прадукцыя. Інфармацыя аб асобных відах дакументаў змяшчалася ў самастойных выпусках – дадатках да “Бібліяграфіі Францыі”. З 1932 г. у якасці дадатку выпускаецца паказальнік “Дысертацыі”. З 1950 г. складаецца “Бібліяграфія Францыі. Афіцыйныя выданні”.

Паступова ў стварэнні “Бібліяграфіі Францыі” павышалася роля Нацыянальнай бібліятэкі краіны. Гэтаму спрыялі адмена цэнзуры і забеспячэнне Нацыянальнай бібліятэкі абавязковымі экзэмплярамі розных відаў дакументаў. Напрыклад, да 1921 г. яе выпуск “Кнігі” рыхтаваўся ўпраўленнем “Афіцыйнага запasu”. У 1921 г. работа па яго састаўленні была перададзена Нацыянальнай бібліятэцы, тое ж адбылося з паказальнікам “Дысертацыі” і інш.

На працягу ўсяго перыяду “Бібліяграфія Францыі” характарызувалася дакладнасцю і паўнатой бібліяграфічных апісанняў дакументаў.

Германія

У арганізацыю бягучай бібліяграфічнай інфармацыі ў Германіі ў першай палове XIX ст. вялікі ўклад зрабіў Біржавы саюз нямецкіх кнігагандлёўцаў, які канчаткова быў аформлены ў 1825 г. Праўленне саюза размясцілася ў Лейпцыгу. Гэтая магутная арганізацыя ўзяла пад кантроль рынак збыту кніжнай прадукцыі на тэрыторыі нямецкіх зямель, Аўстрыі і нямецкіх кантонаў Швейцарыі. Таму ўсе без выключэння кнігавыдавецкія і кнігагандлёвыя ўстановы гэтых краін сталі членамі Біржавага саюза. Роля Біржавага саюза ў арганізацыі кніжнага рынку пастаянна ўзрастала.

Біржавы саюз нямецкіх кнігагандлёўцаў з 1835 г. пачаў выдаваць прафесіянальны бібліяграфічны часопіс “Біржавы лісток нямецкага кніжнага гандлю”. Да 1866 г. ён выпускаўся штотыднёва, пасля – штодзённа. Дасягненне такой частай перыядычнасці – унікальны факт у сусветнай бібліяграфіі, ён сведчыць аб высокім арганізацыйным узроўні нямецкай кнігагандлёвай бібліяграфіі. Асноўнай часткай “Біржавага лістка...” стаў бібліяграфічны паказальнік новых выданняў, размешчаных па алфавіце тыпаграфій. Каштоўнасць яго – у апэратыўным давядзенні інфармацыі аб апошніх навінах друку і магчымасцях устанаўлення датавання часу выхаду дадзенага выдання. Вельмі важна і тое, што “Біржавы лісток...” стаў крыніцай для іншых бягучых бібліяграфічных дапаможнікаў з большым храналагічным інтэрвалам і для рэтраспектыўных паказальнікаў. Аднак для пошуку асобнай кнігі паказальнік быў нязручны. Змяшчаліся ў “Біржавым лістку...” таксама матэрыялы хронікі, бібліяграфічныя агляды, перспектыўная бібліяграфічная інфармацыя. Выдавецкая праграма гэтага бібліяграфічнага часопіса захоўвалася на працягу ўсяго разглядаемага перыяду.

Арыентаванасць “Біржавага лістка...” на патрэбы кнігагандлёўцаў выклікала неабходнасць у стварэнні бібліяграфічных органаў з іншай метадыкай, якая была б больш прыстасаванай для бібліяграфічнага пошуку. Такія бібліяграфічныя дапаможнікі стварыла вядомая кнігагандлёвая фірма Хінрыхса. Яшчэ з канца XVIII ст. гэтая фірма выдавала “Паўгадавы каталог кніг, геаграфічных карт і г.д., якія з’явіліся ў нямецкім кніжным гандлі” (з 1798 г.). Без парушэнняў перыядычнасці (толькі мяняючы назвы) “Паўгадавы

каталог...” праіснаваў да 1915 г. уключна, а затым быў набыты Біржавым саюзам нямецкіх кнігагандлёўцаў і стаў яго афіцыйным органам. Гэты паказальнік выходзіў у дзвюх частках: у першай змяшчаліся бібліяграфічныя апісанні кніг у алфавітным парадку, а ў другой – дапаможны паказальнік. Спачатку складаўся прадметны дапаможны паказальнік, а ў 1890 г. яго замянілі слоўнікавым, у які ўключаліся галоўныя словы з назваў (Stichwort) і сістэматычныя рубрыкі. Такая методыка слоўнікавага дапаможнага паказальніка, нягледзячы на недасканаласць многіх рубрык, дазволіла весці пошук кніг па зместу. Галоўнымі перавагамі “Паўгадавога каталога...” былі паўната і дакладнасць бібліяграфічных апісанняў у першай частцы. Гэтыя вартасці забяспечваліся непасрэдным выкарыстаннем кніг для стварэння бібліяграфічных запісаў. Станоўчыя характарыстыкі “Паўгадавых каталогаў...” дазволілі ім пераўзыйсці па якасці іншыя бягучыя бібліяграфічныя дапаможнікі.

Акрамя гэтага выдання, фірма Хінрыхса ў 40-я гг. XIX ст. заснавала “Штотыднёвы паказальнік навін нямецкага кнігагандлю” і “Штоквартальны каталог навін нямецкага кнігагандлю”.

Сярод бягучых бібліяграфічных дапаможнікаў, прысвечаных перыядычнаму друку, адным з найлепшых быў бібліяграфічны даведнік “Адрасная кніга па часопісах і газетах. Даведнік па нямецкай прэсе”, які пачаў выходзіць у 60-я гг. XIX ст., у далейшым яго назва мянялася. Гэты паказальнік на працягу 1889–1947 гг. выдаваўся вядомым кнігавыдаўцом Генрыхам Ота Шпэрлінгам і лічыўся адным з найдакладнейшых бібліяграфічных выданняў па перыядыцы. З 1902 г. прозвішча Шпэрлінга было ўключана ў пачатак назвы паказальніка “Sperling’s Zeitschriften Adressbuch...”.

Не меншую вядомасць атрымаў і паказальнік фірмы Дытрыхса “Бібліяграфія нямецкай часопіснай літаратуры”, які пачаў выдавацца з 1897 г. Аб’ектам бібліяграфавання ў ім з’яўляліся артыкулы, размешчаныя па прадметных рубрыках у алфавіце ўдарных слоў. Па змесце галін ведаў гэты паказальнік быў універсальным, па перыядычнасці – паўгадавым выданнем.

У першыя дзесяцігоддзі XX ст. у шэрагу краін свету былі створаны лепшыя арганізацыйныя ўмовы для ажыццяўлення бягучага бібліяграфічнага ўліку новых кніг і іншых дакументаў.

Источныя змены адбыліся ў арганізацыі агульнанацыянальнага бібліяграфічнага ўліку ў Германіі, якая заставалася буйнейшым еўрапейскім вытворцам друку. Пераўтварэнні адбыліся па праграме, распрацаванай Біржавым саюзам нямецкіх кнігагандлёўцаў, улад і пры падтрымцы грамадскіх колаў. Найважнейшае значэнне мела стварэнне Нямецкай бібліятэкі ў Лейпцыгу (1913), якой быў нададзены статус нацыянальнага кнігасховішча і бібліяграфічнага цэнтра з правам атрымання абавязковага экзэмпляра кніг і перыядычных выданняў. Вялікая ўвага надавалася набыццю замежных нямецкамоўных дакументаў. Біржавы саюз ажыццявіў і іншыя мерапрыемствы, накіраваныя на перадачу Нямецкай бібліятэцы выключных правоў па выданні дапаможнікаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Сярод іх важнае значэнне мела набыццё ў вядомых кнігагандлёвых фірмаў Хінрыхса, Кайзера і Георга правоў на выпуск перыядычных бібліяграфічных дапаможнікаў. Гэтыя захады пераўтварылі Нямецкую бібліятэку ў галоўнага вытворцу органаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Бібліятэка пачала выданне двух бібліяграфічных дапаможнікаў: 1) “Штотыднёвы паказальнік” (“Wochentliches Verzeichnis”) і 2) “Штодзённы паказальнік” (“Tagliches Verzeichnis”), – а таксама рыхтавала рэфераты на важнейшыя кнігі і часопісныя артыкулы. Да Нямецкай бібліятэкі перайшло і выданне “Біржавага лістка...”; бібліятэка забяспечыла яго штодзённы выпуск на аснове бібліяграфавання паступленняў абавязковых экзэмпляраў.

Такім чынам, у выніку дзейнасці Біржавага саюза нямецкіх кнігагандлёўцаў функцыі па бягучай нацыянальнай бібліяграфіі перайшлі ад кнігагандлёвых фірмаў да нацыянальнай бібліятэкі, была наладжана сістэма яе органаў і створана перыядычная крыніца па рэтраспектыўным уліку кніг. У методыцы дапаможнікаў захоўваліся і ўдасканальваліся здабыткі папярэдніх бягучых кнігагандлёвых бібліяграфічных крыніц.

З 1931 г. “Нямецкая нацыянальная бібліяграфія” пачала выдавацца ў дзвюх серыях. У першай (серыя А) адлюстроўваліся асобныя выданні, якія паступалі на кніжны рынак; у другой (серыя В) – выданні, якія не паступалі ў продаж. Паказальнікі серыі А выходзілі штотыднёва, серыі В – два разы ў месяц. У адборы дакументаў улічвалася моўная пры-

мета, таму нямецкая нацыянальная бібліяграфія інфармавала аб літаратуры, выдадзенай у свеце на нямецкай мове. Частка тыражу бягучых бібліяграфічных паказальнікаў прызначалася для выкарыстання ў каталогах і друкавалася з тэкстам на адной старонцы ліста.

Усталяванне гітлераўскага рэжыму прывяло да скарачэння кнігадрукавання ў краіне, а крах фашызму ў 1945 г. да кароткатэрміновага спынення органаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. У канцы 1944 г. – красавіку 1945 г. перасталі выходзіць серыі “А” і “В” “Нямецкай нацыянальнай бібліяграфіі” і “Біржавы лісток нямецкага кніжнага гандлю”.

Стварэнне на тэрыторыі Германіі пасля другой сусветнай вайны дзвюх нямецкіх дзяржаў ГДР і ФРГ садзейнічала аднаўленню бягучай нацыянальнай бібліяграфіі.

У ГДР бягучая нацыянальная бібліяграфія стала функцыяй Лейпцыгскай бібліятэкі і ажыццяўлялася на аснове дзяржаўнага забеспячэння. Першым адноўленым органам быў “Біржавы лісток...”. У 1949 г. Біржавы саюз быў ліквідаваны і яго выдавецтва нацыяналізавана. Гэта выдавецтва працягвала выпуск “Нямецкай нацыянальнай бібліяграфіі” (серыі “А”; “В”; “С”, прысвечанай уліку дысертацый).

У ФРГ у Франкфурце-на-Майне былі арганізаваны Аб’яднанне нямецкіх кнігагандлёўцаў і Нямецкая бібліятэка. Іх намаганнямі адноўлена і сістэма органаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі пад назвай “Нямецкая нацыянальная бібліяграфія”.

Такім чынам, у дзвюх нямецкіх краінах была адноўлена сістэма органаў бягучай нацыянальнай бібліяграфіі па ўзоры, які склаўся ў першай палове ХХ ст. Нязменным засталіся моўны і пашыраны тэрытарыяльна-геаграфічны прынцыпы ўліку дакументаў, што прывяло да паралельнага бібліяграфічнага адлюстравання нямецкіх выданняў. Існаванне такога стану рэчаў было магчыма толькі з-за склаўшыхся палітычных умоў.

Англія

Бягучая бібліяграфічная інфармацыя ў Англіі не задавальняла яе шматлікіх спажыўцоў. Галоўнай прычынай таму была своеасаблівая арганізацыя кніжнага гандлю, дзе пакупнікі краіны, за выключэннем Лондана, маглі выпісваць літаратуру толькі праз кнігагандлёвыя бібліяграфічныя каталогі.

Кнігагандлёўцы і выдаўцы шукалі магчымасць палепшыць якасць бібліяграфічнага адлюстравання новых кніг. Найбольш удалы захад быў зроблены Сэмпсанам Лоў. У 1837 г. ім быў заснаваны бібліяграфічны часопіс “Цыркуляр выдаўцоў”, які існаваў да 1959 г. Часопіс выходзіў двойчы ў месяц (з 1891 г. “Цыркуляр выдаўцоў” выходзіў штотыднёва), бібліяграфічныя апісанні новых кніг падаваліся ў слоўнікавым парадку (адзіны алфавіт аўтараў, назваў і прадметных рубрык). С.Лоў з энтузіязмам працаваў над стварэннем бягучай бібліяграфічнай інфармацыі. Гэты орган заняў трывалае месца ў забеспячэнні патрэб англійскага кніжнага гандлю і прызнаваўся крыніцай нацыянальнай бягучай бібліяграфіі да сярэдзіны ХХ ст. Бібліяграфічнымі былі раздзелы часопіса – спачатку “Кнігі за два тыдні”, а потым “Кнігі за тыдзень”. Станоўчае значэнне “Цыркуляра выдаўцоў” было як у яго большай паўнаце ў параўнанні з іншымі бягучымі бібліяграфічнымі дапаможнікамі, частай перыядычнасці і бесперапынным выданні на працягу вялікага храналагічнага перыяду, так і ў паляпшэнні методыкі.

Пачынаючы з 1835 г. С.Лоў спрабаваў выдаваць бібліяграфічныя штогоднікі. Пасля набыцця ў аднаго з кнігагандлёўцаў права на выданне бібліяграфічнага дапаможніка пад назвай “Лонданскі каталог” ён выкарыстаў яго для публікацыі кумулятыўных бібліяграфічных матэрыялаў. У далейшым “Лонданскі каталог” неаднаразова быў перайменаваны, а з 1864 г. за ім замацавалася назва “Англійскі каталог кніг”, пад якой ён друкаваўся і ў ХХ ст. “Англійскі каталог кніг” меў гадавыя і шматгадовыя выпускі. З 1906 г. шматгадовыя выпускі пачалі ахопліваць друкаваную прадукцыю за пяцігадовы перыяд. У дадатках змяшчаліся адрасы выдаўцоў і алфавітны паказальнік навуковых таварыстваў і літаратурных аб’яднанняў.

Варта звярнуць увагу на тое, што ўсе бібліяграфічныя праекты, распачатыя С.Лоў, аказаліся даўгавечнымі, а гэта сведчыла аб іх неабходнасці. Праўда, вядомыя бібліёграфы ўказвалі на недахопы дапаможнікаў фірмы Лоў у бібліяграфічнай групоўцы, апісаннях кніг.

Паспяхова дзейнасць С.Лоў заахвоціла кнігагандлёвую фірму Уайтэкер выступіць у ролі канкурэнта на рынку бібліяграфічнай прадукцыі. У 1858 г. фірма Уайтэкер ар-

ганізавала выданне штотомсячніка “Кнігагандлёвец”, прызначэнне і змест якога былі падобнымі да “Цыркуляра выдаўцоў”. З 1909 г. часопіс стаў выходзіць штотыднёва. У “Кнігагандлёўцы” друкаваліся матэрыялы кнігавыдавецкай і кнігагандлёвай хронікі і змяшчаўся пастаянны бібліяграфічны раздзел (“Кнігі за месяц”, затым “Кнігі за тыдзень”). Бібліяграфічныя апісанні групаваліся па алфавіце аўтараў і назваў, самі назвы скарачаліся. “Цыркуляр выдаўцоў” вызначаўся бібліяграфічнай дакладнасцю, “Кнігагандлёвец” – паўнатой адлюстравання кніг. Падобнаства ў падыходзе да адлюстравання новых англійскіх кніг не пашкодзіла існаванню гэтых двух часопісаў, што з’яўляецца сведчаннем вялікага попыту на бягучую бібліяграфічную інфармацыю ў англійскім грамадстве і сярод замежных яе спажыўцоў.

У 1908 г. фірма Уайтэкер стварыла новы штотомсячнік “Бягучая літаратура” з пастаянным раздзелам “Выданні за месяц”. У гэтым раздзеле кумуліраваліся даныя аб кнігах са штотыднёвых выпускаў “Кнігагандлёўца”.

Пад уплывам бібліяграфічнай прадукцыі ЗША фірма Уайтэкер заснавала “Даведчны каталог бягучай літаратуры” (1877) і “Кумулятыўны спіс кніг” (1924).

“Даведчны каталог бягучай літаратуры” – гэта канвалюты, якія складаліся з розных выдавецкіх каталогаў, размешчаных па алфавіце выдавецтваў, да якіх у якасці асобнага тома рыхтаваўся дапаможны паказальнік аўтараў і назваў.

У “Кумулятыўным спісе кніг” без бібліяграфічнай перапрацоўкі перадрукоўваліся даныя з дапаможнікаў “Бягучая літаратура” і “Кнігагандлёвец”. Паколькі метадыка бібліяграфавання ў іх розная, то матэрыялы з іх размяшчаліся ў асобных частках кумулятыўнага спіса. Як і выданні С. Лоў, дапаможнікі фірмы Уайтэкер не спынілі свайго існавання. Падкрэсліваючы доўгатэрміновасць бягучых бібліяграфічных выданняў англійскіх фірмаў і грамадскую патрэбнасць падобных дапаможнікаў, адзначаліся метадычныя недахопы гэтых крыніц. Існуючыя ў краіне бягучыя бібліяграфічныя дапаможнікі не забяспечвалі поўнага адлюстравання выдадзеных кніг. У сувязі з гэтым пасля другой сусветнай вайны для Вялікабрытаніі праблема наладжвання бягучай нацыянальнай бібліяграфіі на высокім арганізацыйным узроўні паўстала з асаблівай вастрынёй.

Расія

У першай палове XIX ст. бягучае бібліяграфічнае інфармаванне спрабавалі наладзіць рэдакцыі вядомых часопісаў Расіі. Стваральнікі часопісаў былі перакананыя ў неабходнасці аператыўнага апавяшчэння аб новых выданнях, але забяспечыць іх поўнае бібліяграфічнае адлюстраванне былі не ў стане. Бягучая дзяржаўная бібліяграфія была наладжана Міністэрствам народнай асветы, якое выконвала цэнзурную функцыю. У бібліятэку міністэрства паступалі ўсе кнігі, якія прайшлі цэнзуру, акрамя таго, ініцыятыўны дырэктар канцылярыі міністэрства Васіль Дзмітрыевіч Камоўскі дамогся атрымання спіскаў выданняў, якія разглядаліся іншымі ведамствамі. Гэты чыноўнік меў шырокія веды і вопыт бібліяграфічнай, літаратурнай і рэдакцыйнай працы. В.Д.Камоўскі распрацаваў праект бібліяграфічнага паказальніка, прызначанага для адлюстравання новых кніг. Так, у 1837 г. быў заснаваны “Паказальнік новых выходзячых кніг”, які да 1855 г. друкаваўся на старонках ведамаснага “Часопіса Міністэрства народнай асветы”. Рэдактар часопіса К.С.Сербіновіч (выхадзец з Беларусі, выпускнік Полацкай езуіцкай акадэміі) сачыў за рэгулярнай публікацыяй паказальніка. Кнігі ў ім групаваліся па раздзелах класіфікацыйнай схемы, складзенай Камоўскім, бібліяграфічнае апісанне вызначалася даволі поўным наборам элементаў. У “Часопісе Міністэрства народнай асветы” з некаторымі перапынкамі пачалі публікаваць і спісы “Перыядычныя выданні ў Расіі”. Матэрыялы бягучай дзяржаўнай бібліяграфіі, апублікаваныя ў “Часопісе Міністэрства народнай асветы”, выкарыстоўваліся чыноўнікамі ўстаноў гэтага міністэрства, цэнзарамі пры выкананні некаторых даведак (звесткі аб папярэдніх выданнях і інш.), прадстаўнікамі мясцовых улад і іншымі чытачамі.

На жаль, пасля спынення дзейнасці В.Д.Камоўскага і К.С.Сербіновіча новы рэдактар цэнзар А.В.Нікіценка палічыў, што ў спецыяльным часопісе павінна быць прадстаўлена бібліяграфічная інфармацыя па гуманітарных дысцыплінах, у прыватнасці па педагогіцы, а не “ўсялякі збор”. На працягу наступных амаль паўтара дзесятка гадоў у Расіі не ўдалося здавальняюча наладзіць рэгулярную бібліяграфічную інфармацыю аб новых выданнях.

Змянілася сітуацыя вакол праблемы бягучага бібліяграфічнага ўліку расійскіх выданняў пасля рэформы 1865 г., калі папярэдняя цэнзура для большасці выданняў была заменена карнай цэнзурай. Арганізацыя дзяржаўнай рэгістрацыі твораў друку была даручана Галоўнаму ўпраўленню па справах друку (1865), якое было ўтворана ў складзе Міністэрства ўнутраных спраў. Гэта ўстанова займалася ўсімі пытаннямі цэнзуры і друку. З 1869 г. па 1902 г. звесткі аб новых кнігах цэнзурнае ведамства змяшчала ў афіцыйнай газеце “Урадавы веснік”. Гэтыя спіскі з’яўляліся прадуктам дзяржаўнай бібліяграфіі. Для выкарыстання бібліяграфічнай інфармацыі публікацыя яе ў газетах была найменш зручнай, якасць спіскаў была значна горшай, чым у “Паказальніку новых выходзячых кніг”. У 1872–1878 гг. матэрыялы дзяржаўнай рэгістрацыі друкаваліся таксама ў “Паказальніку па справах друку”, органе Галоўнага ўпраўлення. Заснаваў гэты паказальнік начальнік Галоўнага ўпраўлення па справах друку вядомы бібліёграф, бібліяфіл і гісторык літаратуры М.М.Лангінаў, сумна вядомы пераследам “шкоднай” літаратуры. З 1884 г. пачаўся выпуск штогоднікаў “Спіскі кніг, выйшаўшых у Расіі”, якія з 1904 г. пачалі выдавацца штомесячнымі і штоквартальнымі выпускамі.

На працягу XIX ст. бягучы бібліяграфічны ўлік новых кніг вялі вядомыя часопісы “Московский телеграф”, “Библиотека для чтения”, “Отечественные записки” і інш. Аднак яны не абавязкова абавязковы экзэмпляр, не мелі магчымасці забяспечыць доўгатэрміновае існаванне і паўнату адлюстравання новых выданняў, параўнальныя з афіцыйнымі органамі дзяржаўнай бібліяграфіі.

Залежнасць ад цэнзуры не магла не прынізіць інфармацыйную ролю крыніц бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Расійская грамадскасць патрабавала палепшыць якасць бягучага бібліяграфічнага ўліку, таму што вузкаведасны характар адпаведных бібліяграфічных органаў, адставанні ў выхадзе, памылкі, прабелы зніжалі магчымасці іх выкарыстання. Аднак толькі пасля першай рускай рэвалюцыі былі здзейснены меры для істотнага паляпшэння стану. Урад шукаў сродкі для больш дзейснага кантролю за кніжным рынкам. Дасягненне некаторай свабоды друку сумяшчалася з сістэмай судовага пераследу аўтараў і выданняў, якія адлю-

строўвалі погляды, што не адпавядалі існуючым у дзяржаве прынцыпам. Урад імкнуўся наладзіць поўную і дакладную сістэму інфармацыі аб новых выданнях, для гэтай мэты было выдзелена дастаткова сродкаў, каб наладзіць сістэму іх аператыўнага ўліку і выпускаць бягучы бібліяграфічны орган.

Гэтым органам з'явіўся “Кніжны летапіс” – штотыднёвы паказальнік, які стаў выдавацца Галоўным упраўленнем па справах друку з 1907 г. Рэдактарам і пэўны час адзіным складальнікам “Кніжнага летапісу” быў бібліёграф і кнігазнаўца А.Д.Торапаў (1851–1927). А.Д.Торапаў вельмі адказна і з вялікай зацікаўленасцю падышоў да наладжвання бягучага бібліяграфічнага ўліку новых кніг у Расіі. Важна, што існавала надзейная аснова для бібліяграфічнага ўліку – цэнтралізаваная дастаўка абавязковых экзэмпляраў у Галоўнае ўпраўленне па справах друку. Колькасць іх у пачатку 1917 г. складала 13 бясплатных абавязковых экзэмпляраў, з іх 5 цэнзурных і 8 бібліятэчных. У “Кніжным летапісе” бібліяграфічныя запісы групаваліся па мовах: спачатку на рускай мове, кнігавыданне на якой пераважала ў Расіі, затым па алфавіце іншых моў. Унутры кожнага моўнага рада прымянялася алфавітная групоўка. Бібліяграфічныя запісы састаўляліся на аснове экзэмпляраў новых кніг па уніфікаванай метадыцы і змяшчалі значную колькасць элементаў. Гэты бібліяграфічны паказальнік быў лепшым органам бягучай нацыянальнай бібліяграфіі дарэвалюцыйнай Расіі. Акрамя адлюстравання кніг, у “Кніжным летапісе” ў асобным раздзеле быў наладжаны ўлік новых і перайменаваных перыядычных выданняў і выдаваліся два спісы выданняў (айчынных і замежных), забароненых цэнзурнымі ведамствамі.

У 1917 г. Часовы ўрад для функцыянавання бягучай нацыянальнай бібліяграфіі стварыў Расійскую кніжную палату ў Петраградзе. Гэта было важнае арганізацыйнае мерапрыемства для ўмацавання бягучай нацыянальнай бібліяграфіі ў краіне і надання ёй шырокіх інфармацыйных і культурна-гістарычных функцый. Дзякуючы палітычнаму курсу Часовага ўрада “Кніжны летапіс” цалкам страціў цэнзурнае значэнне.

СССР

Наступіўшыя ваенныя дзеянні ў 1918–1919 гг. адмоўна адбіліся на дастаўцы абавязковых экзэмпляраў, на выданні “Кніжнага летапісу”. У 1919 г. паказальнік наогул перастаў друкавацца.

Толькі ў 1920 г. урад РСФСР прыняў спецыяльныя рашэнні, паводле якіх уводзілася абавязковая рэгістрацыя ўсіх твораў друку, выдадзеных у краіне. Выкананне гэтага абавязку было ўскладзена на новую бібліяграфічную ўстанову – Расійскую цэнтральную кніжную палату ў Маскве. Кніжная палата была адкрыта ў тым жа 1920 г., першым яе дырэктарам прызначылі вядомага бібліёграфа Б.С.Баднарскага. Пасля стварэння СССР аналагічныя кніжныя палаты стварылі ў рэспубліках.

Цэнтральная кніжная палата РСФСР размяркоўвала па галоўных бібліятэках абавязковыя экзэмпляры, вяла іх рэгістрацыю, выдавала “Кніжны летапіс”. З 1924 г. ёй надалі паўнамоцтвы каардынацыйнага цэнтра бібліяграфічнай работы, і супрацоўнікі палаты заняліся распрацоўкай навукова-метадычных, арганізацыйных і іншых праблем дзяржаўнай бібліяграфіі. У “Кніжным летапісе” некаторы час прымяняліся тагачасныя міжнародныя правілы бібліяграфічнага апісання і міжнародныя табліцы для групоўкі бібліяграфічных запісаў. Аднак неўзабаве выявілася імкненне перайсці да распрацоўкі метадзікі, якая б не супярэчыла тым ідэалагічным прынцыпам, што ўсталёўваліся ва ўсіх сферах грамадства, у тым ліку ў бібліяграфіі. У далейшым палатай былі распрацаваны правілы бібліяграфічнага апісання для розных відаў дакументаў і схемы для сістэматычнай групоўкі.

У 1935 г. кніжная палата была пераўтворана ва Усесаюзную кніжную палату. Кніжная палата абавязвалася атрымліваць і размяркоўваць абавязковыя экзэмпляры, ажыццяўляць бібліяграфічнае інфармаванне аб новых выданнях, весці даведачна-бібліяграфічнае абслугоўванне спажывоўцаў інфармацыі, здзяйсняць агульнае кіраўніцтва рэспубліканскімі кніжнымі палатамі і ажыццяўляць іншыя кірункі дзейнасці.

Пачынаючы з 1926 г. кніжная палата прыступіла да выпуску новых органаў бягучай дзяржаўнай бібліяграфіі. Да

1936 г. былі створаны летапісы: часопісных артыкулаў, перыядычнага друку, карт, нот, выяўленчага друку, рэцэнзій, газетных артыкулаў. У 1925 г. пачалося выданне штогодніка кніг СССР, а ў 1941 г. – штогодніка “Бібліяграфія савецкай бібліяграфіі”, у якім адлюстроўваліся бібліяграфічныя матэрыялы.

Такім чынам, да пачатку Вялікай Айчыннай вайны ў СССР была пабудавана на ўсесаюзным і рэспубліканскім узроўнях сістэма цэнтраў дзяржаўнай бібліяграфіі (кніжных палат) і наладжаны выпуск бягучых бібліяграфічных органаў, якія інфармавалі аб розных відах новых друкаваных дакументаў, што было істотным дасягненнем у фарміраванні дзяржаўнай інфармацыйнай інфраструктуры і ў галіне культуры ў цэлым.

Падчас Вялікай Айчыннай вайны дзяржаўная бібліяграфія панесла велізарныя страты. У выніку бамбардзіравання згарэў будынак Усесаюзнай кніжнай палаты, была знішчана і кніжная палата БССР. Аднак нягледзячы на цяжкі ваеннага часу Усесаюзная кніжная палата выпускала “Кніжны летапіс”, “Летапіс часопісных артыкулаў” і “Летапіс газетных артыкулаў”, а таксама “Летапіс выяўленчага мастацтва Вялікай Айчыннай вайны” і “Летапіс музычнай літаратуры Вялікай Айчыннай вайны”. Двум апошнім летапісам быў нададзены тэматычны характар, што павышала іх значэнне для выкарыстання ў культурнай і агітацыйна-прапагандысцкай рабоце, якая праводзілася на фронце і ў тыле. Часова былі прыпынены “Картаграфічны летапіс”, “Летапіс перыядычных выданняў СССР” і “Бібліяграфія савецкай бібліяграфіі”. Аднаўленне гэтых органаў і далейшае развіццё бягучай дзяржаўнай бібліяграфіі ў СССР пачалося пасля Вялікай Айчыннай вайны.

Польшча

На працягу XIX ст. у падзеленай Польшчы не існавала належных умоў для сістэматычнага вядзення бягучага бібліяграфічнага ўліку новых выданняў. Галоўным цэнтрам навуковага жыцця і нацыянальнага кнігавыдавецтва былі Кракаў і славуты Ягелонскі універсітэт. Аўстрыйскі ўрад, у зоне якога знаходзіўся гэты старажытны універсітэцкі горад, дапускаў развіццё нацыянальнага польскага навуковага і культурнага жыцця. Таму абсалютная большасць усіх

бібліяграфічных пачынанняў адбывалася пры ўдзеле супрацоўнікаў Ягелонскага універсітэта. Натуральна, што патрэбнасць арыентацыі ў новых выданнях выклікала з’яўленне бягучых бібліяграфічных дапаможнікаў. Першым стаў “Бібліяграфічны даведнік: Штомесячнік для выдавецтваў, кнігагандлю, гандляроў антыкварнай кнігай, а таксама для чытачоў і пакупнікоў кніг”. Гэты дапаможнік выдаваўся па ініцыятыве і пад рэдакцыяй бібліятэкара Ягелонскага універсітэта Уладзіслава Віслоцкага (ён рэдагаваў паказальнік да 1900 г.). Яго выданне было звязана з вялікімі цяжкасцямі: бібліятэка Ягелонскага універсітэта не мела магчымасці па вызначаных Віслоцкім прынцыпах уліку сабраць дакументы, якія выходзілі ў розных краінах. Цяжка было і распаўсюджваць “Бібліяграфічны даведнік...”, таму што расійскі ўрад, пад уладай якога знаходзілася большая частка польскіх зямель, наогул забараніў яго продаж. Толькі самаадданая праца У.Віслоцкага і ўсведамленне ім культурна-гістарычнага і патрыятычнага значэння выконваемай бібліяграфічнай працы, а пазней і дапамога Польскай акадэміі навук у Кракаве дазволілі здзяйсняць выданне да пачатку першай сусветнай вайны. У “Бібліяграфічным даведніку...” адлюстроўваліся ўсе кнігі, выдадзеныя на землях былой Рэчы Паспалітай у яе межах да 1772 г., а таксама кнігі на польскай мове і кнігі аб Польшчы незалежна ад месца іх выдання. Паўната адлюстравання кніг і высокая якасць бібліяграфічных апісанняў у даведніку, які выпускаўся ў такіх неспрыяльных умовах, атрымалі высокую ацэнку вядомых бібліёграфікаў, як, напрыклад, К.Р.Сімона. З пачаткам першай сусветнай вайны выданне “Бібліяграфічнага даведніка...” было прыпынена, аднак бягучая бібліяграфічная інфармацыя аб новых польскіх кнігах працягвалася. Апошні рэдактар “Бібліяграфічнага даведніка...” Ян Чубэк узамен гэтага штомесячніка арганізаваў выпуск новага бібліяграфічнага паказальніка “Польская бібліяграфія”. Спачатку паказальнік выходзіў як штогоднік (гэта было абумоўлена ваенным становішчам), а ў 1917–1919 гг. забяспечвалася яго штомесячная перыядычнасць. Найбольш буйным бібліяграфічным праектам было аднаўленне выпуску “Бібліяграфічнага даведніка...” пад рэдакцыяй У.Віслоцкага. Ён выдаваўся з 1922 г. па 1934 г. спачатку ў Львове, а затым у Варшаве.

Пасля абвяшчэння незалежнай Польшчы ўрад пастаянна займаўся пытаннямі арганізацыі бібліяграфіі ў краіне і асабліва бягучым бібліяграфічным улікам новых выданняў. Пэўны час згодна з прэзідэнцкім дэкрэтам існавалі так званыя бібліяграфічныя рэгіёны, у межах якіх вялося стварэнне бягучых паказальнікаў. Напрыклад, у Віленскім бібліяграфічным рэгіёне ствараліся бягучыя бібліяграфічныя органы, у якіх падавалася бібліяграфічная інфармацыя аб новых кнігах і перыядычных выданнях на тэрыторыі Заходняй Беларусі. У канцы 20-х гг. бібліяграфічныя рэгіёны былі скасаваны і наладжана бягучая нацыянальная бібліяграфія. Яе арганізацыйным цэнтрам стала Нацыянальная бібліятэка. З 1928 г. пачаў выходзіць “Урадавы спіс друкаў, выдадзеных у Рэчы Паспалітай Польскай. Друкі, зарэгістраваныя ў Нацыянальнай бібліятэцы”. У якасці дадаткаў да органа па ўліку кніг пачалі выдаваць “Урадавы спіс перыядычных выданняў” (1929–1939) і паказальнік палонікі “Спіс друкаў польскіх ці прысвечаных Польшчы, выдадзеных за мяжой, апрацаваны ў Нацыянальнай бібліятэцы” (1928–1939). У пачатку другой сусветнай вайны былі знішчаны дасягненні Польшчы па арганізацыі бягучай нацыянальнай бібліяграфіі.

Падчас другой сусветнай вайны польская літаратура за 1939–1942 гг. адлюстроўвалася ў штогодніках, якія складаў і выдаваў у Вялікабрытаніі Тадэвуш Савіцкі.

Пасля другой сусветнай вайны бягучая нацыянальная бібліяграфія ў Польшчы была адноўлена ў 1946 г. У новым яе органе былі аб’яднаны назвы асноўных папярэднікаў: “Бібліяграфічны даведнік. Афіцыйны паказальнік друкаў, выдадзеных у Рэчы Паспалітай”. З 1947 г. паказальнік набыў штотыднёвую перыядычнасць. У схему групоўкі бібліяграфічных запісаў былі ўнесены змяненні, якія наблізілі “Бібліяграфічны пуцэвадзіцель...” да “Кніжнага летапісу” СССР.

Чэхаславакія

У Чэхіі да першай сусветнай вайны непрацяглы час выдаваўся штогоднік “Чэшскі бібліяграфічны каталог” (15 выпускаў, 1889–1903). Пасля першай сусветнай вайны у Чэхаславакіі быў адкрыты Бібліяграфічны інстытут (Прага), які з 1923 г. выпускаў “Бібліяграфічны каталог – чэшскія кнігі”, у ім адлюстроўваліся выданні на аснове абавязковага экзэмпляра. Пазней у “Бібліяграфічным каталогу...” пачалі паказ-

ваць і перыядычныя выданні. Такім чынам, пры дапамозе дзяржавы ўзніклі цэнтр і дапаможнікі бягучай нацыянальнай бібліяграфіі краіны.

У другой палове 20-х гг. і ў 30-я гг. у Чэхаславакіі адбы- ваецца значны ўздым бібліяграфічнай дзейнасці, гэтаму спрыялі грамадскія суполкі кнігагандляроў і выдаўцоў, бібліятэкараў, бібліёграфаў, асобных кнігаведаў. Іх намаган- нямі былі створаны бягучыя бібліяграфічныя крыніцы, якія па колькасці відаў бібліяграфуемых дакументаў нават пе- раўзыходзілі афіцыйны “Бібліяграфічны каталог...”.

Балгарыя

У Балгарыі з-за панавання турэцкіх акупантаў доўгі час не існавала неабходных умоў для станаўлення нацыянальнай адукацыі, навукі, выдавецкай справы і іншых галін дзейнасці, якія станоўча ўплываюць на развіццё бібліяграфіі. Толькі пасля вызвалення ў выніку руска-турэцкай вайны 1877–1878 гг. пачаўся рост нацыянальнай эканомікі і культуры, узнікла патрэбнасць у бібліяграфічнай інфармацыі аб балгарскіх вы- даннях. У 1897 г. у Балгарыі была ўведзена дзяржаўная рэгістрацыя друкаў, абавязковыя экзэмпляры якіх паступалі ў Сафійскую народную бібліятэку. Бібліятэка адлюстроўвала бібліяграфічныя запісы на гэтыя выданні ў “Бібліяграфічным бюлетэні кніг, часопісаў і газет, якія паступілі ў Сафійскую народную бібліятэку” (1897–1928), а з 1929 г. замест гэтага бюлетэня пачала выдавацца “Балгарская бібліяграфія”. Доўгі час гэтыя бібліяграфічныя дапаможнікі выпускаліся ў вы- глядзе штогоднікаў і толькі з 1949 г. набылі штомесячную перыядычнасць.

Італія

У Італіі важную ролю ва ўстанаўленні нацыянальнай бя- гучай бібліяграфіі адыгралі кнігагандлёвыя колы і Нацыя- нальная цэнтральная бібліятэка ў Фларэнцыі. Таварыства ты- пографаў і кнігагандлёўцаў краіны наладзіла выданне што- годніка “Італьянская бібліяграфія”, у якім з 1867 г. па 1885 г. вёўся улік новых выданняў на аснове абавязковых экзэмпля- раў, што паступалі ў Нацыянальную цэнтральную бібліятэку ў Фларэнцыі. У ім таксама друкаваліся матэрыялы хронікі і аб’явы. Такім чынам, змест італьянскага органа бягучай на- цыянальнай бібліяграфіі быў падобны да адпаведнага органа французскай бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. У далей-

шым гэты штогоднік быў падзелены на два самастойныя часопісы: першы выходзіў штомесячна і адлюстроўваў матэрыялы бягучага бібліяграфічнага ўліку – кнігі і музычныя п'есы, другі быў кнігагандлёвым часопісам, у якім друкаваліся таксама спісы новых кніг.

Бібліяграфічнае адлюстраванне новых італьянскіх кніг і музычных твораў працягвала Нацыянальная цэнтральная бібліятэка ў Фларэнцыі. Яна выпускала з 1886 г. штомесячны «Бюлетэнь італьянскіх выданняў, атрыманых паводле заканадаўства аб друку», да якога складаліся гадавыя дапаможныя паказальнікі, а таксама змяшчаліся статыстычныя звесткі аб стане кнігадрукавання. Адкрыты ў 1919 г. у Фларэнцыі Італьянскі бібліяграфічны інстытут спецыялізаваўся на выкананні даведак, перакладаў і іншых інфармацыйных паслуг.

Іспанія

У Іспаніі нацыянальная бягучая бібліяграфія была арганізавана на дзяржаўныя сродкі. У 1918 г. былі створаны дзве дзяржаўныя кніжныя палаты ў Мадрыдзе і Барселоне, якія на аснове абавязковых экзэмпляраў твораў друку і відаў графікі, што паступалі ў Нацыянальную бібліятэку ў Мадрыдзе, вялі іх рэгістрацыю і выдавалі тры бібліяграфічныя паказальнікі. Дзяржаўная падтрымка забяспечыла паўнату бібліяграфічнай інфармацыі, рэгулярнасць выдання бягучых паказальнікаў. Гэта станоўча паўплывала на павышэнне аўтарытэту іспанскай бібліяграфіі ў свеце.

У іншых еўрапейскіх краінах (Аўстрыя, Венгрыя, Галандыя, Данія, Нарвегія, Швецыя і інш.) на працягу XIX і першай паловы XX ст. нацыянальнымі кнігагандлёвымі і кнігагавыдавецкімі таварыствамі ажыццяўляліся бягучыя бібліяграфічныя выданні, у якіх пераважна адлюстроўваліся новыя кнігі.

ЗША

Бягучая бібліяграфічная інфармацыя аб амерыканскім друку развівалася прыватнымі фірмамі і бібліятэкамі. Удзел прыватных фірмаў найбольш адпавядаў асаблівасцям эканамічнага і культурнага ўкладу краіны, распаўсюджаным формам інфармацыйнага забеспячэння. Разам з тым бібліятэчная справа ў другой палове XIX ст. дасягнула высокага ўзроўню і амерыканскія бібліятэкі актыўна і паспяхова развівалі бібліяграфічную дзейнасць, паказаўшы на гэтым

кірунку прыклад бібліятэкам шэрага іншых краін. Не выпадакова буйнейшыя бібліятэкі ЗША пачалі выкарыстоўваць формы бібліяграфічнага інфармавання аб новай літаратуры, у тым ліку аб выданнях, здзейсненых у ЗША.

Кнігагандляр Ф.Лейпольд у 1872 г. заснаваў “Штотыднёвік выдаўцоў”, які выходзіць да цяперашняга часу. У гэтым часопісе ў раздзеле “Штотыднёвая справаздача аб новых выданнях” падавалася бібліяграфічная інфармацыя аб новых кнігах, разлічаных на шырокі продаж, і кнігах, якія не мелі камерцыйнага інтарэсу. Пазней “Штотыднёвік выдаўцоў” пачала выпускаць вядомая фірма Баўкер (“R.R.Bowker LLC”). Яе заснавальнік Рычард Роджэр Баўкер выконваў абавязкі рэдактара “Штотыднёвіка выдаўцоў”, набыў у фірме Ф.Лейпольда багаты вопыт арганізацыі інфармацыйнай дзейнасці.

У 1873 г. Ф.Лейпольд арганізаваў выпуск “Штогодніка выдавецкіх каталогаў”. Па форме гэта быў канвалют новых гандлёвых каталогаў буйнейшых амерыканскіх выдавецтваў. “Штогоднік...” складаўся з двух вялікіх тамоў, пабудаваных па алфавіце выдавецтваў. У каталогах адлюстроўваліся кнігі, якія меліся на складах асобных выдавецтваў незалежна ад часу іх выхаду. Выданне “Штогодніка...” таксама перайшло да фірмы Баўкер.

З 1948 г. да двух тамоў “Штогодніка...” пачалі выдаваць дапаможны паказальнік аўтараў і назваў “Books in print” (“Кнігі ў друку”). Так быў пакладзены пачатак сучаснаму славутаму бібліяграфічнаму паказальніку.

З канца XIX ст. вялікую бібліяграфічную работу разгарнула фірма Хаслі Уільяма Уілсана. Х.У.Уілсан (1868–1954) у 1898 г. арганізаваў буйнейшае бібліяграфічнае выдавецтва “H.W. Wilson Company”, доўга кіраваў ім, быў сапраўдным наватарам у арганізацыі і методыцы бібліяграфіі, стварыў шырокі асартымент бібліяграфічнай прадукцыі, выдатна прыстасаванай да патрэб і попыту на бібліяграфічныя паслугі бібліятэк і іншых спажыўцоў, дасягнуў значнага камерцыйнага поспеху ў новай справе функцыянавання інфармацыйнага рынку. Адным з найбольш удалых бібліяграфічных пачынанняў Х.У.Уілсана быў “Кумулятыўны паказальнік кніг” (1898). Шырокае распаўсюджанне атрымалі 11 назваў іншых бягучых бібліяграфічных дапаможнікаў, у якіх распісваліся артыкулы з перыядычных выданняў, рэцэнзіі, бібліягра-

фічныя матэрыялы, перыядычныя выданні, а таксама паказальнікі па галінах ведаў, напрыклад “Даведнік па перыядычнай літаратуры” (з 1901 г.), “Паказальнік па сельскай гаспадарцы” (з 1916 г.), “Бібліятэчная літаратура” (з 1933 г.), “Бібліяграфічны паказальнік” (1937 г.) і інш.

У “Кумулятыўным паказальніку кніг” (СВІ) адлюстроўваліся кнігі на англійскай мове, выдадзеныя ў ЗША, Канадзе і Вялікабрытаніі. Аўтарытэт выдання сфарміраваўся не толькі з-за высокага попыту на кнігі гэтых высокаразвітых краін, але і дзякуючы методыцы, зручнай для апэратыўнага выканання бібліяграфічных даведак. Кумулятыўны характар паказальніка дазваляў накопліваць у новых выпусках інфармацыю з папярэдніх нумароў. Аднак у СВІ кумулятыўныя выпускі чаргаваліся са звычайнымі. Кумуляцыя прымянялася ў ліпеньскіх і снежаньскіх выпусках за год, выдаваліся тамы з двухгадовай кумуляцыяй і да 1957 г. былі тамы з пяцігадовай кумуляцыяй. Хуткаму бібліяграфічнаму пошуку спрыяла і прымененая слоўнікавая групоўка бібліяграфічных запісаў, пры якой кожная кніга апісвалася некалькі разоў: на яе аўтара, на назву і прадмет ці прадметы, калі змест кнігі вызначаўся складанасцю. Найбольш поўнае бібліяграфічнае апісанне змяшчалася пры апісанні пад аўтарскім загалоўкам, астатнія апісанні скарачаліся. Мастацкія творы не аб’ядноўваліся па тэмах, а адлюстроўваліся ў рубрыках па жанрах. Прымененая слоўнікавая групоўка дазваляла весці пошук, выкарыстоўваючы такія вядомыя спажыўцу інфармацыі элементы, як прозвішча аўтара кнігі, яе назва ці змест, а таксама пазбаўляла ад неабходнасці складаць дапаможныя паказальнікі.

У 1891 г. у Бібліятэцы Кангрэса было арганізавана бюро рэгістрацыі, у якім рэгістраваліся друкаваныя творы, што было юрыдычна неабходнай працэдурай для афармлення аўтарскіх і выдавецкіх правоў у ЗША (норма распаўсюджвалася і на неамерыканскія выданні). Без дадзенай рэгістрацыі гарантый на абарону гэтых правоў не існавала. Таму большасць выданняў паступалі ў Бібліятэку Кангрэса, аднак поўны іх улік у краіне не забяспечваўся. Заканадаўства аб абавязковым экзэмпляры адсутнічала. Бібліятэка выпускала некалькі бягучых бібліяграфічных каталогаў і спісаў, якія адлюстроўвалі зарэгістраваныя выданні. Гэта былі:

1) “ЗША. Бюро рэгістрацыі. Каталог паступленняў”, выходзіў 3 разы ў тыдзень, адлюстроўваліся кнігі;

2) спісы ліставых выданняў і музычных твораў. Яны друкаваліся штомесячна;

3) спісы перыядычных выданняў, выходзілі штоквартальна.

Да гадавых камплектаў усіх выпускаў друкаваліся дапаможныя паказальнікі. Напрыклад, каталог кніг за 1926 г. змяшчаў 293 166 бібліяграфічных запісаў. Спісы выданняў, якія былі зарэгістраваны ў бюро, таксама штогод змяшчаліся ў друкаваных справаздачах бібліятэкі. З 1935 г. пачаў выдавацца штогадовы паказальнік новых паступленняў “Публікацыі Бібліятэкі Кангрэса”.

Ацэнкі стану бягучай нацыянальнай бібліяграфіі ЗША рознымі спецыялістамі-бібліёграфамі ў пэўнай ступені супярэчлівыя. Некаторыя не пагаджаліся, што ў гэтай краіне існуе дзяржаўная рэгістрацыя нацыянальных друкаў. Іншыя адзначалі, што яна вялася своеасабліва, на базе заканадаўства аб аўтарскім праве, намаганнямі кнігагандлёвых фірмаў, што не забяспечвала вычарпальнай паўнаты ўліку нацыянальных выданняў. Больш адпавядаючай рэчаіснасці ўяўляецца менавіта апошняя пазіцыя.

Краіны Лацінскай Амерыкі

Бягучая нацыянальная бібліяграфія ў краінах Лацінскай Амерыкі пачала фарміравацца пераважна ў XX ст. У XIX ст. кнігавыданне, кніжны гандаль, бібліятэчная справа знаходзіліся яшчэ ў стане, няздольным забяспечыць функцыянаванне гэтага віду бібліяграфіі. Патэнцыяльныя спажыўцы бягучай бібліяграфічнай інфармацыі з-за шэрага абставін аддавалі перавагу друку Іспаніі і іншых замежных краін. У першай палове XX ст. сярод сродкаў умацавання нацыянальнай дзяржаўнасці ў сферах адукацыі, навукі, культуры пачалі выкарыстоўваць інфармаванне грамадзян аб новых выданнях. Абавязкі па яго ажыццяўленні брала на сябе, як правіла, дзяржава. У адрозненне ад краін Паўночнай Амерыкі ці многіх еўрапейскіх кніжны гандаль тут няздольны быў наладзіць бягучую бібліяграфію. Таму ў лацінаамерыканскіх краінах з дапамогай дзяржавы фарміруюцца выдання, у якіх адлюстравана бягучая нацыянальная бібліяграфія. Так, новы мексіканскі Бібліяграфічны інстытут пачаў выданне з 1910 г. бюлетэня, у якім адлюстроўвалася друкаваная прадукцыя

краіны. З 1918 г. Нацыянальная бібліятэка ў Рыо-дэ-Жанейра пачала выпуск штоквартальнага “Бібліяграфічнага бюлетэня”. Падобныя органы бягучай бібліяграфіі былі створаны і ў іншых краінах.

Акрамя кніг і перыядычных выданняў на працягу XVIII – пачатку XX ст. у крыніцах бягучай нацыянальнай бібліяграфіі пачаўся ўлік іншых дакументаў. У табл. 1 паказаны час і месца ўзнікнення бібліяграфавання некаторых відаў дакументаў.

Табліца 1

Віды дакументаў	Час пачатку рэгістрацыі	Краіна
Карты	XVIII ст.	Германія
Ноты	Пачатак XIX ст.	Францыя
Патэнты (прывілеі)	1814 г.	Расія
Выяўленчыя матэрыялы	1825 г.	Францыя
Афіцыйныя (урадавыя) выданні	Трэцяя чвэрць XIX ст.	Бельгія
Дысертацыі	1885 г.	Францыя
Стандарты	1907 г.	ЗША
Бібліяграфічныя матэрыялы	1913 г.	Расія

2. Рэтраспектыўная нацыянальная бібліяграфія

Павышэнне навуковых, адукацыйных і культурных патрэб грамадства ў розных краінах свету ў XIX – першай палове XX ст. абумовіла стварэнне нацыянальных бібліяграфічных паказальнікаў. Трэба адзначыць, што грунтоўныя нацыянальныя рэтраспектыўныя паказальнікі доўгі час складаліся аматарамі ці прафесіянальнымі бібліятэкарамі, бібліёграфамі, кнігагандлёўцамі. Буйныя бібліятэкі, нават нацыянальныя, не асэнсавалі яшчэ сваёй ролі ў бібліяграфічным падагульненні здабыткаў нацыянальнага друку.

Расія

У Расіі марыў ажыццявіць бібліяграфічны ўлік усіх выдазеных кніг і перыядычных друкаў Васіль Сцяпанавіч Сопікаў (1765–1818). В.С.Сопікаў з ранняй маладосці працаваў у пецярбургскім кнігагандлі, пазней адкрыў уласную кніжную лаўку і бібліятэку пры ёй. Шляхам самаадукацыі ён дасягнуў высокага ўзроўню ведаў па розных галінах, выдатна валодаў замежнымі мовамі (друкаваўся як перакладчык навуковай літаратуры). Аднак з пэўнага часу галоўнай жыццёвай

мэтай для В.С.Сопікава стала складанне бібліяграфічнага паказальніка ўсіх рускіх выданняў. Ён старанна працаваў над выяўленнем друкаваных твораў. Для гэтага ліквідаваў сваё кнігагандлёвае прадпрыемства і ўладкаваўся на пасаду памочніка бібліятэкара ў Імператарскую публічную бібліятэку, якая мела найбольшую калекцыю рускіх кніг. В.С.Сопікаў наладзіў сувязі з вядомымі бібліёграфамі і навукоўцамі: мітрапалітам Яўгеніем (Я.А.Балхавіцінавым), К.Ф.Калайдовічам, В.Р. Анастасевічам і іншымі знаўцамі айчынных кніг.

Вынікам руплівай працы В.С.Сопікава быў пяцітомны бібліяграфічны паказальнік “Вопыт расійскай бібліяграфіі” (СПб., 1813–1821). У ім былі адлюстраваны звыш 13 тыс. апісанняў кніг і часопісаў, выдадзеных на царкоўнаславянскай (першы том) і рускай мовах (другі–чацвёрты тамы) ад пачатку кнігадрукавання да 1813 г., а часткова і да 1818 г. Пяты том уключаў дапаможныя паказальнікі і выйшаў пасля смерці складальніка. Першым расійскім кнігадрукаром В.С.Сопікаў лічыў Францыска Скарыну (верагодна, таму, што падчас складання дапаможніка беларускія землі былі ўжо ў складзе Расійскай імперыі).

Бібліяграфічнае апісанне дакументаў у паказальніку кароткае, змяшчае, як правіла, важнейшыя элементы: назва, аўтар (перакладчык), месца выдання, год, памер аркуша. Групоўка бібліяграфічных запісаў здзейснена па назвах твораў (па першым слове ці па першым назоўніку ў назоўным склоне). Аднак сачыненні найбольш вядомых аўтараў размешчаны пад іх прозвішчамі. Былі выдзелены таксама і перыядычныя выданні.

В.С.Сопікаў асэнсоўваў пагрозу знішчэння твораў друку, якую ствараюць час, войны, пажары і многія іншыя прычыны. Ён лічыў, што адным са сродкаў захавання інфармацыі, адлюстраванай у рэдкіх дакументах, можа быць перадрукаванне фрагментаў тэкстаў у “Вопыце расійскай бібліяграфіі”. Там ён змясціў шэраг фрагментаў з тых кніг, якія былі бібліяграфічнай рэдкасцю. Гэтыя даволі рэдка прымяняемы ў сусветнай бібліяграфіі метадычны прыём спрыяў захаванню зместу тэкстаў.

Акрамя імкнення найбольш поўна прадставіць рускія кнігі, што, паводле яго выразу, карысна было для “малой колькасці аматараў нашай славеснасці”, В.С.Сопікаў лічыў

патрэбным параіць найлепшыя творы чытачам. Для гэтага ён курсівам выдзеліў у паказальніку каля 350 кніг па мастацкай літаратуры, гісторыі, філасофіі, рэлігіі. Гэта былі творы, у якіх увасабляліся сацыяльныя і эстэтычныя ідэалы французскіх асветнікаў XVIII ст. і прагрэсіўных расійскіх літаратараў.

У прадмове да “Вопыту расійскай бібліяграфіі” В.С.Сопікаў асвяціў гісторыю кнігадрукавання і выказаў тэарэтычныя погляды як бібліяграфазнаўца.

Адлюстравач з вычарпальнай паўнотай усе выданні на царкоўнаславянскай і рускай мовах В.С.Сопікаў не змог. На тое існавалі аб’ектыўныя прычыны: адсутнасць кнігасховішча, дзе былі б поўна прадстаўлены айчынныя выданні; на працягу некалькіх стагоддзяў развіцця кнігадрукавання не існавала рашэння аб абавязковым экзэмпляры і інш. Аднак нягледзячы на некаторыя памылкі і пропускі, гэты паказальнік з’явіўся выдатным укладам у расійскую бібліяграфію, быў прыхільна сустрэты міжнароднай культурнай грамадскасцю і выкарыстоўваўся не толькі расійскімі спажыўцамі, але і славістамі ва ўсім свеце.

На жаль, прадаўжальніка справы бібліяграфічнага ўліку рускіх кніг, пачатай В.С.Сопікавым, не знайшлося. У другой палове XIX ст. яго “Вопыт расійскай бібліяграфіі” быў адрэдагаваны і перавыдадзены, што пацвярджае высокі попыт на выкарыстанне паказальніка.

У далейшым рускія бібліёграфы засяродзілі ўвагу на бібліяграфічным уліку перыядычных выданняў. Важкі ўклад у гэтую справу ўнеслі Аляксандр Мікалаевіч Няўстроеў (1825–1902) і Мікалай Міхайлавіч Лісоўскі (1854–1920), якія падрыхтавалі грунтоўныя бібліяграфічныя дапаможнікі, прысвечаныя рускаму перыядычнаму друку.

Бібліяфіл і бібліёграф А.М.Няўстроеў усё жыццё збіраў рукапісы і выданні на рускай і царкоўнаславянскай мовах. Ён сабраў унікальную (аб’ёмам звыш 100 тыс.) бібліятэку дакументаў і з энтузіязмам працаваў над выяўленнем рускіх перыядычных выданняў і іх бібліяграфаваннем. У 1874 г. ён апублікаваў паказальнік “Гістарычнае адшуканне аб рускіх перыядычных выданнях і зборніках за 1703–1802 гг., апісаных у бібліяграфічным і храналагічным парадку”. У паказальніку адлюстраваны 138 назваў перыядычных выдан-

няў, аб якіх, акрамя бібліяграфічных апісанняў, пададзены гістарычныя даведкі і змест кожнага выдання. Апошні метадычны прыём – удалая знаходка складальніка – у далейшым атрымаў трывалае прымяненне пры раскрыцці зместу новых выпускаў навуковых перыядычных выданняў. Значна пазней А.М.Няўстроеў надрукаваў “Паказальнік да рускіх перыядычных выданняў і зборнікаў за 1703–1802 гг. і да гістарычнага адшукання аб іх” (1898). Гэты паказальнік таксама быў адлюстраваннем метадычнага наватарства А.М.Няўстроева, таму што з’яўляўся рэдкім для расійскай бібліяграфіі слоўнікавым дапаможным паказальнікам. У ім у алфавітным парадку змяшчаліся прадметныя, географічныя і персанальныя рубрыкі. Прычым складзены ён быў да артыкулаў, апублікаваных у перыядычных выданнях, улічаных у “Гістарычным адшуканні...”. Дзякуючы дзвюм бібліяграфічным работам А.М.Няўстроева з’явілася магчымасць весці бібліяграфічны пошук рускіх перыядычных выданняў XVIII ст. і апублікаваных у іх артыкулаў.

М.М.Лісоўскі – вядомы бібліёграф і кнігазнаўца – таксама бібліяграфікаваў рускія перыядычныя выданні. Вынікам яго працы былі грунтоўныя бібліяграфічныя дапаможнікі “Рускі перыядычны друк. 1700–1903 гг.” у чатырох выпусках (1895–1915) і “Бібліяграфія рускага перыядычнага друку 1700–1903 гг. Матэрыялы да гісторыі рускай журналістыкі” ў адным томе (1915). Гэтыя працы атрымалі прызнанне як найдакладнейшыя бібліяграфічныя крыніцы і трывала ўвайшлі ў бібліяграфічнае выкарыстанне.

Хаця ў далейшым расійская грамадскасць неаднаразова ўздымала праблему стварэння поўнага бібліяграфічнага рэпертуару нацыянальнага друку, аднак спробы яго рэалізацыі не завяршыліся выпускам закончаных бібліяграфічных дапаможнікаў. Уздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Расійскай імперыі прывёў да з’яўлення бібліяграфічных работ, прысвечаных рэтраспектыўнаму бібліяграфічнаму ўліку друку на нацыянальных мовах народаў, якія ўваходзілі ў склад краіны. Складальнікамі гэтых прац былі прыватныя асобы, даследчыкі нацыянальнай кніжнай культуры, мовы, гісторыі. У міжваенны час у СССР таксама не здолелі арганізаваць выданне агульных рэтраспектыўных паказальнікаў.

Францыя

У першай палове XIX ст. у Францыі адчувалася неабходнасць у крыніцах нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі. Першым бібліяграфічным паказальнікам гэтага віду была “Літаратурная Францыя” (у дзесяці тамах, 1827–1839), складзеная Жазэфам Мары Керарам. Ж.М.Керар (1797–1865) з дзяцінства працаваў у кніжным гандлі, шляхам самаадукацыі дасягнуў высокага ўзроўню ведаў, быў выдатным знаўцам французскай кнігі. Вызначаўся Ж.М.Керар, як і многія тагачасныя французы, адданасцю імператару Напалеону Банапарту, непрыманням рэжыму Рэстаўрацыі; ён прыхільна ставіўся да філасофіі славетных суайчыннікаў-асветнікаў XVIII ст. Бібліяграфічны дапаможнік “Літаратурная Францыя” складаўся ва ўмовах вострых ідэалагічных супярэчнасцей у грамадстве. У гэты час у Францыі ў сувязі з палітычнымі ўступкамі ўлад стала магчымым выданне твораў Вальтэра, Дзідро, Гельвецыя, Гольбаха, Русо і іншых, якія раней маглі друкавацца падпольна толькі за мяжой. Гэтай літаратуры супрацьстаялі патокі выданняў з іншымі палітычнымі і ідэалагічнымі канцэпцыямі. Уплыў склаўшаяся сітуацыі ў грамадстве і асабістыя палітычныя прыхільнасці Ж.М.Керара праявіліся ў падрыхтаваным ім бібліяграфічным дапаможніку. У “Літаратурнай Францыі” былі адлюстраваны кнігі на французскай мове, выдадзеныя як у Францыі, так і за мяжой на працягу XVIII і ў першай чвэрці XIX ст. Ж.М.Керар не ставіў перад сабой задачу поўнага ўліку кніг на французскай мове. Ён адбіраў выданні, аднак пры гэтым кіраваўся ідэалагічнымі і змястоўнымі крытэрыямі ацэнкі кніг – крытэрыямі, зразумела, найменш прымальнымі для дапаможнікаў гэтага віду бібліяграфіі. З-за пазіцыі бібліёграфа ў дачыненні да адбору дакументаў у “Літаратурную Францыю” трапілі пераважна мастацкія творы і грамадска-палітычная літаратура. Кнігі прыродазнаўчага зместу, па дакладных навук, тэхніцы адлюстраваны з істотнымі прабеламі. Аднак і ў дачыненні да грамадска-палітычнай літаратуры Ж.М.Керар не застаўся аб’ектыўным: ён з найбольшай паўнатай прадставіў выданні асветнікаў і энцыклапедыстаў, а сярод аўтараў максімальную ўвагу ўдзяліў Вальтэру і Русо, прывёўшы не толькі пералікі іх кніг, але і прысвечанай ім літаратуры. Вельмі поўна адлюстраваны

выданні Вальтэра і літаратура аб ім, сгрупаваныя па прынцыпе “за” і “супраць” Вальтэра (займалі 182 старонкі тэксту і з’яўляліся найбольш поўнай бібліяграфічнай Вальтэр’янай амаль да канца XIX ст.). Групоўка бібліяграфічных запісаў у першых дзесяці тамах – па алфавіце аўтараў; ананімных твораў у гэтых тамах няма. Працягам паказальніка сталі тамы 11–13, у якіх Ж.М.Керар раскрыў псеўданімы і ананімы, пачынаючы з 1500 г. і да 1845 г. Апошні, 13-ы том не быў завершаны. Нягледзячы на ​​своеасаблівыя падыходы да ўліку французскіх кніг, бібліяграфічная праца Керара была з захапленнем прынята грамадствам, аўтар атрымаў урадавую субсідыю. Гэты паказальнік надоўга захаваў значэнне адной з важнейшых бібліяграфічных крыніц па французскай літаратуры і яшчэ больш як даведнік па ананімных творах і творах, падпісаных псеўданімамі.

Працягам “Літаратурнай Францыі” з’явіліся пяць выпускаў паказальніка “Сучасная французская літаратура”, які ахопліваў кнігі за 1827–1849 гг., і выдатныя бібліяграфічныя дапаможнікі Ота Лорэнца пад назвай “Усеагульны каталог французскага кніжнага гандлю”. Ота Лорэнц (1831–1895), немец па паходжанні, прыняў французскае грамадзянства, меў вопыт падрыхтоўкі бягучай бібліяграфічнай інфармацыі кнігагандлёвага прызначэння. Галоўнай яго бібліяграфічнай працай стаў “Усеагульны каталог французскага кніжнага гандлю”, задуманы як працяг знакамітай “Літаратурнай Францыі” Ж.М.Керара. У гэтых паказальніках бібліяграфаваліся французскія кнігі на ўсіх мовах і замежныя выданні на французскай мове. Маючы галоўнай мэтай садзейнічанне кніжнаму гандлю, О.Лорэнц не ўключаў інфармацыю аб ведамасных, універсітэцкіх, некаторых правінцыяльных выданнях, друках разнастайных таварыстваў і іншых творах, якія не паступалі на кніжны рынак. Такім чынам, бібліяграфавалася частка нацыянальнага дакументнага патоку, прадстаўленая выданнямі, прызначанымі для шырокага распаўсюджвання: навуковая і навукова-папулярная літаратура, мастацкія творы і інш. Большасць тамоў пабудаваны па алфавіце аўтараў; таксама складаліся асобныя тамы, што ўяўлялі сабой прадметныя паказальнікі да тамоў “Аўтары”. Напрыклад, у першых шасці тамах (“Аб аўтарах”) складаліся прыводзіў поўнае імя, псеўданімы і сапраўдныя

прозвішчы, кароткія біяграфічныя звесткі. Крыніцай для паказальнікаў О.Лорэнца былі выпускі “Бібліяграфіі Францыі”. Усяго О.Лорэнцам было выпушчана 11 тамоў, пачынаючы з 12-га складаннем паказальніка займаліся іншыя бібліёграфы. Спынілася выданне гэтых паказальнікаў (па прозвішчы стваральніка іх часта называюць “лорэнцамі”) у 1945 г. на 33–34 тамах, здзейсненых вядомым кнігавыдавецкім і кнігагандлёвым прадпрыемствам “Ашэт”. Гэтыя дапаможнікі надоўга захавалі значэнне крыніц бібліяграфічнага пошуку па французскай літаратуры. Дзякуючы прыватнай ініцыятыве асобных бібліёграфіаў, у Францыі быў здзейснены рэтраспектыўны бібліяграфічны ўлік кніг за XVIII – першую палову XX ст. Хаця ён не вызначаўся высокай ступенню паўнаты, але прадстаўляў вялікі масіў бібліяграфічнай інфармацыі, даволі зручна арганізаванай для рэтраспектыўнага пошуку.

Асноўныя метадычныя рашэнні, прынятыя М.Керарам і О.Лорэнцам у падрыхтаваных імі бібліяграфічных дапаможніках, можна прасачыць па табл. 2.

Табліца 2

Назва, колькасць тамоў, год выдання	Прыметы аб’екту аб’ектаў уліку	Аб’екты ўліку	Храналагічныя межы	Групоўка БЗ
“Літаратурная Францыя”, 12, 1827 – 1839	Французская мова	Кнігі і некаторыя іншыя асобныя выданні	XVIII – першая чвэрць XIX ст.	Алфавіт аўтараў
“Усеагульны каталог...”, 34, 1867 – 1945	Тэрытарыяльна-дзяржаўная прымета і кнігі на французскай мове, выдадзеныя ў Бельгіі	Кнігі і некаторыя іншыя асобныя выданні	1840–1925	Алфавіт аўтараў

У сярэдзіне XIX ст. асобным аб’ектам уліку ў агульнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі Францыі сталі перыядычныя выданні. Сярод некалькіх прац бібліяграфічнага і гісторыкалітаратурнага характару вылучаецца “Гістарычная і крытычная бібліяграфія французскага перыядычнага друку...” (1866) Эжэна Атэна. Гэта вялікі анатаваны паказальнік, у якім прыведзены звесткі аб газетах і часопісах, пачынаючы з XVII ст.

Германія

У Германіі стварэнне рэтраспектыўных нацыянальных паказальнікаў было звязана з інтарэсамі кніжнага гандлю, і менавіта выдавецкія і кнігагандлёвыя фірмы ўнеслі значны ўклад у гэтую справу. Першым доўгатэрміновым бібліяграфічным праектам было выданне “Усеагульнага кніжнага слоўніка” выдаўца Вільгельма Хейнзіўса (1768–1817), якое пачалося ў канцы XVIII ст. Слоўнік ахопліваў кнігі, апублікаваныя ў XVIII ст. У 1812–1813 гг. у выдавецтве Гледзіча слоўнік перавыдалі ў чатырох тамах, уліковы перыяд даводзіўся да 1810 г. У ім бібліяграфічныя апісанні групаваліся па алфавіце аўтараў. Аднак творы мастацкай літаратуры (за выключэннем паэзіі) не атрымалі поўнага бібліяграфічнага апісання пад прозвішчамі іх аўтараў, а ад прозвішчаў былі дадзены спасылкі на жанравыя рубрыкі: раманы, п’есы. Поўнае апісанне гэтых твораў было змешчана ў жанравых рубрыках у асобных алфавітах, пабудаваных па найбольш значных і характэрных словах у назвах. Гэты прыём, відавочна, быў разлічаны на прыцягненне ўвагі патэнцыяльных пакупнікоў. Так пачала фарміравацца спецыфічная методыка нямецкай бібліяграфіі, якая пазней атрымае яшчэ большую адметнасць. Наступныя выданні слоўніка Хейнзіўса выходзілі як перыядычныя паказальнікі, ахоплівалі выданні за пяць гадоў. З восьмага тома слоўнік выпускаўся выдавецтвам Бракгаўза і Існаваў да 1894 г. Усяго выйшла 19 тамоў. Іх падрыхтоўкай пасля смерці В. Хейнзіўса займаліся вядомыя нямецкія бібліёграфы Х.Г.Кайзер, Ю.А.Шульц і інш.

Вялікае значэнне набыў другі бібліяграфічны слоўнік – “Поўны кніжны слоўнік”, пачаты Хрысціянам Готлабам Кайзерам (1782–1857). Гэты слоўнік быў блізкі па мэце і метадыцы да слоўнікаў В.Хейнзіўса. Усяго з 1834 г. да 1911 г. выйшла 36 яго тамоў, дзе былі ўлічаны кнігі ад 1750 г. (калі спыніліся каталогі франкфурцкіх кірмашоў) да канца 1910 г. Даследчыкі нямецкай бібліяграфіі адзначалі, што “Поўны кніжны слоўнік” характарызуваўся больш дакладнымі і поўнымі бібліяграфічнымі апісаннямі, чым слоўнікі В.Хейнзіўса, аднак у цэлым гэтыя два бібліяграфічныя дапаможнікі дубліравалі адзін аднаго і былі вынікам раздробленасці краіны і сіл бібліёграфаў. Такое меркаванне выказваў, напрыклад, Ю.Петцхольд. Аднак нельга не ўлічваць, што вы-

данне падобных слоўнікаў адпавядала інтарэсам кнігагандлю. Пацвярджэннем гэтай думкі з'яўляецца тое, што акрамя названых слоўнікаў у сярэдзіне і ў другой палове XIX ст. узніклі новыя падобныя бібліяграфічныя выданні, якія таксама праіснавалі доўгі час. Гэта былі паказальнікі, якія атрымалі назвы “Каталог Хінрыхса” (выдаваўся з 1856 г. да 1913 г.) і “Каталог па ўдарных словах” К.Георга (выдаваўся з 1889 г. да 1913 г.). Толькі рэформы ў арганізацыі бягучай і рэтраспектыўнай нацыянальнай бібліяграфіі, праведзеныя Біржавым саюзам нямецкіх кнігагандлёўцаў, прывялі да ліквідацыі рэтраспектыўных бібліяграфічных слоўнікаў Кайзера, Хінрыхса і Георга. Замест іх пачалі выпускаць з пяцігадовай перыядычнасцю “Нямецкі паказальнік кніг”, у якім былі выкарыстаны лепшыя метадычныя прыёмы папярэдніх слоўнікаў.

Польшча

Пасля падзелу Рэчы Паспалітай польскія землі ўвайшлі ў склад Аўстрыі, Прусіі і Расіі. У адрозненне ад Расіі пад уладай Аўстрыі і Прусіі існавалі больш-менш цягкія ўмовы для развіцця кнігадрукавання на польскай мове, вывучэння айчынай гісторыі і захавання нацыянальнай свядомасці. На тэрыторыі аўстрыйскага ўладарання цэнтрам польскай навукі і культуры заставаўся Ягелонскі універсітэт, выкладчыкі якога рабілі ўсё магчымае, каб існаваў польскі нацыянальны рух. Бібліяграфічна адлюстраванне здабыткі польскага кнігадрукавання – значыла вырашыць задачу вялікага патрыятычнага і навуковага значэння. Выканаўцамі гэтай надзвычай складанай і цяжкай задачы сталі Фелікс Бянткоўскі, Ежы Самуіл Бандтке, Іаахім Лелевель, Адам Бенедыкт Йёхер, Караль Эстрэйхер і інш.

Ф.Бянткоўскі, выкладчык польскай літаратуры і бібліятэкар Варшаўскага ліцэя, выпусціў у 1814 г. у Варшаве двухтомны бібліяграфічны дапаможнік “Гісторыя польскай літаратуры, прадстаўленая ў спісе твораў, абнародаваных друкам”. Асноўны змест першага тома складае анатаваны спіс польскай мастацкай літаратуры і драматургічных твораў. У другім томе адлюстравана літаратура па іншых галінах ведаў. Сучаснікі адзначалі, што назва гэтага выдання не адпавядае яго бібліяграфічнаму зместу. Аднак у пачатку XIX ст. розніца паміж бібліяграфічнымі працамі і гісторыка-літара-

турнымі, гісторыка-кніжнымі даследаваннямі яшчэ вельмі слаба ўсведамлялася асобнымі дзеячамі, найчасцей яны ўспрымаліся як адзіны комплекс.

Е.С.Бандтке напісаў две працы, прысвечаныя бібліяграфіі і гісторыі кнігі, з якіх больш значнай была “Гісторыя тыпаграфій у Каралеўстве Польскім і Вялікім княстве Літоўскім” (т. 1–3, Кракаў, 1826); І.Лелевель – выдатныя “Дзве бібліяграфічныя кнігі” (т. 1–2, Вільня, 1823–1826). А.Б.Йёхер, памочнік бібліятэкара Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі, апублікаваў трохтомнік “Бібліяграфічны і гістарычны нарыс літаратуры і навук у Польшчы ад узнікнення ў ёй друку да 1830 года ўключна” (т.1–3, Вільня, 1840–1857). Складальнік распрацаваў план адлюстравання выданняў ад 1474 г. (калі з’явіўся першы польскі інкунабул) да 1830 г. Дапаможнік павінен быў мець сістэматычную структуру з унутранай храналагічнай групоўкай бібліяграфічных апісанняў. На жаль, цалкам здзейсніць план выдання А.Б.Йёхер не здолеў. Выдадзеныя тамы прысвечаны: першы – літаратуры па класічнай філалогіі, выданням агульнага зместу, зборнікам і літаратуры па паліграфіі; другі і трэці – багаслоўскім сачыненням. Складальнік капіраваў тытульныя лісты. Падобныя прыёмы састаўлення бібліяграфічных апісанняў былі ўжо рэдкай з’явай для сярэдзіны XIX ст. Хаця назва дапаможніка А.Б.Йёхера характарызуецца некаторай няпэўнасцю, як і ў Ф.Бянткоўскага, аднак па сутнасці гэта нацыянальны рэтраспектыўны паказальнік, у якім выкарыстаны гісторыка-літаратурныя ўводзіны.

Караль Эстрэйхер (1827–1908) – сусветна вядомы бібліёграф, доктар філасофіі, дырэктар бібліятэкі Ягелонскага універсітэта, адзін з заснавальнікаў Польскай акадэміі навук – паходзіў з сям’і прафесара Ягелонскага універсітэта Алоіза Эстрэйхера. Многія гады свайго жыцця К.Эстрэйхер прысвяціў стварэнню бібліяграфічных дапаможнікаў пад назвай “Польская бібліяграфія”. Працуючы ва ўмовах, калі не існавала польскай нацыянальнай бібліятэкі, а тыя славутыя бібліятэкі, што былі ў Рэчы Паспалітай, былі разрабаваны, К.Эстрэйхер праявіў надзвычайную ўпартасць і працавітасць для збору звестак аб выданнях. Цалкам падзяляў імкненні К.Эстрэйхера яго сын Станіслаў і ўдзельнічаў у зборы і апрацоўцы матэрыялу. Парадамі і прадастаўленнем канкрэтных

бібліяграфічных апісанняў Каралю Эстрэйхеру дапамагалі многія людзі, звязаныя з кніжнай справай. Аднак неспрыяльныя ўмовы працы, адсутнасць бібліяграфічнага вопыту ўскладнілі шляхі, якія выкарыстаў К.Эстрэйхер для стварэння рэпертуару нацыянальнага кнігадрукавання. Сярод яго шматлікіх бібліяграфічных паказальнікаў, выдадзеных Ягелонскім універсітэтам, важнейшымі з’яўляюцца:

“Польская бібліяграфія” (ч. 1. XIX ст.). Выходзіла на працягу 1872–1882 гг. у сямі тамах. Адлюстроўвала літаратуру, выдадзеную на землях былой Рэчы Паспалітай за перыяд 1800–1880 гг., і літаратуру аб ёй, якая з’явілася ў розных краінах. У першай частцы “Польскай бібліяграфіі” прынята алфавітная групоўка бібліяграфічных запісаў. У агульны алфавіт уключаны таксама прадметныя рубрыкі. Раскрыты змест часопісаў і зборнікаў. Высока ацэньваючы значэнне незавершанай бібліяграфічнай працы А.Б.Йёхера, Караль Эстрэйхер змясціў дапаможны алфавітны паказальнік аўтараў да “Бібліяграфічнага і гістарычнага нарыса літаратуры і навук у Польшчы ад узнікнення ў ёй друку да 1830 года ўключна” (гэты дапаможны паказальнік быў ім у 1873 г. выдадзены і як асобнае выданне). Працуючы над бібліяграфічным адлюстраваннем літаратуры XIX ст., бібліёграф збіраў матэрыялы аб старажытных друках. У 1875 г. ён апублікаваў “Польскую бібліяграфію XV–XVI стагоддзяў”, у якой прадстаўлены 7200 друкаў. Гэты паказальнік атрымаў умоўную назву “малы Эстрэйхер” і быў выкарыстаны пры састаўленні другой часткі “Польскай бібліяграфіі”.

Другой часткай “Польскай бібліяграфіі” з’яўляюцца чатыры тамы са складанай падвоенай нумарацыяй, якія К.Эстрэйхер надрукаваў у 1882–1890 гг. У гэтых тамах змешчаны кароткія бібліяграфічныя апісанні кніг за 1455–1889 гг., размеркаваныя ў храналагічнай паслядоўнасці. К.Эстрэйхер палічыў, што паказальнік не задавальняе спажывцоў з-за кароткасці бібліяграфічных апісанняў, цяжкасцей адшукання кніг аднаго аўтара. Таму адразу пасля заканчэння яго выпуску прыступіў да выдання трэцяй часткі “Польскай бібліяграфіі”.

Трэцяя частка “Польскай бібліяграфіі” змяшчала дакладныя і падрабязныя бібліяграфічныя апісанні кніг і часопісаў за XV–XIX стст. па алфавіце аўтараў і назваў. Быў раскрыты

змест часопісаў і зборнікаў, а таксама названы бібліятэкі-захавальніцы. Пры жыцці К.Эстрэйхера выйшлі толькі адзінаццаць тамоў.

У 1906 г. К.Эстрэйхер пачаў выданне чацвёртай часткі “Польскай бібліяграфіі” (XIX ст. 1881–1900). Гэты паказальнік завяршаў бібліяграфічнае адлюстраванне выданняў XIX ст., распачатае ў першай частцы. Выданне чатырохтомнага дапаможніка было завершана ў 1916 г.

Структуру выпускаў “Польскай бібліяграфіі” можна прасачыць па табл. 3.

Табліца 3

Часткі “Польскай бібліяграфіі”	Колькасць тамоў	Групоўка БЗ	Храналагічныя межы	Гады выдання
Першая	7 (6 і 7 дадатковыя)	алфавітная	1800–1880	1872–1882
Другая	4 (з 8-га па 11)	храналагічная	1455–1889	1882–1890
Трэцяя	23 (з 12-га па 34)	алфавітная	1455–1880	1891–1951
Чацвёртая	4 (самастойная нумарацыя)	алфавітная	1881–1900	1906–1916

Неабходна адзначыць, што К.Эстрэйхер упершыню ў польскай бібліяграфіі прымяніў дакладную паслядоўнасць элементаў бібліяграфічнага апісання.

Пасля смерці К.Эстрэйхера незавершанай заставалася толькі трэцяя частка так звананага “вялікага Эстрэйхера”. Станіслаў Эстрэйхер (1869–1939), які меў бібліяграфічны вопыт і валодаў метадыкай, прымененай у трэцяй частцы, здзейсніў яе працяг і выпусціў да пачатку другой сусветнай вайны тамы 12–22 (ці 23–33), давёўшы алфавіт да літары V уключна. Гэтыя тамы выйшлі на працягу 1910–1939 гг. Відны дзеяч польскай культуры Станіслаў Эстрэйхер – выдатны бібліёграф, гісторык права, прафесар, рэктар Ягелонскага універсітэта – стаў ахвярай нямецка-фашысцкіх захопнікаў падчас другой сусветнай вайны і загінуў у канцлагеры Заксенхаўзен у снежні 1939 г. Але ў 1951 г. сын Станіслава Караль Эстрэйхер-малодшы, бібліёграф, прафе-

сар, гісторык мастацтва, дырэктар музея Ягелонскага універсітэта, завяршыў бібліяграфічную працу, саставіўшы апошні, 34 том (гл. табл. 3). У гэты том увайшлі выданні на літару Z і біябібліяграфічныя матэрыялы, прысвечаныя Юзэфу Анджэю Залускаму. Ён падрыхтаваў да другога выдання першую частку “Польскай бібліяграфіі...” за 1800–1880 гг., якая была бібліяграфічнай рэдкасцю. Такім чынам, тры пакаленні Эстрэйхераў унеслі неацэнны ўклад у польскую бібліяграфію, сталі беспрэцэдэнтным прыкладам служэння айчыннай культуры.

Англія

Рэтраспектыўная нацыянальная бібліяграфія ў Вялікабрытаніі ў разглядаемы перыяд развівалася слаба, асабліва ў дачыненні да ўліку кніжнай прадукцыі. Напрыклад, бібліёграфы Пэдзі і Уідзінгтон склалі “Англійскі каталог кніг. 1801–1836”, мэтай якога было адлюстраваць тую частку кніжнай прадукцыі, якая выйшла да з’яўлення бягучага бібліяграфічнага выдання “Цыркуляр выдаўцоў”. Аднак фактычна ў краіне не знайшлося дзеячаў культуры ці ўстаноў, якія б узялі на сябе адказнасць і цяжар гіганцкай працы па бібліяграфаванні айчынных кніг, як гэта адбывалася ў шэрагу іншых краін.

Сярод бібліяграфічных крыніц, якія былі створаны для ўліку брытанскай перыёдыкі, заслужыў прызнанне “Даведаны спіс англійскіх і уэльскіх газет, літаратурных і крытычных часопісаў за трыста гадоў”, выдадзены газетай “Таймс” у 1920 г. Дапаможнік адлюстроўвае перыядычныя друкі Англіі і Уэльса, якія захоўваліся ў Брытанскім музеі. Некалькі паказальнікаў, прысвечаных брытанскай перыёдыцы да 1800 г., выйшлі ў ЗША.

ЗША

У ЗША станаўленне рэтраспектыўнай нацыянальнай бібліяграфіі адбываецца ў другой палове XIX ст. Да ліку першых адносяцца паказальнікі О.Рурбаха і Дж. Кэлі, якія адлюстроўвалі кніжную прадукцыю краіны да 1870 г. Гэтыя выданні насілі кнігагандлёвы характар і характарызаваліся непаўнотай бібліяграфічнага ўліку і недасканаласцю бібліяграфічных апісанняў.

Высокай якасцю вызначаецца паказальнік Чарлза Эванса “Амерыканская бібліяграфія”, прысвечаны ўліку інкунабулаў

ЗША – выданняў да 1820 г. Чарлз Эванс (1850–1935) – вядомы бібліяфіл, старанна збіраў рэдкія выданні, кожнае з якіх было фактам зараджэння кнігадрукавання на яго радзіме. Усе дакументы атрымалі падрабязнае і дакладнае бібліяграфічнае апісанне, суправаджаліся гісторыка-кніжнымі і гісторыка-літаратурнымі анатацыямі. Ход развіцця кнігадрукавання адлюстроўвала прымененая храналагічная групоўка (па гадах, унутры года – па алфавіце). Ч.Эванс прывёў біяграфічныя звесткі аб аўтарах і сіглы бібліятэк-захавальніц экзэмпляраў адлюстраваных выданняў. Кожны том меў дапаможныя паказальнікі аўтараў і сістэматычны, а таксама спіс тыпаграфій і выдавецтваў. Ч.Эванс выпусціў 12 тамоў гэтага выдатнага бібліяграфічнага дапаможніка. Пасля яго смерці па ініцыятыве амерыканскіх культурных колаў быў выдадзены апошні, 13-ы том (1955), а пазней былі складзены і апублікаваны зводныя дапаможныя паказальнікі, а таксама аб’ёмныя дапаўненні. Разам з дапаўненнямі “Амерыканская бібліяграфія” ахапіла больш за 50 000 дакументаў.

У першай палове XX ст. у ЗША была праведзена значная работа па бібліяграфічным уліку перыядычных выданняў. Бібліяграфічны дапаможнік Брайгема “Бібліяграфія амерыканскіх газет (1690–1820 гг.)” (вып. 1–2, 1947) адлюстравала 1900 газет, сгрупаваных па алфавіце штатаў. Гэты паказальнік храналагічна прадоўжыў зводны каталог “Амерыканскія газеты за 1821–1936 гг.” (1937). Зводны каталог быў выдадзены фірмай Уілсана, рэдагавала яго вядомы бібліяграф Уініфрэд Грэгары. У паказальніку былі пададзены звесткі аб 52 000 газет, якія захоўваліся ў бібліятэках ЗША і Канады.

Краіны арабскага Усходу

У XIX ст. народы арабскага Усходу перажывалі заняпад: каланіяльнае становішча, феадальны характар вытворчых адносін адмоўна адбіліся на нацыянальна-культурным і эканамічным развіцці велізарнага рэгіёна. У першай палове XIX ст. тут пераважала рукапісная кніга (першая дзяржаўная тыпаграфія была заснавана ў ваколіцах Каіра ў 1821 г.). Распаўсюджанне кнігадрукавання дапамагло размножыць тысячы літаратурных помнікаў сярэднявекі, а таксама выдаваць новыя творы на арабскай мове. У канцы XIX – пачатку XX ст. узмацніўся рух за адраджэнне нацыянальнай культуры, які пазней перарос у нацыянальна-вызваленчы рух. У Ліване,

Егіпце і Сірыі былі адчынены універсітэты, створаны нацыянальныя бібліятэкі. Гэтыя і іншыя фактары спрыялі павышэнню патрэбнасцей у бібліяграфічным абагульненні спадчыны, прадстаўленай рукапіснай і друкаванай кнігай.

Сярод створаных у гэты перыяд бібліяграфічных крыніц дадзеная мэта найбольш шырокую рэалізацыю атрымала ў вялікім рэтраспектыўным паказальніку Ісмаіла Бурья Аль-Буждзі “Хвост расейвання”. Храналагічна гэты паказальнік з’яўляецца працягам вядомага бібліяграфічнага дапаможніка Хаджы Халіфа “Развясць сумненні аб назвах кніг і мастацтваў” (XVII ст.). У паказальніку “Хвост расейвання” атрымалі адлюстраванне арабскія, персідскія і цюркскія творы за перыяд XVIII–XIX стст. Улічаны 15 000 кніг.

Шэраг паказальнікаў быў прысвечаны бібліяграфаванню менавіта арабскамоўных кніг. Вучоны і бібліёграф Юсэф Асад Дагір склаў своеасаблівы зводны каталог “Арабская бібліятэка ў Хафікайні”, у якім падаў звесткі аб арабскіх рукапісных і друкаваных творах, якія захоўваліся ў найбольш вядомых бібліятэках свету. Складальнік выкарыстоўваў друкаваныя каталогі і вопісы гэтых бібліятэк.

Друкаваная кніга на арабскай мове была аб’ектам уліку ў “Слоўніку арабскага і перакладзенага на арабскую мову друку” Юсэфа Ільяна Саркіса. Ён з найбольшай паўнатай адлюстравваў арабскія кнігі, выдадзеныя ў розных краінах свету ад пачатку кнігадрукавання да 1919 г. Акрамя бібліяграфічнага апісання, на кожную кнігу напісана кароткая даведчаная анатацыя.

Найбольш буйным сярод здзейсненых бібліяграфічных прац дадзенага перыяду быў біябібліяграфічны “Слоўнік аўтараў” Амар Рыда Кахаля, выдадзены ў 15 тамах. У слоўніку змяшчаліся біяграфіі арабскіх аўтараў ад пачатку ўзнікнення пісьменнасці і да 1950 г., а таксама бібліяграфічная інфармацыя аб напісаных імі кнігах са старажытнага часу да 1827 г.

У першай палове XX ст. аб’ектам бібліяграфічнага ўліку ўпершыню сталі перыядычныя выданні. У чацвёртым томе даследавання Ф.Таразі “Гісторыя арабскай журналістыкі” (1933) атрымалі бібліяграфічнае апісанне 3023 перыядычных выданні, якія выйшлі на арабскай мове ва ўсіх краінах свету да 1929 г.

У XIX – першай палове XX ст. выяўленнем і апісаннем арабскіх кніг займаліся многія вучоныя-арабісты свету. Напрыклад, у другой палове XIX ст. выйшаў шэраг друкаваных каталогаў асобных еўрапейскіх збораў арабскай пісьменнасці (В.Альварда, М.Аўмэра, В.Р.Розэна, Г.Флюгеля і інш.). Асаблівая каштоўнасць гэтых работ заключаецца ў дакладным і поўным навуковым апісанні рукапісаў.

У канцы XIX – першай палове XX ст. былі здзейснены спробы на аснове друкаваных каталогаў саставіць поўны біябібліяграфічны слоўнік арабскіх аўтараў. Над ажыццяўленнем такога грандыёзнага праекта паасобна працавалі К.Брокельман і Г.Граф. Цікава, аднак, што гэтыя навукоўцы раздзялялі арабскіх аўтараў па веравызнанні. К. Брокельман выпусціў два выданні біябібліяграфічнага слоўніка арабскіх мусульманскіх аўтараў, Г.Граф – слоўнік арабскіх хрысціянскіх пісьменнікаў.

Краіны Лацінскай Амерыкі

Доўгае каланіяльнае становішча краін Лацінскай Амерыкі затармазіла не толькі іх эканамічнае і палітычнае развіццё, але і ўздзеянне іншых аб'ектыўных фактараў, якія абумоўліваюць поспехі нацыянальнай бібліяграфіі. Працяглы час пераважалі невялікія бібліяграфічныя матэрыялы, якія адлюстроўвалі выданні, здзейсненыя ў гарадах – цэнтрах кнігадрукавання. У такіх умовах паляпшэнне стану нацыянальнай рэтраспектыўнай бібліяграфіі часцей за ўсё залежыць ад суб'ектыўнага фактара, ад з'яўлення таленавітага бібліёграфа-даследчыка, які прысвечыць многія гады жыцця выяўленню і бібліяграфаванню твораў друку. Сапраўдны росквіт лацінаамерыканскай рэтраспектыўнай бібліяграфіі быў дасягнуты дзякуючы выдатнаму чылійскаму пісьменніку, даследчыку і бібліёграфу Хасэ Тарыбіо Медыне (1852–1931). Х.Т.Медыне належыць адметная роля ў вывучэнні іспанска-амерыканскай культуры каланіяльнага перыяду, ён даследаваў гісторыю кнігадрукавання, быў буйнейшым бібліяфілам. Гэты славуты і паважаны навуковец працаваў у буйнейшых кнігасховішчах, у тым ліку ў Іспаніі, дзе захоўваліся старажытныя лацінаамерыканскія кнігі. Шырока выкарыстоўваючы бібліяграфічны метад у гістарычных даследаваннях кніжнай культуры, ён саставіў вялікую колькасць бібліяграфічных дапаможнікаў, прысвечаных кнігадру-

каванню ў лацінаамерыканскіх краінах і гарадах. Па падліках Л.Н.Мальклес, Х.Т.Медына апублікаваў не менш за 400 бібліяграфічных, гісторыка-кніжных і гістарычных работ. Улік выданняў у бібліяграфічных працах спыняўся на даце набыцця незалежнасці; напрыклад, у дапаможніку аб выданнях г.Сант-Яга (Чылі) улік даведзены да лютага 1817 г. Сярод яго бібліяграфічнай прадукцыі асабліва вылучаюцца дапаможнікі “Гісторыя і бібліяграфія друку ў былым віцэ-каралеўстве Рыо дэ ла Плата” (гэта каралеўства ахоплівала сучасныя Аргенціну, Парагвай, Уругвай, Балівію) і “Іспана-амерыканская бібліятэка”. У першым з іх улік літаратуры даведзены да 1810 г., калі пачаліся вызваленчыя войны; само выданне аформлена з раскошай. “Іспана-амерыканская бібліятэка” была выдадзена ў сямі выпусках і адлюстроўвала 8731 назву кніг, згрупаваных у храналагічнай паслядоўнасці. Для ўсіх бібліяграфічных прац Х.Т.Медыны характэрны падрабязнае і дакладнае бібліяграфічнае апісанне дакументаў, прымяненне гісторыка-кніжных анацацый. Неабходна адзначыць таксама, што большасць бібліяграфічных дапаможнікаў Х.Т.Медыны былі надрукаваны на сродкі аўтара. Дзякуючы яму рэтраспектыўная бібліяграфія краін Лацінскай Амерыкі ўпершыню была адзелена ад іспанскай рэтраспектыўнай бібліяграфіі, у якой веўся ўлік друкаванай прадукцыі гэтага кантынента. Імя Х.Т.Медыны стала прыкладам самаахварнай і плённай працы на карысць прагрэсу культуры.

Разглядзеўшы дасягненні розных краін у бібліяграфаванні кніг і перыядычных выданняў, якія з’яўляюцца важнейшымі крыніцамі ведаў, адзначым пачатак рэтраспектыўнага бібліяграфічнага ўліку і іншых відаў дакументаў. Табл. 4 адлюстроўвае ўзнікненне такога ўліку.

Табліца 4

Від дакументаў	Час пачатку рэгістрацыі	Краіна
Карты	VII ст.	Іспанія
Ноты	1550 г.	Італія
Артыкулы з перыёдыкі	1790 г.	Германія
Дысертацыі	1778–1780 гг.	Швецыя
Бібліяграфічныя матэрыялы	1858 г.	Расія
Стандарты	1948 г.	ЗША

3. Універсальныя друкаваныя каталогі галоўных бібліятэк свету

У канцы XIX ст. буйнейшыя бібліятэкі свету пачалі выпуск друкаваных каталогаў. Яны нярэдка прысвячаліся асобным раздзелам і калекцыям фондаў, але сапраўды выдатнай падзеяй стаў выпуск універсальных каталогаў кніг і перыядычных выданняў. Дзякуючы адлюстраванню вельмі вялікіх фондаў, каталогі мелі характар міжнародных бібліяграфічных паказальнікаў, паколькі адлюстроўвалі кнігі, выдадзеныя ў многіх краінах свету. Каталогі шырока выкарыстоўваліся. З іх дапамогай выконваліся ўдакладняльныя і адрасна-бібліяграфічныя даведкі, раскрываліся псеўданімы і крыптанімы, устанаўліваліся аўтары ананімных твораў і інш. Такія каталогі былі выдадзены бібліятэкай Брытанскага музея, Нацыянальнай бібліятэкай Францыі, Бібліятэкай Кангрэса ЗША. Стварэнне універсальных каталогаў друкаваных кніг суправаджалася велізарнай падрыхтоўчай працай: спецыяльныя камісіі пачалі рыхтаваць праекты каталогаў бібліятэкі Брытанскага музея і Нацыянальнай бібліятэкі Францыі задоўга да выпуску першых тамоў.

“Агульны каталог друкаваных кніг бібліятэкі Брытанскага музея” выйшаў у 393 тамах і 44 тамах дадаткаў (выдаваўся з 1881 г. па 1905 г.) У ім было адлюстравана звыш 4,5 млн. назваў кніг на мовах лацінскага шрыфту, якія выйшлі да 1899 г. уключна. Выкарыстана алфавітная групоўка бібліяграфічных запісаў па аўтарах, назвах і прадметах. У далейшым бібліятэка Брытанскага музея забяспечыла выпуск працягу друкаванага каталога, адлюстроўваючы новыя паступленні кніг. У асобны каталог былі ўключаны перыядычныя выданні. Адзначаючы станоўчае значэнне рэалізацыі гэтага грандыёзнага праекта, рэцэнзенты ўказвалі на наяўнасць недахопаў: памылак ці спрэчных метадычных рашэнняў па канкрэтных пытаннях; напрыклад, перакладзеныя працы беспадстаўна апісваліся не пад іменем аўтара, а пад прозвішчам перакладчыка і інш.

Паколькі “Каталог кніг бібліятэкі Брытанскага музея” выйшаў малым тыражом (менш за 300 экз.), то з 1931 г. бібліятэка пачала новае выданне каталога, выхад якога вельмі зацягнуўся з-за велізарнай падрыхтоўчай работы. Каб паскорыць падрыхтоўку каталога, было прыменена фо-

талітаграфаванне карткавага службовага каталога. У 1966 г., калі гэты бібліяграфічны праект быў завершаны, ён ахопліваў 263 тамы, у якіх змяшчаліся звыш 6 мільёнаў бібліяграфічных запісаў. У гэтым выданні каталога быў адлюстраваны фонд бібліятэкі Брытанскага музея да 1955 г.

У далейшым гэтая бібліятэка працягвала выпуск друкаваных каталогаў. Яе дзейнасць па дадзеным кірунку была ўдалай: усе выданні былі завершаныя і аказвалі вялікую дапамогу карыстальнікам.

Другім вялікім выданнем каталога, які выконваў ролю міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару, быў “Агульны каталог друкаваных кніг Нацыянальнай бібліятэкі”, выпуск якога пачаўся ў канцы XIX ст. у Францыі. Паводле зацверджанага праекта гэты каталог павінен складацца з трох серый: 1) кнігі, якія маюць аўтараў, 2) ананімныя кнігі, 3) спецыяльныя віды друку. У сапраўднасці ўдалося ажыццявіць толькі серыю кніг, якія маюць аўтараў.

На жаль, складальнікі не ацанілі ролі дакладнага вызначэння верхняй храналагічнай даты адбору кніг і ў чарговыя новыя выпускі ўключалі кнігі за большы храналагічны перыяд, чым у папярэднія. Знікла магчымасць аддзяліць кнігі, адлюстраваныя ў каталогу, ад новых паступленняў. Значна зручней для карыстальнікаў было б мець такую магчымасць. Бібліяграфічнае апісанне кніг выканана так поўна і дакладна, што атрымала найвышэйшыя ацэнкі самых патрабавальных рэцэнзентаў. Аднак каталог выдаваўся вельмі павольна: у 1978 г. выйшла 226 тамоў, але алфавіт яшчэ не быў закончаны. Таму ў разглядаемы перыяд Нацыянальная бібліятэка Францыі не здолела выканаць друкаваны каталог у тэрмін паводле плана, акрамя таго, патрабавалася ствараць дапаўненні для таго, каб адлюстраваць з канца мінулага века новыя паступленні тых аўтараў, прозвішчы якіх пачыналіся з першых літар алфавіта, і рэалізаваць другую і трэцюю серыі праекта. Толькі пазней, у 60-я гг., праект падрыхтоўкі і выдання друкаванага каталога быў перагледжаны і пачалося выданне новых серый. Вопыт Нацыянальнай бібліятэкі Францыі быў менш удалым у параўнанні з дзейнасцю бібліятэкі Брытанскага музея, аднак высокая якасць бібліяграфічнай інфармацыі і вялікі аб’ём надалі каталогу значэнне важнай бібліяграфічнай крыніцы.

У ЗША у вельмі кароткі тэрмін (усяго за пяць гадоў) выйшаў 167-томны “Каталог кніг, прадстаўленых друкаванымі карткамі Бібліятэкі Кангрэса, выдадзенымі да 31 ліпеня 1942 г.” Бібліятэка Кангрэса прымяніла зручную тэхналогію: фотакапіраванне карткавага каталога, які з 1898 г. вёўся на падставе друкаваных картак на новыя паступленні бібліятэкі. “Каталог кніг...” змяшчаў каля 2 млн. бібліяграфічных запісаў на многіх мовах. Для храналагічнага працягу друкаванага каталога Бібліятэка Кангрэса выкарыстала дапаўненні (да 31 снежня 1947 г.), а затым пачала выпускаць штомесячныя спіскі новых паступленняў, даючы таксама іх штоквартальную кумуляцыю. З 1956 г. спіскі новых паступленняў ахапілі буйнейшыя бібліятэкі ЗША і Канады. З цягам часу гэтае выданне атрымала назву “Нацыянальны зводны каталог”.

Вопыт буйнейшых бібліятэк па выданні друкаваных каталогаў у разглядаемы перыяд паказаў іх вялікае значэнне як універсальных бібліяграфічных крыніц, адлюстраваў многія метадычныя і арганізацыйныя праблемы іх стварэння.

4. Навукова-дапаможная бібліяграфія

Дасягненні спецыяльнай бібліяграфіі ў XIX – першай палове XX ст. надзвычай вялікія. Гэтая бібліяграфія надзейна выконвала ролю аднаго з асноўных сродкаў інфармацыйнага забеспячэння імклівага росту навукі і прагрэсу ва ўсіх сферах грамадскай дзейнасці, які быў дасягнуты ў свеце і ў асобных краінах. У гэтай сувязі і сама яна перажывала істотныя змяненні.

Сярод тэндэнцый развіцця навукова-дапаможнай бібліяграфіі былі:

– бесперапынны колькасны рост крыніц бібліяграфічнай інфармацыі;

– пашырэнне жанрава-тыпалагічнага складу бібліяграфічнай прадукцыі;

– павелічэнне ролі бягучай галіновай навукова-дапаможнай бібліяграфіі па прыродазнаўчых навукі і тэхніцы; распаўсюджанне рэфератыўных крыніц;

– арганізацыя спецыяльных бібліяграфічных устаноў (інстытутаў, фірм), прызначаных для вытворчасці навукова-дапаможнай бібліяграфічнай інфармацыі;

– пачатак інфармацыйна-бібліяграфічнай дзейнасці навуковых арганізацый і суполак, устаноў па забеспячэнні галін навукі і вытворчасці.

Беспрэцэдэнтны колькасны рост крыніц навукова-дапаможнай бібліяграфіі, выкліканы тэмпамі навукова-тэхнічнага прагрэсу, суправаджаўся прыцягненнем найбольш кваліфікаваных прафесіянальных бібліёграфаў, навукоўцаў і спецыялістаў з розных галін навукі. Вытворчасць бібліяграфічных прадуктаў упершыню праявіла сябе як прыбытковая справа. Асобныя менеджэры і інвестары наладзілі функцыянаванне спецыяльных устаноў – бібліяграфічная фірма Х.Уілсана (ЗША), Міжнароднае бібліяграфічнае бюро П.Атле і А.Лафантэна, Міжнародныя бібліяграфічныя інстытуты Г.Бека (Германія), – удалая арганізацыя якіх яскрава адлюстроўвала павышэнне ролі бібліяграфічнай інфармацыі для развіцця фундаментальных і прыкладных даследаванняў, тэхнікі і прамысловасці.

Па розных галінах навукі і практычнай прафесіянальнай дзейнасці было падрыхтавана мноства рэтраспектыўных бібліяграфічных дапаможнікаў, якія паказвалі вынікі навуковых дасягненняў, зафіксаваныя ў галіновай літаратуры. Разам з падрыхтоўкай рэтраспектыўных бібліяграфічных паказальнікаў ажыццяўлялася шырокае аснашчэнне бібліяграфічнай інфармацыяй навуковых і даведачных выданняў.

Ужо ў другой палове XIX ст. па большасці галін прыродазнаўства, тэхнікі, па дакладных навуках (матэматыцы, астраноміі, хіміі, фізіцы і інш.) узніклі перыядычныя бібліяграфічныя выданні.

Напрыклад, у Германіі яшчэ ў 1830 г. быў заснаваны “Цэнтральны фармацэўтычны лісток”, затым яго перайменавалі ў “Цэнтральны хімічны лісток”, які выходзіў і ў XX ст. З 1897 г. гэты сусветна вядомы часопіс выдаецца Нямецкім хімічным таварыствам. У ЗША і Вялікабрытаніі ў першай палове XX ст. таксама ўзніклі славутыя часопісы: “Рэфераты па хіміі” (ЗША), “Брытанскія рэфераты па хіміі”, у якіх рэферываліся артыкулы, а на кнігі складалася толькі бібліяграфічнае апісанне. Амерыканскі часопіс “Рэфераты па хіміі” выходзіў два разы ў месяц і адлюстроўваў штогод каля 60 000 дакументаў, рэфератыўныя часопісы “Брытанскія рэфераты па хіміі” і нямецкі “Цэнтральны хімічны лісток” прадастаўлялі меншыя аб’ёмы інфармацыі.

Па біялогіі рэфератыўныя часопісы пачалі выпускацца ў першай чвэрці XX ст. у Германіі, затым у ЗША і інш.

Бягучыя сігнальныя бібліяграфічныя і рэфератыўныя дапаможнікі мелі вялікі попыт, разам з тым карыстальнікі выказвалі пэўную незадаволенасць недастатковасцю інфармацыі, высокім коштам выданняў. Так, бібліятэка Упраўлення галоўнага хірурга ЗША, якая ў другой палове XIX ст. пераўтварылася ў буйнейшую медыцынскую бібліятэку ў свеце, стварыла шэраг выдатных бягучых бібліяграфічных паказальнікаў, якія перапыніліся з прычыны высокага кошту. Захаваўся і атрымаў сусветнае прызнанне штомесячны часопіс “Index medicus”, які выходзіць і ў наш час.

У параўнанні з прыродазнаўчымі навукамі па сацыяльна-гуманітарных дысцыплінах стварэнне сігнальных бібліяграфічных і рэфератыўных бягучых дапаможнікаў вялося ў заметна меншых памерах. Выключэннем былі юрыдычныя навукі, якія мелі даўнія традыцыі бібліяграфічнага забеспячэння. Пачынаючы з сярэдзіны XIX ст. і да другой сусветнай вайны ў Германіі і Францыі на працягу многіх дзесяцігоддзяў выдаваліся бягучыя паказальнікі “Бібліяграфія права і навук аб дзяржаве”, “Усеагульная бібліяграфія літаратуры па юрыспрудэнцыі” і інш.

Аднак у XX ст. адбылося пашырэнне бібліяграфічнага забеспячэння і гэтых навук. У пачатку XX ст. Герман Бек у Германіі арганізаваў міжнародныя інстытуты бібліяграфіі сацыяльных, тэхнічных, медыцынскіх і юрыдычных навук. Дзейнасць іх перапынілася з пачаткам першай сусветнай вайны і аднавілася пасля яе заканчэння, але ў больш сціпрых памерах. З 1905 г. па 1928 г. выйшлі 24 тамы “Бібліяграфіі сацыяльных навук”. Гэта была бягучая бібліяграфічная інфармацыя аб кнігах і часопісных артыкулах з міжнародным ахопам. Паказальнікі да яе мелі сістэматычную групоўку матэрыялу, пошукавыя магчымасці паглыбляліся з дапамогай падрабязнага сістэматычнага паказальніка.

Прыведзеныя назвы – гэта толькі адзінкавыя прыклады з бясконцага патоку бягучых і рэтраспектыўных бібліяграфічных дапаможнікаў, якія ўзнікалі па галінах навукі ў разглядаемы перыяд. Але яны паказваюць, што бібліяграфічнае і інфармацыйнае забеспячэнне галін навукі стала магутным фактарам і сродкам іх развіцця.

Тэндэнцыя да арганізацыйных пераўтварэнняў у навукова-дапаможнай бібліяграфіі праявілася ў спробах дзейнасці навуковых арганізацый і суполак, устаноў па інфармацыйна-бібліяграфічным забеспячэнні галін навукі і вытворчасці. Упершыню ўзніклі фірмы і інстытуты, спецыялізаваныя на вытворчасці бібліяграфічнай інфармацыі ў дапамогу навукоўцам і спецыялістам. Для іх у бібліяграфічных працах вельмі значнай стала такая характарыстыка, як адлюстраванне літаратуры па галіне ці тэме незалежна ад месца выдання, мовы твора, г.зн. міжнародны ўлік навуковых друкаў. Варта адзначыць, што прафесіянальныя бібліёграфы не адразу адчулі новыя патрабаванні вучоных. Таму ініцыятарамі і нярэдка складальнікамі бібліяграфічных дапаможнікаў, у якіх адлюстроўвалася навуковая літаратура, з'яўляліся непасрэдна навукоўцы. Так, лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства з 1867 г. пачало выдаваць “Каталог навуковых артыкулаў” (1867–1902, 1914–1925 гг., вып. 1–19). На працягу амаль 60 гадоў гэтая арганізацыя ўлічвала артыкулы з 1500 прыродазнаўчых часопісаў розных краін за стагоддзе (1800–1900), прадаставіўшы 400 тыс. бібліяграфічных запісаў. Стварэнне такога буйнога бібліяграфічнага праекта было цяжкай працай для Каралеўскага навуковага таварыства. Не выпадкова ў 1874 г. лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства звярнулася да 200 акадэміі навук і навуковых суполак з прапановай аб удзеле ў гэтым праекце. Пагадзіліся супрацоўнічаць 35 арганізацый, у тым ліку Расійская акадэмія навук. Лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства правяло тры канферэнцыі па вырашэнні арганізацыйна-метадычных аспектаў падрыхтоўкі бібліяграфічных дапаможнікаў. Паводле прынятых рашэнняў у краінах-удзельніцах былі створаны бюро міжнароднай бібліяграфіі, якія адказвалі за падрыхтоўку спісаў айчыннай літаратуры. У іх склад увайшлі вядомыя вучоныя-прыродазнаўцы. Відавочна, што лонданскаму Каралеўскаму навуковаму таварыству ўдалося выдатна арганізаваць бібліяграфічнае ўзаемадзеянне паміж навуковымі арганізацыямі. Акрамя таго, у Германіі, Расіі і Францыі пачалі састаўляцца бібліяграфічныя дапаможнікі, у якія ўключалася толькі айчынная літаратура.

Важнае значэнне меў “Міжнародны каталог навуковай літаратуры” (1902–1919), у стварэнні якога прымалі ўдзел на-

вукоўцы многіх краін. У 17 галіновых серыях гэтага дапаможніка адлюстраваны кнігі і часопісныя артыкулы з 34 краін за 1901–1914 гг. Лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства выконвала ролю яго рэдактара і выдаўца.

Бібліяграфічныя дапаможнікі, здзейсненыя па ініцыятыве лонданскага Каралеўскага навуковага таварыства, да сённяшняга часу не страцілі свайго значэння крыніц пошуку навуковай літаратуры. Не выпадкова, што ў 1968 г. амерыканскае выдавецтва “Джонсан прынт кампані” перавыдала “Міжнародны каталог навуковай літаратуры” за 1901–1914 гг. у 32 тамах.

У шэрагу краін (ЗША, Італія, СССР) міжнародныя аграрныя навуковыя інстытуты і бібліяграфічныя фірмы пачалі выданне бягучых паказальнікаў літаратуры па сельскай гаспадарцы, прамысловасці і тэхніцы з міжнародным ахопам кніг, часопісных артыкулаў, рэцэнзій і іншых дакументаў. У многіх краінах пачалі выпускаць бягучыя дапаможнікі нацыянальнай і часткова замежнай сельскагаспадарчай літаратуры. Падобным чынам адбывалася і стварэнне крыніц бягучай бібліяграфічнай інфармацыі па тэхніцы, прамысловасці, прыродазнаўчых навук. Так, набылі шырокае прызнанне ў асяродку спецыялістаў, навукоўцаў, бібліятэкараў, бібліёграфаў і інфармацыйных работнікаў штомесячны “Паказальнік прамысловай літаратуры” фірмы Уілсана (заснаваны ў 1913 г.), які інфармаваў аб кнігах і часопісных артыкулах, шэраг дапаможнікаў, выпускаемых у Германіі, і інш.

5. Рэкамендацыйная бібліяграфія

У другой палове XIX ст. набірае моц рэкамендацыйная бібліяграфія. Яе пад’ёму спрыялі важныя грамадскія фактары:

– значнае пашырэнне ў краінах Еўропы і ЗША чытання сярод шырокіх колаў насельніцтва, пачаўся адлік так званага масавага чытання;

– лідзіруючы статус чытання ў вольны час інтэлігенцыі, які захаваўся як мінімум да першай сусветнай вайны;

– стварэнне ў краінах сетак публічных бібліятэк, кантынгент чытачоў якіх шукаў самыя цікавыя ці карысныя кнігі. Для кожнага з іх кнігі становіліся цікавымі і нецікавымі, даступнымі і незразумелымі пад уплывам шэрага прычын, не толькі ў залежнасці ад узроўню адукацыі і агульнай культуры, але і ад узросту, псіхалагічных асаблівасцей і інш.

Супрацоўнікі публічных бібліятэк пачалі выступаць у ролі дарадчыкаў, з дапамогай якіх чытачы выбіралі аўтараў, канкрэтныя творы і інш. Гэта патрабавала ад бібліятэкараў вывучаць асаблівасці чытачоў, ведаць кнігі; прывяло да фарміравання ўмення бачыць у канкрэтных выбарах мэту чытання, інфармацыйныя патрэбнасці.

Рэкамендацыйная бібліяграфія дапамагала бібліятэкарам паспяхова выконваць новыя задачы. Захавалася многа сведчанняў, якія пацвярджаюць, што рэкамендацыйная бібліяграфічная інфармацыя атрымала шырокае распаўсюджанне і актыўна выкарыстоўвалася бібліятэкарамі, настаўнікамі, чытачамі. Не ва ўсіх краінах бібліяграфічная інфармацыя ў дапамогу самаадукацыйнаму і адукацыйнаму чытання, выбару лепшых кніг для чытання ў вольны час атрымала назву рэкамендацыйнай. Гэты тэрмін увайшоў у прафесіянальную тэрміналогію ў Расіі, дзе быў прапанаваны М.А.Рубакіным. У іншых краінах часцей за ўсё паказальнікі, якія выконвалі аналагічныя функцыі, называліся выбарачнай бібліяграфіяй.

У Расіі рэкамендацыйная бібліяграфія дасягнула асабліва адметнага ўзроўню, таму што, акрамя вышэйпералічаных агульных фактараў, прагрэсіўная інтэлігенцыя краіны спачувальна ставілася да пад'ёму культурнага ўзроўню народа, які вельмі позна ў параўнанні з іншымі еўрапейскімі народамі быў вызвалены ад прыгоннага рабства. Лепшыя прадстаўнікі інтэлігенцыі выкладалі ў школах, на курсах, імкнуліся з дапамогай кнігі адкрыць народу шлях да ведаў, асэнсавання свайго прызначэння і нават да сацыяльнай справядлівасці. У выніку працы па вывучэнні асартыменту кніжнай прадукцыі, бібліятэчнай і настаўніцкай работы з рознымі групамі насельніцтва былі падрыхтаваны рэкамендацыйныя бібліяграфічныя дапаможнікі, якія знайшлі шырокае выкарыстанне і сталі ўзорамі метадыкі рэкамендацыйнага бібліяграфавання. Да іх ліку адносяцца бібліяграфічныя дапаможнікі Х.Д.Алчэўскай “Што чытаць народу?”, М.А.Рубакіна “Сярод кніг”, калектыўная праца групы вучоных “Кніга аб кнігах” і інш.

Выдатная асветніца Хрысціна Данілаўна Алчэўская (1843–1920) узначаліла кола харкаўскіх настаўніц, з якімі выкладала ў нядзельнай жаночай школе, а таксама праводзіла рэгулярныя чытання для малаграматных і няграматных сялян навакольных вёсак. Настаўніцы вельмі ўважліва ставіліся да

выбару літаратуры для чытання, занатоўвалі ўражанні, меркаванні і пытанні чытачоў, свае пытанні да іх аб прачытаным, свае вывады. Вынікам гэтай шматгадовай працы з'явіўся бібліяграфічны дапаможнік “Што чытаць народу?” (т. 1–3, 1884–1906). У дапаможніку знайшлі бібліяграфічнае адлюстраванне некалькі тысяч кніг па ўсіх галінах ведаў. Варта адзначыць, што ўсе яны былі дапушчаны цэнзурай для народнага чытання. Матэрыял пададзены ў сістэматычным парадку. Цяжка вызначыць жанр гэтага бібліяграфічнага дапаможніка. У ім даюцца унікальныя бібліяграфічныя характарыстыкі кніг. У раздзелах і рубрыках прымененай схемы групойкі змешчаны бібліяграфічныя апісанні кніг, разгорнутыя анатацыі з ацэнкамі і крытычнымі заўвагамі, спасылкі на рэцэнзіі, назіранні настаўніц за ходам чытання і прыклады рэакцыі чытачоў, іх водгукі аб кнігах, вывады настаўніц аб іх карысці і іншыя звесткі. Упершыню пры стварэнні бібліяграфічнай працы быў выкарыстаны велізарны матэрыял сацыялагічных назіранняў. Па ім і сёння можна вывучаць не толькі састаў чытання ніжэйшых сацыяльных слаёў, але і даследаваць іх чытацкую псіхалогію, агульны светапогляд. Бібліяграфічны дапаможнік Х.Д.Алчэўскай атрымаў медаль і быў высока ацэнены Г.І.Успенскім і Л.М.Талстым.

Прыхільна былі прыняты грамадскасцю і іншыя бібліяграфічныя працы, разлічаныя на развіццё чытання сярод народа, г.зн. сацыяльна ніжэйшых слаёў расійскага грамадства і чытачоў-дзяцей.

Для тых, хто цікавіўся асобнымі галінамі ведаў, прызначаліся “Праграмы для дамашняга чытання”, якія складаліся ў грамадскіх арганізацыях Масквы і Пецярбурга, занятых распаўсюджваннем ведаў. Бібліяграфічныя праграмы набылі вялікую папулярнасць, таму што аказвалі істотную дапамогу ў самаадукацыі людзям, што не мелі магчымасці атрымаць вышэйшую спецыяльную адукацыю. На гэта звярнулі ўвагу выдатныя рускія вучоныя, супольнымі намаганнямі якіх быў падрыхтаваны адзін з лепшых бібліяграфічных дапаможнікаў “Кніга аб кнігах. Тлумачальны паказальнік для выбару кніг па важнейшых галінах ведаў” (ч. 1–2, 1892). Названы паказальнік быў падрыхтаваны знакамітымі прадстаўнікамі расійскай навукі: К.А.Ціміразевым, І.М.Сечанавым, М.М.Кавалеўскім, А.Г.Сталетавым, І.І.Янжулам і інш. Ён уключаў

адабраную і кампетэнтна праанатаваную літаратуру на рускай і замежных мовах і прызначаўся для самастойнага набыцця ведаў на ўзроўні універсітэцкага выкладання.

Асаблівую ўвагу бібліяграфічнаму забеспячэнню чытання надаваў знакаміты асветнік, кнігазнаўца, бібліятэказнаўца, бібліёграф, пісьменнік, грамадскі дзеяч Мікалай Аляксандравіч Рубакін (1862–1946). Выхаваны ў атмасферы высокай кніжнай культуры, таленавіты і надзвычай працавіты чалавек М.А.Рубакін атрымаў сярод сучаснікаў славу бібліёграфазнаўцы, энцыклапедыста, выдатнага знаўцы кніжнага свету. М.А.Рубакін высока ацэньваў ролю чытання, імкненне людзей да пашырэння ведаў і актыўна выкарыстоўваў бібліяграфічную інфармацыю для дапамогі як асобным з іх, складаючы, напрыклад, рэкамендацыйныя бібліяграфічныя праграмы і спісы для мноства людзей, якія звярталіся з просьбамі за дапамогай у самаадукацыйным чытанні, так і распрацоўваючы універсальныя бібліяграфічныя мадэлі сучасных ведаў, адрасаваныя многім. З 1907 г. М.А.Рубакін жыў у эміграцыі ў Швейцарыі і працягваў займацца бібліяграфічнай дзейнасцю. Бібліяграфаванне рускіх кніг назаўжды заставалася адной з галоўных мэт яго працы. У 1911–1915 гг. у Маскве выйшла ў свет у трох тамах бібліяграфічная праца М.А.Рубакіна “Сярод кніг. Вопыт агляду рускіх кніжных багаццяў у сувязі з гісторыяй навукова-філасофскіх і літаратурна-грамадскіх ідэй”. У ёй адлюстраваны кнігі па мовазнаўстве, літаратуразнаўстве, мастацтве, публіцыстыцы, этыцы (т. 1), грамадскіх навук (т. 2), геаграфіі, этнаграфіі і нацыянальным пытанні (т. 3, ч.1). Праца гэтая не завершана: не выйшла другая частка трэцяга тома, якая прызначалася для бібліяграфавання прыродазнаўчых, дакладных і некаторых іншых навук. Паказальнік адлюстроўваў звыш 16 тыс. назваў выданняў пераважна на рускай, а таксама на ўкраінскай і заходнееўрапейскіх мовах. У аснову структуры паказальніка была пакладзена трохузроўневая канцэпцыя працэсу самаадукацыі, заснаваная на асаблівасцях пазнавальнай дзейнасці чалавека. Чалавек, лічыў М.А.Рубакін, як і многія педагогі і псіхолагі яго часу, прагне дасягнуць ідэалаў, імкнецца мець падабенства з эпохальнымі грамадскімі эталонамі. Самаадукацыю, лічыў М.А.Рубакін, варта пачынаць з вывучэння літаратуры, якая адлюстроўвае самыя высокія ідэалы чала-

вещства. Раздзелы паказальніка пачынаюцца з “папярэдніх заўваг” – так назваў складальнік агляды літаратуры па канкрэтнай тэматыцы. Яны змяшчаюць сціслыя характарыстыкі навуковых парадыгмаў, філасофскіх, мастацкіх і іншых школ, рухаў, іх аўтарскага корпуса, асноўных літаратурных крыніц, парады для камплектавання бібліятэк. Да цяперашняга часу гэтыя агляды могуць быць узорам метадычнага майстэрства для бібліёграфаў. Неабходна адзначыць, што М.А.Рубакін запрасіў да ўдзелу ў дапаможніку спецыялістаў розных галін, што таксама станоўча адбілася на якасці бібліяграфічнай інфармацыі. На жаль, выданне “Сярод кніг...” супала з падзеямі першай сусветнай вайны, з-за чаго праца не толькі не была завершана, але і не адыграла ў поўнай ступені сваёй ролі ў забеспячэнні самаадукацыйнага чытання ў Расіі, хаця і атрымала шмат станоўчых водгукаў у краіне і за мяжой. Лёс гэтага бібліяграфічнага дапаможніка звязаны таксама з абгрунтаваннем метадалогіі савецкай бібліяграфіі. Напісаная У.І.Леніным рэцэнзія на паказальнік “Сярод кніг...” дала штуршок для распрацоўкі ў якасці галоўнага метадалагічнага прынцыпу савецкай бібліяграфіі – прынцыпу камуністычнай партыйнасці.

У СССР рэкамендацыйная бібліяграфія атрымала значную ўвагу з боку спецыялістаў бібліятэчнай справы і бібліяграфіі і падтрымку ўлад, якая аказвалася праз вызначэнне актуальных задач у сферы палітычнай асветы, камуністычнага выхавання, павышэння культурнага і прафесійнага ўзроўню савецкіх грамадзян. Таму ў адрозненне ад дарэвалюцыйнага часу, калі стварэнне рэкамендацыйных бібліяграфічных прац было вынікам творчасці таленавітых асветнікаў, з першых гадоў існавання савецкай улады да рэкамендацыйнага бібліяграфавання звярнуліся шматлікія арганізацыі і ўстановы, занятыя палітычнай прапагандай. Ствараемая імі рэкамендацыйна-бібліяграфічная прадукцыя па змесце адлюстроўвала “бягучы палітычны момант” і інфармавала аб масавай палітычнай літаратуры. У 20-я гг. XX ст. сістэматычна рэкамендацыйна-бібліяграфічныя матэрыялы рыхтаваліся Галоўпалітасветай, у далейшым – Наркамасветай, на базе бібліяграфічнага падраздзялення якога па ініцыятыве Л.Н.Трапоўскага быў створаны спецыяльны Інстытут рэкамендацыйнай бібліяграфіі, які ў далейшым рэарганізоўваўся.

Аднак пастаяннымі задачамі гэтых устаноў заставаліся задачы “ацэнкі кніжнай прадукцыі з пункту гледжання яе адпаведнасці задачам сацыялістычнага будаўніцтва”, так яны былі сфармуляваны ў шэрагу партыйных і ўрадавых пастаноў. Для іх выканання ствараліся рэкамендацыйна-бібліяграфічныя матэрыялы бягучай тэматыкі, невялікага аб’ёму, з яркімі палітычнымі ацэнкамі літаратуры. Яны знаходзілі найбольшае выкарыстанне ў палітыка-прапагандысцкай рабоце бібліятэк і іншых арганізацый і ўстаноў. У міжваенны час у СССР у рэкамендацыйнай бібліяграфіі былі страчаны багатыя традыцыі расійскага бібліяграфічнага асветніцтва, накіраванага на ўсебаковае культурнае і адукацыйнае развіццё асобы, на адлюстраванне кніжных багаццяў з мэтай стварэння шырокіх магчымасцей для чытацкага выбару. Наадварот, з дапамогай рэкамендацыйна-бібліяграфічнай інфармацыі пачалося рэгламентаванне чытання, заснаванае на пануючых у грамадстве ідэях і палітычных арыенцірах.

У краінах Заходняй Еўропы і ЗША рэкамендацыйная бібліяграфічная інфармацыя развівалася ў гэты перыяд публічнымі бібліятэкамі, дабрачыннымі асветніцкімі арганізацыямі, школамі і іншымі арганізацыямі і ўстановамі, якія імкнуліся распаўсюджваць чытанне і веды. Пераважалі невялікія формы рэкамендацыйна-бібліяграфічных матэрыялаў: тэматычныя спісы, анатацыі на кнігі, агляды. Часта такія матэрыялы друкаваліся ў перыядычных органах, выпускаемых бібліятэкамі, ці ў іншых мясцовых выданнях. У буйных формах рэкамендацыйных бібліяграфічных дапаможнікаў імкнуліся адлюстраваць лепшую айчынную і замежную літаратуру, якая састаўляла кола чытання для самаадукацыі, адукацыі, адпачынку і спрыяла культурнаму развіццю насельніцтва. Напрыклад, у Польшчы ў часопісе “Бібліятэкар” рэгулярна друкаваўся каталог новай літаратуры “Кніга ў бібліятэцы”; ён жа выпускаўся таксама самастойным выданнем. Бібліяграфічныя запісы ў ім групаваліся па буйных мэтава-тэматычных комплексах; бібліяграфічныя апісанні суправаджаліся рэкамендацыйнымі анатацыямі. Складаўся каталог бібліятэчным саветам Саюза бібліятэкараў Польшчы. У 1934 г. быў выдадзены рэтраспектыўны каталог “Кніга ў бібліятэцы” пад рэдакцыяй вядомых бібліёграфаў Ванды

Дамброўскай і Яна Мушкоўскага. Каталог ахопліваў звыш чатыры з паловай тысячы кніг, надрукаваных на працягу апошніх 15 гадоў. Для групыкі матэрыялу была ўжыта дзесятковая сістэма, а для ацэнак кніг пад вуглом патрэб публічных бібліятэк прыцягнуты вядомыя навукоўцы і бібліятэкары. З дапамогай умоўных абазначэнняў кнігі ранжыраваліся па трох ступенях складанасці. Гэты каталог быў распаўсюджаны па ўсіх публічных бібліятэках краіны.

Папулярнызаваць бібліяграфічнымі сродкамі лепшыя кнігі, створаныя ў розных краінах, у мэтах паяднання народаў праз распаўсюджанне іх духоўных каштоўнасцей – такую задачу ставіў Інстытут інтэлектуальнай кааперацыі (ІК) Лігі нацыяў. ІК пачаў ажыццяўляць унікальны бібліяграфічны праект – “Спіс выдатных твораў, выдадзеных у розных краінах за ... год”, які пачалі публікаваць з 1926 г. У гэтых рэкамендацыйных бібліяграфічных дапаможніках кожнай краіне ў залежнасці ад аб’ёму яе кніжнай прадукцыі адводзілася месца для адлюстравання 40, 20, 10 ці 5 кніг. Напрыклад, на рускай мове даваліся бібліяграфічныя даныя на 40 кніг, уключаючы друк СССР, на украінскай мове – даныя на 20 кніг. Да састаўлення гэтых дапаможнікаў прыцягваліся лепшыя бібліёграфы свету, такія як М.А.Рубакін і інш. На жаль, цудоўны гуманістычны праект не мог доўга існаваць у неспрыяльных умовах палітычнага расколу свету.

6. Развіццё тэорыі і методыкі бібліяграфіі

На працягу ўсяго перыяду кнігазнаўцы, бібліятэкары, бібліёграфы імкнуліся паглыбіць уяўленні аб бібліяграфіі, яе ролі ў грамадскім функцыянаванні кнігі, уздзеянні на чытанне, даследаваць яе гісторыю, удасканаліць методыку.

У першай палове XIX ст. панавалі кнігазнаўчыя трактоўкі бібліяграфіі. Іх развівалі Э.Г.Пеньё, Ш.Ф.Ашар, Т.Х.Хорн, В.С.Сопікаў, В.Р.Анастасевіч і інш. Вядомы французскі кнігазнаўца, бібліятэкар і бібліёграф Эцъен Габрыэль Пеньё ў знакамітым “Тлумачальным слоўніку па кнігазнаўстве” (Парыж, 1802 – 1804) даў азначэнне бібліяграфіі і кнігазнаўства і паспрабаваў размежаваць гэтыя, на яго думку, навуковыя дысцыпліны. “Кнігазнаўства, – пісаў Пеньё, – гэта свайго роду сістэматычная энцыклапедыя пісьменнасці, якая сцісла і апісальна, мяркуючы аб усіх творах духу, паказвае кожнаму з

іх месца, якое належыць яму ў агульнай бібліятэцы”. Кнігазнаўства, паводле Пеньё, таксама з’яўляецца тэорыяй бібліяграфіі. Гэта палажэнне істотна паўплывала на погляды многіх дзеячаў, якія імкнуліся да вывучэння бібліяграфіі.

Бібліяграфіі ў “Тлумачальным слоўніку...” Пеньё даў два азначэнні. У першым з іх ён назваў бібліяграфію навукай, якая “ахоплівае, дакладна кажучы, толькі апісанне і класіфікацыю кніг, тады як кнігазнаўства, якое ёсць тэорыя бібліяграфіі, дае аналіз прыведзеных у сістэму чалавечых ведаў”. Наступнае азначэнне па сутнасці абвяргае папярэдняе: “Бібліяграфія з’яўляецца самай шырокай і ўсеагульнай галіной чалавечых ведаў”. Пеньё лічыў, што, для таго каб авалодаць усеагульнымі бібліяграфічнымі ведамі, бібліёграфу патрэбна быць кампетэнтным у мовазнаўстве, логіцы, крытыцы, філасофіі, рыторыцы, матэматыцы, геаграфіі, ханалогіі, гісторыі, дыпламатыцы; ведаць гісторыю і тэхніку кнігадрукавання. Ніхто не зможа стаць дасканалым бібліёграфам, сцвярджаў Пеньё, таму што для гэтага “патрэбна было б ахапіць усе навукі, усе мастацтвы і ведаць усе звязаныя з імі работы, або ...усе работы, якія існуюць”. Таму, падкрэсліваў ён, надзвычай рэдка можна заслужыць званне бібліёграфа і неверагодна цяжка пацвердзіць сапраўдныя правы на яго. Так Э.Г.Пеньё спрабаваў акрэсліць прафесіяграфічныя рысы бібліёграфа паводле тагачаснага стану бібліяграфічнай работы.

Супярэчлівыя погляды Э.Г.Пеньё на бібліяграфію, якую, з аднаго боку, ён лічыў толькі апісаннем і класіфікацыяй кніг, а, з другога – неабмежавана шырокай навукай, знайшлі самае шырокае распаўсюджанне і склалі фундамент так званай сёння “шырокай кнігазнаўчай канцэпцыі бібліяграфіі”. Гэтую канцэпцыю, напрыклад, падзяляў вядомы даследчык гісторыі польскай кнігі і бібліяграфіі, выкладчык расійскага імператарскага Віленскага універсітэта Іахім Лелевель, аўтар “Дзвюх кніг па бібліяграфіі” (Вільня, 1823–1826).

Паступова ў бібліёграфію адзначаецца павышэнне ўвагі да чытачоў кніг і зместу бібліяграфуемых твораў. Гэта новы падыход да пазнання бібліяграфіі, вынікі распрацоўкі якога мелі прынцыповае значэнне для metodyкі падрыхтоўкі бібліяграфічных дапаможнікаў. Так, рускія бібліёграфы В.Р.Анастасевіч і В.С.Сопікаў, у цэлым падзяляючы погляды

еўрапейскіх бібліёграфіаў, выказалі новыя ідэі. Яны асабліва падкрэслівалі культурна-гістарычную ролю бібліяграфіі, яе адукацыйныя, асветніцкія задачы.

Адзін з першых рускіх кнігазнаўцаў Васіль Рыгоравіч Анастасевіч (1775–1845), аўтар артыкула “Аб бібліяграфіі” і шэрага іншых бібліяграфічных і кнігазнаўчых прац, вобразна назваў бібліяграфію правадніцай і настаўніцай у выбары кніг, ніткай Арыядны ў літаратурным лабірынце. Як і еўрапейскія бібліёграфы, ён лічыў кнігазнаўства тэарэтычным раздзелам, часткай бібліяграфіі. Тэорыю бібліяграфіі згодна часу трактаваў вельмі шырока, уключаючы ў яе гісторыю кнігадрукавання, палеаграфію, архіўную справу, бібліятэказнаўства, гісторыю кнігі. В.Р.Анастасевіч узнімаў пытанні арганізацыі і метадкі бібліяграфіі, адным з першых выказаўся аб неабходнасці стварэння бібліяграфічных таварыстваў і калектыўных бібліяграфічных прац, аб бягучым бібліяграфічным уліку кніг на аснове абавязковага экзэмпляра. Ён разглядаў метады бібліяграфіі і галоўным сярод іх лічыў сістэматычную групоўку бібліяграфічных запісаў. Гэтым самым сцвярджаў, што адлюстраванне тэматыкі кніг дазваляе бібліяграфіі дасягнуць статуса навукі, мэтай якой з’яўляецца веданне кніг паводле іх зместу. Ён быў перакананы, што, акрамя бібліяграфічных апісанняў кніг, у паказальніках неабходна змяшчаць іх ацэнкі. В.Р.Анастасевіч належаў да тых бібліёграфіаў, якія атаясамлівалі метады бібліяграфавання, бібліяграфічнай практычнай дзейнасці з метадамі бібліяграфавання. Гэтая недыферэнцыраванасць (нават ідэнтычнасць) метадычнага арсенала розных частак бібліяграфіі існавала доўга. Метады бібліяграфавання паспяхова распрацоўваліся многімі вядомымі спецыялістамі.

Падобныя погляды выказаў і В.С.Сопікаў у прадмове да паказальніка “Вопыт расійскай бібліяграфіі”. Ён падтрымліваў В.Р.Анастасевіча ў пошуках адказу на пытанні: якое значэнне мае бібліяграфія для чытачоў? Ці дапамагае яна ім арыентавацца ў свеце кніг? В.С.Сопікаў, значна апераджаючы свой час, выказаў ідэю, што бібліяграфія “выпрацоўвае густ чытача да добрых твораў”. Бібліятэкар і бібліёграф павінны быць кіраўнікамі юных чытачоў дзеля фарміравання маральных і эстэтычных ідэалаў маладога пакалення, “адкрываючы яму чысцейшыя крыніцы”. Не

выклікае сумненняў тое, што знакаміты рускі бібліёграф прызнаваў каштоўнасна-арыентацыйныя магчымасці бібліяграфічнай інфармацыі як у дачыненні да адлюстроўваемых кніг, так і ў адносінах да патэнцыяльных карыстальнікаў бібліяграфічных дапаможнікаў і чытачоў кніг.

У пачатку 20-х гг. XIX ст. значны уплыў на даследаванне бібліяграфіі аказаў вядомы нямецкі бібліятэкар, бібліёграф, палеограф Фрыдрых Адольф Эберт (1791–1834). Яго погляды выкладзены ў прадмове да “Усеагульнага бібліяграфічнага слоўніка” (у 2 т.; Лейпцыг, 1821–1830), у спецыяльным артыкуле ў “Энцыклапедыі” Эрша і Грубера. Ён даў два азначэнні бібліяграфіі. Адно з іх канстатуе яе агульную культурна-гістарычную ролю: “Бібліяграфія ёсць звод дакументаў, самы надзейны вымяральнік ступені і вышыні пісьменнай культуры і дзейнасці”. Другое: “Бібліяграфія – у самым шырокім сэнсе слова – ёсць новая назва той навукі, якая займаецца вывучэннем твораў пісьменнасці ўсіх часоў і народаў як існых, а таксама вывучае іх ў адпаведнасці з асобнымі знешнімі акалічнасцямі”. На падставе гэтых азначэнняў Ф.А.Эберт падзяліў бібліяграфію на “чыстую” і “прыкладную”. “Чыстая” бібліяграфія мае справу з сукупнасцю твораў пісьменнасці і павінна адлюстроўваць іх па розных прыметах (храналагічнай – улічваць творы адной эпохі; па месцы выдання – нацыянальныя паказальнікі; па змесце – творы па галінах ведаў) ці ўлічваць усю існуючую літаратуру без абмежаванняў (універсальныя паказальнікі з міжнародным ахопам). “Прыкладная” бібліяграфія забяспечвае патрэбы бібліяфіла, тлумачыць ім і кнігагандлярам прычыны каштоўнасці асобных кніг. Заслуга даследчыка ў тым, што выдзяленне “чыстай” бібліяграфіі адмяжоўвала яе ад моцнага бібліяфільскага ўплыву і акцэнтавала ўвагу на стварэнні бібліяграфічнай прадукцыі з улікам “знешніх акалічнасцей”, г. зн. для разнастайных мэт грамадскага выкарыстання. Ф.А.Эберт называў бібліяграфію “памочніцай і служанкай навукі”, маючы на ўвазе дапаможную ролю бібліяграфіі для развіцця галін навукі і яе статус інфармацыйнага кампанента ў навуцы. Погляды гэтага выдатнага дзеяча бібліяграфіі атрымалі падтрымку і далейшае развіццё сярод спецыялістаў у шэрагу краін свету. Ф.А.Эберт наблізіў пачатак распрацоўкі функцыянальнага падыходу да бібліяграфіі.

У другой палове XIX – першай палове XX ст. працягвалася тэарэтычнае асэнсаванне бібліяграфіі. З'явіліся сотні часопісных і энцыклапедычных артыкулаў, асобных выданняў, змест якіх цалкам ці часткова быў прысвечаны бібліяграфіі. Гэта працы П.Атле, Л.Жыўнага, А.М.Лавягіна, М.М.Лісоўскага, Г.Шнейдэра, Г.Штэйна і інш. Але неабходна адзначыць, што ў трактоўках паняцця бібліяграфіі, яе мэт і задач новыя даследчыкі ў значнай ступені абапіраліся на раней выказаныя ідэі і разглядалі бібліяграфію ў рэчышчы кнігазнаўства. Адны з іх – П.Атле, Л.Жыўны (Чэхаславакія), А.М.Лавягін (Расія) – уключалі ў бібліяграфію ўсе дысцыпліны кнігазнаўства і называлі агульную навуку аб кнізе то бібліяграфіяй, то бібліятэказнаўствам, то кнігазнаўствам. Іншыя – Г.Шнейдэр, А.М.Лавягін – бібліяграфіяй называлі толькі састаўленне бібліяграфічных дапаможнікаў і методыку гэтай работы. Часам погляды іх на сэнс паняцця “бібліяграфія” змяняліся, напрыклад, у А.М.Лавягіна.

Аб'ектам бібліяграфіі доўгі час лічылася толькі кніга. Аднак у канцы XIX – пачатку XX ст. адбылося прызнанне ў якасці аб'екта артыкулаў і іншых друкаваных дакументаў. У XIX ст. пачалі ставіць пытанне і аб, як сфармуляваў К.Г.Готынгер, “рэгістрацыі думак”, якія змяшчаюцца ў творах, і методыцы састаўлення паказальнікаў да зместу кніг. У першай палове XX ст. тэрмін “кніга” ўжо пачалі трактаваць як умоўнае паняцце, у якім аб'яднаны тры асноўныя элементы: 1) змест разумовай дзейнасці, замацаваны і прызначаны для распаўсюджання; 2) тэксты ці сукупнасці знакаў, якія прызначаны для перадачы разумовага зместу; 3) збор знешніх (фізічных) характарыстык, які адлюстроўвае форму дакумента. Менавіта так тлумачыў сэнс тэрміна “кніга” ў 1936 г. польскі кнігазнаўца Казімеж Пякарскі.

У канцы XIX ст. многія дзеячы перасталі атаясамліваць бібліяграфію і кнігазнаўства, пануючым стала разуменне бібліяграфіі як часткі кнігазнаўства. Напрыклад, уплывовы расійскі бібліёграф і кнігазнаўца М.М.Лісоўскі, які ў пачатку сваёй дзейнасці разглядаў бібліяграфію як кнігазнаўства, паступова прыйшоў да абгрунтавання месца бібліяграфіі сярод кнігазнаўчых дысцыплін. Ажыццявіўшы падзел кнігазнаўства на тры раздзелы паводле асноўных працэсаў грамадскага функцыянавання кнігі (вытворчасць кніг, іх распаўсюджанне

і кнігаапісанне), М.М.Лісоўскі звязаў бібліяграфію з кнігаапісаннем. Кнігаапісанне, на яго думку, ахоплівала не толькі стварэнне бібліяграфічных запісаў і дапаможнікаў, але таксама ўключала методыку і тэарэтычныя веды, у прыватнасці вызначэнне навуковых і практычных задач бібліяграфіі. М.М.Лісоўскі пераканаўча паказаў, што бібліяграфічная інфармацыя з'яўляецца базай для вывучэння заканамернасцей развіцця кніжнай справы за асобныя храналагічныя перыяды і па канкрэтных галінах ведаў. Ён паспяхова прымяніў бібліяграфічныя метады для атрымання вывадаў аб развіцці перыядычнага друку ў Расіі на аснове складзенага паказальніка “Перыядычны друк у Расіі 1703–1903 гг.”. У цэлым жа, як адзначаў М.М.Куфаеў, большасць спецыялістаў у XIX – пачатку XX ст. лічылі, што бібліяграфія стварае практычныя веды – апісанні кніг – і тэарэтычныя веды – веданне саміх кніг. У канцы XIX – першай палове XX ст. прыхільнікаў вузкага разумення бібліяграфіі ў якасці кнігаапісання было вельмі мала.

У другой палове XIX ст. у краінах Еўропы і Амерыкі значна павысілася значэнне бібліяграфічнай інфармацыі для забеспячэння развіцця навукі, эканамічнага прагрэсу. Бібліятэкары і бібліёграфы ЗША і Расіі вельмі актыўна ўкаранялі яе ў дзейнасць па распаўсюджанні чытання праз публічныя бібліятэкі, у шырока разгорнутую ў грамадстве самаадукацыю. Аднак нераспрацаванасць многіх тэарэтыка-метадычных пытанняў выклікала ў асобных рэгіёнах, перш за ўсё ў Расіі, спрэчкі паміж прыхільнікамі так званага акадэмічнага і дэмакратычнага кірункаў пры разглядзе сутнасці бібліяграфіі. Гэта дыскусія сярод расійскіх бібліёграфаў, напэўна, была ў некаторай ступені адлюстраваннем вострых грамадскіх працэсаў у краіне, накіраваных на дэмакратызацыю ладу жыцця. Прыхільнікі акадэмічнага падыходу, як правіла, бібліёграфы, занятыя падрыхтоўкай фундаментальных рэтраспектыўных паказальнікаў, высока ацэньвалі значэнне вычарпальна поўнага выяўлення твораў друку, іх дакладнага бібліяграфічнага апісання і размеркавання паводле схемы бібліяграфічнай класіфікацыі і алфавіта. Напрыклад, у пачатку XX ст. вядомы бібліёграф Б.С.Баднарскі названыя патрабаванні лічыў галоўнымі прыметамі бібліяграфіі-навукі. Прыхільнікі так званага дэмакратычнага (рэкамендацыйна-

педагогічнага) падыходу: К.М.Дзеруноў, І.В.Уладзіслаўлеў, М.А.Рубакін і іншыя – абгрунтавалі прынцып выбарчасці ўліку дакументаў у бібліяграфічных дапаможніках у адпаведнасці з мэтамі ўздзеяння на чытачоў з боку бібліяграфаў і выкарыстання дапаможнікаў самімі чытачамі. Выказванне розных пунктаў гледжання ў ходзе працяглай дыскусіі спрыяла вызначэнню асаблівасцей бібліяграфіі як грамадскай з’явы, прыцягненню ўвагі да вывучэння яе відавочнай структуры і класіфікацыі бібліяграфічных дапаможнікаў.

У наш час вядучыя даследчыкі, такія як У.Т.Клапіюк, В.А.Факееў і іншыя, абгрунтавалі, што дасягненні ў вывучэнні бібліяграфіі, яе асноўных паняццяў, прынцыпаў, метадаў да 30-х гг. XX ст. справядліва разглядаць як першую канцэпцыю (парадыгму) бібліяграфазнаўства і далі ёй назву навукова-кнігазнаўчай (В.А.Факееў).

Значнага поспехаў у даследаванні тэарэтычных асноў бібліяграфіі дасягнулі ў СССР. У краіне сфарміравалася плеяда буйных яе даследчыкаў і арганізатараў: Багдан Сцяпанавіч Баднарскі (1874–1968), Мікалай Васільевіч Здобнаў (1888–1942), Міхаіл Мікалаевіч Куфаеў (1888–1948), Ігнат Уладзіслававіч Уладзіслаўлеў (1880–1962), Іосіф Бенецыянавіч Сіманаўскі (1892–1967), Канстанцін Раманавіч Сімон (1887–1966), Леў Навумавіч Трапоўскі (1885–1944), Аляксандр Рыгоравіч Фамін (1887–1939) і інш. Савецкія бібліяграфы ў 20–30-я гг. з вялікім інтарэсам працавалі над вывучэннем сутнасці бібліяграфіі, яе асаблівасцей, задач і функцыянальных магчымасцей. Яны імкнуліся высветліць, якімі шляхамі магчыма забяспечыць важную ролю бібліяграфіі ў выкананні задач пабудовы сацыялізму: у выхаванні грамадзян, стварэнні матэрыяльна-тэхнічнай базы і інш. Тагачасныя гістарычныя ўмовы, ідэалогія таталітарнага рэжыму аказалі негатыўны ўплыў на тэарэтычныя і метадычныя распрацоўкі. Вяліся абгрунтаванні камуністычнай партыйнасці ў якасці базавага прынцыпу савецкай бібліяграфіі і яе задач у сацыялістычным будаўніцтве. Бібліяграфія пачала трактавацца як з’ява ідэалагічная, і галоўным абавязкам бібліяграфаў сталі лічыць ацэнку твораў з пазіцый вышэйпамянёнага прынцыпу. Значна пазней погляды на бібліяграфію, якія складаліся ў тыя часы і працягвалі развівацца ў пасляваенным СССР, атрымалі назву “дапаможна-ідэалагічная” парадыгма бібліяграфіі. Ра-

зам з тым савецкія бібліёграфы ў міжваенны час ўнеслі значны ўклад у даследаванне гісторыі бібліяграфіі, арганізацыі і методыкі бібліяграфічнай работы.

У першай палове XX ст. у розных краінах выйшлі грунтоўныя даследаванні па пытаннях гісторыі, метадыкі, тэорыі бібліяграфіі, шматлікія практычныя дапаможнікі. Асаблівую вядомасць атрымалі працы “Дзесятковая класіфікацыя” (1876) М.Дзьюі, “Кіраўніцтва па бібліяграфіі” (1923) Г.Шнейдэра, “Кіраўніцтва па бібліяграфіі” (1924) Л.Жыўнага, “Анаталыі. Тэорыя і практыка іх састаўлення” (1929) А.Р.Фаміна, “Методыка бібліяграфічнай работы” (1933) Я.І.Шамурына, “Замежная бібліяграфія” (1934) М.М. Куфаева, “Замежная агульная бібліяграфія” (1941) К.Р.Сімона, “Гісторыя рускай бібліяграфіі” (1944–1947) М.В.Здобнава і інш.

У другой палове XIX ст. у параўнанні з папярэднім часам адбываецца павелічэнне колькасці элементаў, якія пачалі пастаянна ўключацца ў састаў бібліяграфічных апісанняў. Назіраецца больш шырокае ўжыванне апісання пад аўтарскім загалоўкам замест апісання пад назвай, а таксама выкарыстоўваецца апісанне пад калектыўным аўтарам. Бібліёграфы ўжо добра ўсведамлялі значэнне уніфікацыі бібліяграфічнага апісання, выкарыстання адзіных метадычных прыёмаў у адвольных сітуацыях. Распрацаванасць апісання кніг была вышэй у параўнанні з апісаннем матэрыялаў з перыёдыкі і іншых відаў дакументаў. Дарэчы, выпадкі, калі ў асобных дапаможніках якасць бібліяграфічнага апісання была значна ніжэй дасягнутага на той час узроўню, атрымлівалі самую жорсткую ацэнку ў рэцэнзіях.

Да канца XIX – пачатку XX ст. у многіх краінах свету было распрацавана нямала інструкцый і правіл бібліяграфічнага апісання. Напрыклад, у Расіі было 11 інструкцый, распрацаваных А.М.Бяловым, В.В.Лемяшэўскім, А.Д.Торапавым і інш. Напярэдадні першай сусветнай вайны ў бібліятэках Германіі прымяняліся 26 інструкцый, найбольш папулярная – пруская інструкцыя 1899 г. Асаблівае значэнне набылі правілы апісання, распаўсюджаныя ў бібліятэках ЗША, так званая англа-амерыканская інструкцыя па кнігаапісанні. Бібліятэкі Італіі, Даніі, Нарвегіі, Мексікі, Іспаніі працавалі па адзіных правілах, распрацаваных на падставе англа-амерыканскай інструкцыі.

Шырокае распаўсюджанне ў бібліяграфічных дапаможніках атрымалі анатаванне і рэферыраванне. Назіраецца выпрацоўка прыёмаў і метадаў анатавання, выкарыстоўваюцца і абгрунтоўваюцца розныя віды анатацый. Складальнікі агульных рэтраспектыўных паказальнікаў стваралі гісторыка-кніжныя анатацыі. У другой палове XIX ст. усё часцей сустракаюцца рэкамендацыйныя анатацыі. У апошнія дзесяцігоддзі XIX ст. назіраецца дыферэнцыяцыя анатацый у залежнасці ад чытацкага і мэтавага прызначэння бібліяграфічнага дапаможніка. У асобных бібліяграфічных дапаможніках прыменены прыёмы характарыстыкі твораў, адзначаныя высокай складанасцю і якасцю. Так, у шматтомніку Х.Д.Алчэўскай “Што чытаць народу” рэкамендацыйныя анатацыі сінтэзаваны з данымі назіранняў за чытацкімі рэакцыямі і паводзінамі, парадамі бібліятэкарам і настаўнікам і некаторымі іншымі элементамі вывучэння чытання; у паказальніку М.А.Рубакіна “Сярод кніг” напісаны выдатныя “папярэднія заўвагі” – аналітычныя агляды літаратуры па галінах і тэмах, якія змяшчаюць характарыстыкі навуковых, літаратурных, мастацкіх, грамадскіх плыняў і адпаведнага ранжыравання аўтараў, ацэнкі асобных твораў.

Англійскі бібліятэказнаўца Сэведж тэарэтычна абгрунтаваў прынцып аб’ектыўнасці ў анатацыях. На аснове гэтага прынцыпу шэрагам спецыялістаў у розных краінах былі распрацаваны наступныя асноўныя элементы анатацый: адлюстраванне зместу твора, указанне на яго від (жанр), ступень даступнасці, асаблівасці і вартасці мовы і інш. Бібліёграфы СССР у міжваенны час адмовіліся ад прынцыпу аб’ектыўнасці анатацый і выступалі за ацэначнае, крытычнае анатаванне, накіраванае на выяўленне ідэалагічнага характару твора, яго значэння для фарміравання светапогляду чалавека сацыялістычнага грамадства. Прымяненне прынцыпу партыйнасці ў сваю чаргу прывяло да ідэалагізаваных ацэнак твораў.

Разам з праблемамі бібліяграфічнага апісання і каталагізацыі вырашаліся і такія вельмі важныя праблемы, як каталагізацыя і класіфікацыя дакументаў.

Значным крокам на шляху да стварэння ўмоў, неабходных для уніфікацыі каталагізацыі, было ўвядзенне Першым з’ездам амерыканскіх бібліятэчных асацыяцый (1876) каталожнай карткі памерам 75x125 мм. Стандартная картка па-

чала прымяняцца не толькі ў бібліятэках ЗША, але і ў еўрапейскіх краінах. Выйшла многа работ, прысвечаных правілам састаўлення каталогаў, напрыклад “Правілы слоўнікавага каталога” Ч.Э.Кетэра і інш. М.Дзьюі былі выказаны прапановы па уніфікацыі скарачэнняў слоў у каталагізацыі, аб увядзенні цэнтралізаванай каталагізацыі.

Шматлікасць класіфікацый, якія прымяняліся ў каталогах і бібліяграфічных дапаможніках, перашкаджала даступнасці бібліяграфічнай інфармацыі і яе перадачы. Сапраўдным дасягненнем з’явілася распрацаваная амерыканскім бібліятэкарам і бібліёграфам Мелвілам Дзьюі (1851–1931) “Дзесятковая класіфікацыя” (1876). Толькі пры жыцці аўтара было здзейснена 12 дапрацаваных выданняў яе. Выкарыстанне М.Дзьюі ў бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі дзесятковага прынцыпу, які на той час ужо быў добра засвоены ў свеце ў сувязі з укараненнем у метрычныя сістэмы, надаваў упэўненасць, што новая схема набудзе міжнароднае прызнанне. Многія вядомыя бібліёграфы і бібліятэкары ў розных краінах пачалі прапагандаваць і прымяняць гэтую сістэму. На аснове “Дзесятковай класіфікацыі” Міжнародным бібліяграфічным інстытутам была распрацавана “Універсальная дзесятковая класіфікацыя”, першае выданне якой адбылося ў 1907 г.

7. Міжнароднае бібліяграфічнае супрацоўніцтва.

Прычыны і ўмовы ўзнікнення

Глабальныя працэсы другой паловы XIX ст. (індустрыялізацыя, прагрэс навукі і тэхнікі, урбанізацыя, павышэнне ўзроўню кіравання, пашырэнне дакументальных камунікацый і іншыя) садзейнічалі развіццю сувязей паміж інтэлектуальнымі слямі розных краін. Агульнасць прафесіянальных інтарэсаў выклікала патрэбу ў супрацоўніцтве на міжнародным узроўні. Былі створаны сусветныя і міжнародныя саюзы: паштовы, тэлеграфны, чыгуначны, літаратурны, прамысловы, метрычны, геадэзічны, тарыфны і інш. Напярэдадні першай сусветнай вайны налічвалася 410 міжнародных саюзаў. У Саюз міжнародных асацыяцый, створаны ў 1910 г., уваходзілі да 230 такіх саюзаў. Усе яны ўтваралі міжнародныя органы, якія, не падаўляючы самастойнасці прадстаўляемых краін, імкнуліся забяспечыць іх агульныя інтарэсы.

Склаліся ўмовы і для ўсталявання міжнародных сувязей у галіне бібліяграфіі. Сярод гэтых умоў былі:

- надзвычай высокі рост вытворчасці друкаванай прадукцыі ў свеце; яе неабмежавана шырокі састаў па аўтарскім корпусе, змесце, мовах, месцах выдання і інш.;

- развіццё бібліятэк розных тыпаў, фарміраванне бібліятэчных сетак і канцэнтрацыя ў іх фондах абсалютнай большасці выданняў і іншых дакументаў;

- бесперапыннае ўзрастанне выпуску бібліяграфічнай прадукцыі ў многіх краінах, пачатак арганізацыі бібліяграфічнага абслугоўвання ў бібліятэках, інстытутах, музеях, кнігарнях і іншых установах;

- павелічэнне супольнасці прафесіянальных бібліёграфістаў і бібліёграфістаў-непрафесіяналаў, асэнсаванне імі тэарэтыка-метадычных і арганізацыйных праблем, якія стаялі перад тагачаснай бібліяграфіяй. Бібліёграфы, бібліятэкары, выдаўцы, вучоныя і спецыялісты сутыкаліся з мноствам пытанняў бібліяграфічнай работы, якія патрабавалі глыбокіх даследаванняў, як, напрыклад, сістэмы бібліяграфічных класіфікацый, праблемы тэрміналогіі, арганізацыі. Збліжала іх інтарэсы галоўная праблема: прадстаўленне бібліяграфічных паведамленняў і іх распаўсюджанне. Усё гэта выклікала патрэбу ў спецыяльных бібліяграфічных аб'яднаннях і абмеркавання бібліяграфічных праблем у суполках бібліятэкараў, бібліяфілаў, кнігагандлёўцаў, выдаўцоў.

Пачаткам бібліяграфічнага ўзаемадзеяння з'явіліся стварэнне нацыянальных бібліяграфічных арганізацый і ўзмацненне бібліяграфічнага кірунку ў дзейнасці сумежных і зацікаўленых аб'яднанняў.

Першае бібліяграфічнае таварыства ў Еўропе было заснавана ў Францыі ў 1868 г. Галоўнай яго мэтай было аб'яднанне сродкаў для арганізацыі на высокім ўзроўні бягучай бібліяграфічнай інфармацыі аб новых кнігах, якія выйшлі ў краіне і свеце. (Аб'яднанне кнігавыдаўцоў, якое ў гэты час выпускала орган бягучай нацыянальнай бібліяграфіі “Бібліяграфія Францыі”, вырашала іншыя задачы.) Таварыства з першага года сваёй дзейнасці пачало штомесячна выдаваць бюлетэнь і бібліяграфічны часопіс, у якіх адлюстроўваліся новыя кнігі і анатаваліся найбольш значныя з іх. Аператыўнасць, універсальнасць бібліяграфічнай інфарма-

цыі, міжнародны ахоп кніг, іх якасная ацэнка надалі гэтым выданням шырокую вядомасць.

У далейшым узніклі Таварыства французскай бібліяграфіі (1906) і Таварыства класічнай бібліяграфіі пры Сарбонскім універсітэце (1922).

У Расіі ў 1889 г. пры Маскоўскім універсітэце па ініцыятыве А.Д.Торапава быў створаны бібліяграфічны гурток, членамі якога сталі вядомыя бібліёграфы і вучоныя В.Я.Адарукоў, А.І.Кірпічнікаў, В.Я.Брусаў, К.М.Дзеруноў, А.М.Лавягін і інш. Гурток быў пераўтвораны ў Рускае бібліяграфічнае таварыства пры Маскоўскім універсітэце (1900). З пачатку работы члены гуртка прыступілі да бібліяграфічнага ўліку рускай кнігі за ўвесь перыяд яе існавання. Ствараліся таксама тэматычныя і персанальныя бібліяграфічныя дапаможнікі. Акрамя кірунку, звязанага непасрэдна з бібліяграфаваннем, вяліся даследаванні бібліяфільскага, кнігазнаўчага, бібліятэказнаўчага і бібліяграфазнаўчага зместу. Было выдадзена звыш 100 перыядычных выданняў, бібліяграфічных дапаможнікаў, нарысаў пра бібліёграфію і іншых матэрыялаў.

У 1892 г. было заснавана бібліяграфічнае таварыства ў Лондане, члены якога вывучалі гісторыю кнігі, пытанні тэорыі і тэхналогіі бібліяграфічнай дзейнасці, састаўлялі зводны каталог англійскай кнігі і бібліяграфічныя дапаможнікі. У Вялікабрытаніі дзейнічалі таксама Шатландскае бібліяграфічнае таварыства ў Эдынбургу (1889), затым у Глазга (1906), Уэльсе (1906), Ірландскае (1918) і Оксфардскае (1922) бібліяграфічныя таварыствы.

Бібліяграфічныя таварыствы ўзніклі ў Германіі, Італіі і ў іншых краінах Еўропы.

У 1904 г. было створана Амерыканскае бібліяграфічнае таварыства (у г. Чыкага), задачамі якога было вывучэнне тэорыі бібліяграфіі, бібліяграфаванне амерыканскай літаратуры і папулярызацыя бібліяграфічнай справы ў Амерыцы.

Перад першай сусветнай вайной, паводле даных В.Ф.Байковай, узніклі 11 нацыянальных бібліяграфічных таварыстваў, існавалі і іншыя бібліяграфічныя аб'яднанні, але ў час вайны дзейнасць іх спынілася.

Агульным у дзейнасці бібліяграфічных таварыстваў розных краін быў шырокі дыяпазон інтарэсаў: распрацоўваліся

тэарэтычныя і метадычныя пытанні бібліяграфіі, пачалася работа па ўліку нацыянальнай кнігі, здзяйсняліся спробы міжнароднага бібліяграфічнага ўліку новай літаратуры. Асабліва зацікаўленасць ў асяродку таварыстваў вызначылася да праблем арганізацыі, метадыкі і тэхналогіі: распрацоўкі правіл апісання, анатавання, класіфікацыі, арганізацыі бягучага нацыянальнага бібліяграфічнага ўліку і інш. Гэта аб'ядноўвала бібліёграфію розных краін, падштурхоўвала сацыялістаў за дасягненнямі, выкарыстоўваць замежны вопыт і развіваць яго. Як грамадскія арганізацыі бібліяграфічныя таварыствы залежалі ад энтузіязму сваіх членаў, і недахоп гэтай якасці ці адсутнасць творчага, накіраванага на перспектыву, кіраўніцтва часам адмоўна адбівалася на іх дзейнасці, прыводзіла нават да спынення работы. Выключэннем былі рэпрэсіўныя меры супраць бібліяграфічных арганізацый як актаў грамадскай інтэлектуальнай ініцыятывы, прыкладам чаго з'яўлялася закрыццё ў СССР аўтарытэтнага ў свеце Рускага бібліяграфічнага таварыства (1930).

Акрамя спецыяльных бібліяграфічных таварыстваў, пытанні бібліяграфіі цікавіліся шматлікія бібліятэчныя, бібліяфільскія, выдавецкія і кнігагандлёвыя грамадскія арганізацыі. Яе праблемы ставіліся ў праграмы дзейнасці гэтых арганізацый і нярэдка вырашаліся з поспехам. Вынікам плённага супрацоўніцтва бібліяграфічных таварыстваў з іншымі арганізацыямі стаў шэраг бібліяграфічных дапаможнікаў, часопісаў; сумесна распрацоўваліся арганізацыйныя і тэарэтыка-метадычныя пытанні, склікаліся канферэнцыі і кангрэсы.

Кірунак работы такіх арганізацый меў свае асаблівасці ў розных краінах, залежаў ад часу і акрэсленых прыярытэтаў. Аднак сувязь паміж імі была цесная. Бібліяграфічнае таварыства часам магло мець бібліяфільскую накіраванасць, бібліяфільскае – бібліятэчную, бібліятэчнае – бібліяграфічную. Але разам яны спрыялі росту грамадскай ролі бібліяграфіі. Так, Амерыканская бібліятэчная асацыяцыя (АЛА, 1876) у 30-я гг. XX ст. мела да 60 спецыяльных камісій, якія распрацоўвалі актуальныя бібліятэчна-бібліяграфічныя пытанні па тэорыі і тэхналогіі, складалі інструкцыі па бібліяграфаванні, каталагізацыі, распрацоўвалі планы і праграмы бібліятэчна-бібліяграфічнай падрыхтоўкі, выдавалі метадычныя матэрыялы, паказальнікі, друкаваныя каталогі.

Вытворчасцю бібліяграфічнай інфармацыі займаліся таксама Брытанская бібліятэчная асацыяцыя, Аўстрыйскі бібліятэчны саюз, Саюз германскіх бібліятэкараў і шэраг іншых арганізацый.

Пастаянную зацікаўленасць да бібліяграфіі праяўлялі бібліяфільскія арганізацыі, створаныя ў многіх краінах, у тым ліку такія вядомыя, як “Дылетанты” і Роксбургскі клуб у Англіі, Таварыства французскіх бібліяфілаў. Яны стварылі шмат каштоўных бібліяграфічных дапаможнікаў, уважліва ставіліся да пытанняў нацыянальнага і міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару, тэорыі і методыкі агульнай і спецыяльнай бібліяграфіі.

Бібліяграфічнай работай рэгулярна займаліся многія аб’яднанні кнігавыдаўцоў і кнігагандлёўцаў, асабліва ў Францыі, Германіі, ЗША, як, напрыклад, таварыства “Бёрзэн-фэрайн” (Германія). Іх бібліяграфічная дзейнасць, зыходзячы з нацыянальных інтарэсаў, часта пераходзіла на міжнародны ўзровень, паколькі адпавядала агульнай мэце – павысіць ролю друку ў гандлёвых і інтэлектуальных зносінах.

Трэба таксама адзначыць, што бібліяграфічныя, бібліятэчныя, бібліяфільскія, кнігавыдавецкія і кнігагандлёвыя таварыствы і аб’яднанні нярэдка плённа супрацоўнічалі над рэалізацыяй канкрэтных бібліяграфічных праектаў. Мела месца членства сяброў бібліяграфічных таварыстваў у сумежных арганізацыях.

Выдатную ролю ў распрацоўцы міжнародных бібліяграфічных пачынанняў адыгралі навуковыя таварыствы краін свету. Менавіта для навукоўцаў бібліяграфічная інфармацыя выступала галоўным камунікацыйным сродкам, з дапамогай якога можна было сачыць за новымі публікацыямі і весці пошук незалежна ад прасторавых і іншых бар’ераў. Навуковыя арганізацыі паспяхова стваралі бібліяграфічныя дапаможнікі з міжнародным ахопам навуковай літаратуры, напрыклад, лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства.

Такім чынам, відавочна, што бібліяграфічныя, сумежныя і навуковыя таварыствы спрыялі арганізацыі міжнароднага бібліяграфічнага ўзаемадзеяння, былі яго чыннымі ўдзельнікамі.

Да ліку праблем, якія асабліва намагаліся вырашыць у сферы бібліяграфіі прафесіянальныя і непрафесіянальныя бібліёграфы, прадстаўнікі сумежных арганізацый, адносіліся:

1. *Уніфікацыя бібліяграфічнага апісання.* Першымі спробамі уніфікацыі правіл бібліяграфічнага апісання на міжнародным узроўні можна лічыць інструкцыі па апісанні для галіновых міжнародных бібліяграфічных дапаможнікаў, напрыклад “Інструкцыя для састаўлення міжнароднага каталога па літаратуры дакладных навук”. У цэлым жа ў разглядаемы перыяд захавалася прымяненне вялікай колькасці правіл бібліяграфічнага апісання, сярод якіх найбольш выкарыстоўваліся англа-амерыканская і пруская інструкцыі па кнігаапісанні.

2. *Каталагізацыя дакументаў.* Праблемы уніфікацыі бібліяграфічнага апісання вырашаліся ў цеснай сувязі з каталагізацыяй дакументаў. Асабліва старанна распрацоўкай іх займаліся камісіі па каталагізацыі, якія былі створаны ў складзе многіх бібліятэчных і бібліяграфічных таварыстваў.

3. *Класіфікацыя дакументаў.* Бібліяграфічная класіфікацыя М.Дзьюі аказала надзвычайны ўплыў на бібліятэчную грамадскасць Еўропы і выклікала імкненне да далейшага ўдасканалення бібліяграфічнай класіфікацыі, стварэння сістэмы, найбольш прыстасаванай да развіцця еўрапейскай гісторыі і навукі.

Асэнсаванне вышэйназваных праблем як міжнародных было прадэманстравана на Першым бібліятэчным кангрэсе ў Лондане (1877) і Першым міжнародным бібліяграфічным кангрэсе (1878).

Многія бібліёграфы і бібліятэкары канца XIX – пачатку XX ст. былі ўпэўнены, што пры дасягненні уніфікацыі бібліяграфічнага апісання, каталагізацыі, прымяненні адзінай класіфікацыі нацыянальная бібліяграфія і нацыянальныя бібліятэчныя каталогі набудуць міжнароднае значэнне і даступнасць.

Яшчэ большы імпульс да сумеснага вырашэння галоўных праблем бібліяграфічнай работы надаў міжнародны з’езд у Чыкага, арганізаваны АІА ў 1893 г., дзе прадстаўнікі Еўропы мелі магчымасць азнаёміцца са значнымі дасягненнямі амерыканскіх калег і былі ўражаны прагрэсам амерыканскай бібліятэчна-бібліяграфічнай справы. Амерыканскія навацыі,

асабліва правілы бібліяграфічнага апісання, дзесятковая схема, фармат карткі і правілы каталагізацыі, пачалі значна актыўней распаўсюджвацца ў Еўропе.

4. *Міжнародны бібліяграфічны рэпертуар*. Зацікаўленасць да вырашэння гэтай праблемы праявілі не толькі бібліяграфічныя і сумежныя прафесіянальныя колы, але таксама прадстаўнікі навуковай і літаратурнай грамадскасці. Так, у 1893 г. у Бельгійскай каралеўскай акадэміі фон дэр Хаген абараніў “Праект міжнароднага каталога каталогаў публічных бібліятэк”. Лонданскае Каралеўскае навуковае таварыства, азнаёміўшыся з праектам Хагена, накіравала Бельгійскай акадэміі прапанову надрукаваць не толькі такі каталог, але і бібліяграфічныя даныя аб усіх кнігах. Праблема стварэння міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару па чарзе разглядалі навуковыя кангрэсы ў 1895 г.: міжнародны геаграфічны, міжнароднай артыстычнай і літаратурнай асацыяцыі; фізіёлагаў, батанікаў, золагаў. Гэту праблему ставілі акадэміі Стакгольма і Гётынгена; буйныя бібліятэкі і бібліятэчныя таварыствы Амерыкі і Англіі, буйныя кнігагандлёвыя фірмы. У Расіі гэта пытанне абмяркоўвалася Таварыствам навук у Гельсінгфорсе. Відавочна, што праблема міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару набыла такую грамадскую актуальнасць, за якой непазбежна стаяць канкрэтныя дзеянні. Для навукі, розных галін прафесійнай дзейнасці, адукацыі, кнігагандалю, бібліятэчнай справы далейшае развіццё непасрэдна было звязана з выкарыстаннем назапашаных чалавецтвам ведаў.

Дзейнасць Міжнароднага бібліяграфічнага інстытута

У тэарэтычнае і практычнае вырашэнне праблем, якія да канца XIX ст. набылі міжнароднае значэнне, вялікі ўклад унесены Міжнародным бібліяграфічным інстытутам (Брусель, 1895–1934).

Гісторыя стварэння і плённая дзейнасць Міжнароднага бібліяграфічнага інстытута (МБІ) звязана з выдатнымі бібліёграфамі, адвакатамі па прафесіі Полем Атле (1868–1944) і Анры Лафантэнам (1854–1943). У 1889 г. у брусельскіх арганізацыях “Таварыства сацыяльных і палітычных навук” і “Інстытут па сацыялогіі” яны пачалі складаць сістэматычны

паказальнік кніг па сацыялогіі, паступова ўключаючы сумежныя галіны. Пры падтрымцы бельгійскага ўрада і зацікаўленых асоб яны прыступілі да стварэння “Міжнароднай бібліяграфіі грамадскіх навук”. У 1894 г. П.Атле і А.Лафантэн адкрылі прыватнае Міжнароднае бібліяграфічнае бюро. Тут вивучаліся розныя тэарэтыка-арганізацыйныя і іншыя пытанні бібліяграфіі, з вялікім энтузіязмам была ўспрынята ідэя аб стварэнні міжнароднага бібліяграфічнага паказальніка ўсёй друкаванай літаратуры. Аднак рэалізацыі ідэі супрацьстаялі вельмі абмежаваныя сродкі і магчымасці бюро. Трэба аддаць належнае рэдкай у гісторыі бібліяграфіі своечасовай і дзейснай дапамозе каралеўскага ўрада Бельгіі па наданні ўстанове афіцыйнага становішча і аказанні ёй матэрыяльнай дапамогі. Міністры ўнутраных спраў і асветы дакладвалі каралю аб тым, што Бельгія будзе мець на сваёй тэрыторыі “галоўны орган інтэлектуальнай дзейнасці чалавечтва”.

Падтрымка ўрада дазволіла П.Атле і А.Лафантэну склікаць у верасні 1895 г. у Бруселі міжнародны бібліяграфічны кангрэс. Кангрэс, хаця і быў нешматлікім, прыняў шэраг важных пастаноў: 1) зацвердзіць у Бруселі Міжнародны бібліяграфічны інстытут; 2) прапанаваць урадам стварыць міжнародны бібліяграфічны саюз, адна з галоўных задач якога – матэрыяльнае забеспячэнне міжнароднай бібліяграфічнай установы; 3) пачаць састаўленне міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару; 4) прапанаваць урадам увесці аднолькавае заканадаўства адносна прадастаўлення ў асобую цэнтральную ўстанову сваёй краіны заканадаўча ўстаноўленай колькасці экзэмпляраў кожнага новага выдання – гэта першая прапанова аб стварэнні нацыянальных бібліяграфічных цэнтраў і аб абавязковых экзэмплярах для бібліяграфічнай рэгістрацыі; 5) прыняць у якасці адзінай схемы дзесятковую класіфікацыю М.Дзюі, распачаўшы яе адпаведную перапрацоўку, і ўвесці амерыканскую бібліятэчную картачку. Усе ўдзельнікі кангрэса ўвайшлі ў склад МБІ, а першым ганаровым членам абралі М.Дзюі.

Урад Бельгіі выдзеліў МБІ будынак, які атрымаў назву Палац бібліяграфіі, і неабходныя сродкі. На чале ўстановы была прызначана камісія з пяці асоб, уключаючы заснавальнікаў. Яе філіялы былі арганізаваны ў Швейцарыі, Францыі і іншых краінах.

Дзякуючы выдатным арганізацыйным здольнасцям Атле і Лафантэна МБІ актыўна заняўся стварэннем міжнароднага “Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару” (“Repertoire Bibliographique Universel”), у якім планавалася адлюстраваць кнігі і часопісныя артыкулы з XV да XX ст. Паводле падлікаў П.Атле, гэта складала звыш 12 млн. выданняў кніг і прыкладна 15–18 млн. часопісных артыкулаў. Атле і Лафантэн спадзяваліся, што такія аб’ёмы друкаванай прадукцыі можна будзе бібліяграфічна адлюстраваць да сусветнай выставы 1900 г. Заснавальнікі МБІ памыліліся як у аб’ёмах друкаванай прадукцыі, так і пры вызначэнні неабходных рэсурсаў і прадукцыйнасці працы па бібліяграфаванні. Таму на сусветную выставу ў Парыжы МБІ прадаставіў толькі 2 млн. картчак. Сучаснікі адзначалі, што 50 прыгожых шаф з шуфлядамі, запоўненымі картчкамі аднолькавага фармату, “зрабілі прыёмнае і імпазантнае ўражанне на наведвальнікаў выставы”. Прызнаннем вялікай і патрэбнай працы была ўзнагарода, атрыманая на гэтай і іншых выставах. На 1 студзеня 1933 г. “Універсальны бібліяграфічны рэпертуар” складаўся ўжо з 15,5 млн. картчак. Гэта пры тым, што падчас першай сусветнай вайны з 1914 г. па 1920 г. МБІ прыпыняў сваю работу і пацярпеў значныя страты. Аднак і прыведзеная лічба не вычэрпвала друкаваную прадукцыю свету за 400 гадоў.

“Універсальны бібліяграфічны рэпертуар” складаўся як каталог, які меў алфавітную і сістэматычную часткі. Асноўная работа заключалася ў наклеіцы на картчкі бібліяграфічных апісанняў з друкаваных каталогаў буйнейшых бібліятэк: Нацыянальнай бібліятэкі Францыі, бібліятэкі Брытанскага музея, Бібліятэкі Кангрэса ЗША, Нацыянальнай бібліятэкі ў Фларэнцыі і шэрага іншых; пазней пачалі выкарыстоўвацца нямецкія, амерыканскія, расійскія і з іншых краін друкаваныя картчкі ўжо прынятага міжнароднага фармату. Сістэматычная частка будавалася па схеме Дзьюі. Відавочна, што ў гэтым шматмільённым картчным масіве прысутнічалі дублетныя апісанні на адны і тыя ж выданні, якія захоўваліся ў розных бібліятэках. Да першай сусветнай вайны сярэднегадавы прырост картатэкі складаў 600 тыс. адзінак, у пасляваенны перыяд скараціўся больш чым удвая. Было падлічана, што “Універсальны бібліяграфічны рэпертуар” адлюстраваў не больш 20% выданняў да XX ст. Ідэя да-

сягнення міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару аказала-ся цяжкадасягальнай з-за адсутнасці больш-менш дакладных даных аб аб'ёмах сусветнага кнігадруку ў пачатку распрацоўкі гэтага грандыёзнага бібліяграфічнага праекта, недахопу рэсурсаў (хаця ўмовы і матэрыяльная база МБІ былі добрымі). Відавочна, што на свядомасці бібліёграфаў, вучоных і іншых удзельнікаў праекта, якія ажыццяўлялі бібліяграфічны рэпертуар, цяжка адбілася еўрапейская ваенная трагедыя: знікла на пэўны час імкненне да сумеснай, перавышаючай нацыянальныя межы, работы. Назіраецца заметны адыход ад вялікіх, патрабуючых безумоўнага энтузіязму, праектаў да спраў больш канкрэтных, суразмерных укладаемым сілам. Тым не менш “Універсальны бібліяграфічны рэпертуар” заслугоўвае станоўчай ацэнкі не толькі за тую карысць, якую атрымлівалі наведвальнікі МБІ, але і як выдатная школа калектыўнай бібліяграфічнай працы па забеспячэнні інтэлектуальнай дзейнасці. Гэта быў першы самы буйны міжнародны бібліяграфічны праект.

Падчас работы над сістэматычнай часткай “Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару” супрацоўнікі МБІ прыступілі да перабудовы і ўдасканалення схемы Дзьюі з мэтай дасягнуць такі вынік, каб лічбавы індэкс на дакумент адлюстроўваў яго назву і змест. Гэта была чыста бібліяграфічная задача, яна пераўзыходзіла патрэбу бібліятэчнай расстаноўкі кніг (да чаго былі прыстасаваны большасць ранейшых класіфікацыйных схем). Лічбавыя індэксы маглі прэтэндаваць на ролю галоўнага элемента міжнароднай штучнай бібліяграфічнай мовы. У выніку вялікай работы, да якой МБІ прыцягнуў шэраг вядомых навукоўцаў, з'явілася грунтоўнае выданне “Кіраўніцтва па універсальнай дзесяткавай класіфікацыі” (1907). У галоўных табліцах “Кіраўніцтва...” змяшчаліся 33 000 рубрык, да 3 000 вызначальнікаў былі ў дапаможных табліцах. Так з'явіўся ўпершыню еўрапейскі варыянт класіфікацыйнай схемы Дзьюі – Універсальнай дзесяткавай класіфікацыі (УДК).

Работа над удасканаленнем УДК працягвалася пасля першай сусветнай вайны, калі была створана спецыяльная камісія прыкладна са 100 спецыялістаў. Дапрацоўка вялася ў кірунках: а) забеспячыць адпаведнасць табліц сучасным ведам; б) дасягнуць узгаднення з табліцамі Дзьюі; в) распраца-

ваць усеагульную схему, якая распаўсюджвалася б не толькі на кнігі, але і на іншыя віды дакументаў.

Работа над УДК была вельмі напружанай: МБІ прысвяціў УДК сотні публікацый; над ёй працавалі камісіі, асабліва плённа ў Бельгіі, Галандыі, Швейцарыі, Францыі; шматлікія праблемы абмяркоўваліся на праводзімых кангрэсах і канфэрэнцыях. Дзякуючы сістэматычнай працы УДК пастаянна ўдасканальвалася і пашыралася кола краін, якія пачалі яе ўкараняць. У сярэдзіне 30-х гг. 45 краін свету перайшлі на выкарыстанне схем Дзьюі і УДК.

Акрамя стварэння “Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару” і распрацоўкі УДК, МБІ з 1908 г. пачаў збіраць матэрыялы па дакументацыі. Спецыялісты МБІ вызначалі “дакумент” як сродак зносін паміж людзьмі, які адлюстраваны ў графіцы ці іншым спосабам. Тэрмін “дакументацыя” разумелі: а) як метада вывучэння пры дапамозе дакументаў; б) падбор у пэўных мэтах саміх дакументаў з усімі аперацыямі: пошук, захаванне, апісанне, класіфікацыя і інш. У залежнасці ад мэты “дакументацыя” з’яўлялася навуковай, тэхнічнай, адміністрацыйнай і інш. Бібліяграфія, бібліятэказнаўства, архівазнаўства, музеязнаўства і справаводства разглядаліся як галіны адзінай навукі “дакументацыі”. Бібліятэкі, архівы, музеі, бібліяграфічныя бюро і іншыя падобныя ўстановы лічыліся цэнтрамі дакументацыі. Гэтыя тэарэтычныя напрацоўкі былі вельмі плённыя і перспектыўныя. Упершыню створана інтэграваная, па сутнасці сістэмная канцэпцыя функцыянавання грамадскіх інстытутаў, аб’яднаных па аб’екце дзейнасці. На жаль, на дакументацыйныя ідэі МБІ доўгі час не звярталася ўвага спецыялістаў па бібліяграфіі і сумежных дысцыплінах, хаця ў іх прадугадваюцца сучасныя падыходы да арганізацыі інфармацыйных сістэм.

У МБІ збіраліся матэрыялы для “Сусветнага музея” і “Сусветнай энцыклапедыі”. У “Сусветны музей” адбіраліся дакументы, якія найбольш поўна адлюстроўвалі жыццё народаў свету на працягу ўсёй гісторыі. Для “Сусветнай энцыклапедыі” збіраўся друкаваны, рукапісны, ілюстрацыйны матэрыял з розных краін і на розных мовах па кожным тэрміне, уключаным у слоўнік энцыклапедыі. Слоўнік складаўся з 10 тыс. тэрмінаў. Мэта збору – “даваць пытанню сучаснае асвятленне

і параўноўваць пункты погляду”. Для кожнага тэрміна былі заведзены аднолькавыя папкі, куды ўкладаліся выразкі і адбіткі артыкулаў, рукапісы, партрэты, малюнкі, паштоўкі і інш. У 1930 г. у папках захоўваліся каля 350 тыс. дакументаў. МБІ не дасягнуў паўнаты адлюстравання слоўніка “Сусветнай энцыклапедыі”, аднак з арганізацыйна-метадычнага боку яго выкананне вельмі блізкае да некаторых формаў інфармацыйнай дзейнасці сучасных бібліятэк і іншых інфармацыйных цэнтраў.

У дзейнасці МБІ быў шэраг іншых карысных і перспектывіўных кірункаў.

Актуальнасць і шматбаковасць тэарэтычных даследаванняў і практычнай дзейнасці асабліва праяўляліся падчас правядзення кангрэсаў і канферэнцый (апошнія праводзіліся штогод, пачынаючы з 1924 г.). Так, на кангрэсе па бібліяграфіі і дакументацыі ў 1910 г. прысутнічалі 300 чалавек з 30 краін. Было заслухана каля 40 выступленняў. Асноўны даклад, прадстаўлены МБІ, быў прысвечаны пытанням аб адзінстве метадаў бібліяграфічнай работы: класіфікацыі, каталагізацыі, кааперацыі пры стварэнні бібліяграфічных паказальнікаў. Асобныя выступленні былі прысвечаны навуковай арганізацыі бібліяграфіі і дакументацыі, пытанням УДК, рэгістрацыі і статыстыцы кніг і перыядычных выданняў, каталагізацыі і фотакапіраванню і інш.

МБІ выдаваў бюлетэнь, у якім змяшчаліся самая поўная інфармацыя аб яго дзейнасці, паказальнікі “Універсальная бібліяграфія” (да 1931 г. надрукавалі 164 выпускі, у якія ўвайшлі 1 500 тыс. назваў кніг і артыкулаў, у тым ліку паказальнікаў бібліяграфічных дапаможнікаў).

У 1924 г. МБІ быў рэарганізаваны ў федэратыўную ўстанову з секцыямі ў асобных краінах. На штогодніх канферэнцыях павінны былі прысутнічаць прадстаўнікі кожнай секцыі. У пачатку 30-х гг. МБІ меў каля 760 членаў-карэспандэнтаў.

У 20 – 30-я гг. становішча МБІ ўскладнілася як з прычыны пагаршэння матэрыяльнага стану, так і ў сувязі з перацэнкай кірункаў міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва і рэалізацыі асобных праграм у прыватнасці. Так, стала відавочнай недасягальнасць “Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару” выбранымі метадамі. Прадстаўнікі

бібліятэчна-бібліяграфічнай супольнасці, у тым ліку Поль Атле, прыйшлі да прынцыпова новага падыходу да яго выканання: праз стварэнне вычарпальных нацыянальных бібліяграфічных рэпертуараў у кожнай краіне і далейшае іх аб'яднанне ў зводны каталог ці іншую форму. Не здолеў МБІ ўсталяваць трывалыя сувязі з такімі ўплывовымі арганізацыямі, як Ліга Нацый і Амерыканская бібліятэчная асацыяцыя (АЛА).

Пераарыентаванне ўвагі на павышэнне ролі нацыянальнай бібліяграфіі ў здзяйсненні міжнародных бібліяграфічных зносін, хуткае развіццё і рост значэння спецыяльнай бібліяграфіі прывялі бібліятэчна-бібліяграфічную грамадскасць да пераасэнсавання ў гэтым працэсе месца нацыянальных і спецыяльных бібліятэк. Арганізацыя належнай кааперацыі паміж бібліятэкамі розных краін на аснове добра развітай нацыянальнай і спецыяльнай бібліяграфіі пачала асэнсоўвацца як найбольш рэальны шлях наладжвання абмену бібліяграфічнымі данымі. Гэтыя ідэі можна лічыць пачаткам новай мадэлі міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва. Карысна адзначыць, што такі падыход адпавядае ў цэлым сучаснай канцэпцыі міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва. Рэалізацыя выказаных ідэй прывяла да стварэння новых арганізацыйных формаў узаемадзеяння паміж нацыянальнымі бібліятэчнымі і бібліяграфічнымі асацыяцыямі і да спынення работы МБІ (1934).

У 1934 г. ад імя Міжнароднага інстытута дакументацыі, у склад якога ў 30-я гг. уваходзіў МБІ, быў распаўсюджаны рукапісны бюлетэнь, падпісаны П.Атле, аб апошніх часах існавання арганізацыі. Змяшчалася карыкатура ў выглядзе будынка “Сусветнага палаца бібліяграфіі” ў Бруселі, на які наступаў бот, сімвалізуючы ўладу (таму што па распараджэнні бельгійскага ўрада ад 1.06.34 г. МБІ высяляўся з будынка).

Дзейнасць МБІ мела для развіцця бібліяграфіі вялікае станоўчае значэнне. У сумесных дыскусіях і даследаваннях нараджаліся новыя плённыя ідэі; стварэнне УДК і вынікі па іншых праектах заклалі рэальную аснову для развіцця працэсу уніфікацыі і стандартызацыі (апошняя выразна праявілася праз некалькі дзесяцігоддзяў). Дзейнасць П.Атле і А.Лафанта захапляе багаццем ідэй, энтузіязмам, напоры-

стасцю. Яны належаць да самых знакамітых арганізатараў бібліяграфічнай справы. Само значэнне бібліяграфіі было ўзнята на самы высокі ўзровень, яна ацэньвалася як эфектыўны сродак адлюстравання і арганізацыі дакументна фіксаваных ведаў, створаных чалавецтвам. Шкада, што разбуральныя палітычныя працэсы гісторыі таго часу, калі існаваў МБІ, сцерлі каштоўны вопыт сумеснай бібліяграфічнай працы, надоўга пасеялі недавер да вялікіх бібліяграфічных праектаў. На базе МБІ у 1931 г. быў створаны Міжнародны інстытут дакументацыі (Гаага), на аснове якога ў 1938 г. пачала дзейнічаць Міжнародная федэрацыя па дакументацыі.

*Дзейнасць міжнародных бібліяграфічных інстытутаў
Г.Бека. Бібліяграфічныя праекты Лігі Нацый*

У 1905–1907 гг. Герман Бек у Германіі заснаваў міжнародныя інстытуты бібліяграфіі сацыяльных, тэхнічных, медыцынскіх і юрыдычных навук. Відавочна, што профіль інстытутаў быў скіраваны на прадастаўленне бібліяграфічных паслуг па галінах, для развіцця якіх інфармацыя ўжо стала адным з важнейшых рэсурсаў. Галоўнай мэтай Г.Бека было арганізаваць бібліяграфаванне новай галіновай літаратуры, выдадзенай ў розных краінах. Міжнародны інстытут бібліяграфіі сацыяльных навук выдаў 24 тамы “Бібліяграфіі сацыяльных навук” – сістэматычнага паказальніка кніг і часопісных артыкулаў. Міжнародны інстытут бібліяграфіі юрыдычных навук публікаваў бягучую “Міжнародную бібліяграфію па праве”, Міжнародны інстытут бібліяграфіі па медыцыне – бягучую бібліяграфічную інфармацыю і рэфератыўныя дапаможнікі па медыцыне, Міжнародны інстытут тэхнабібліяграфіі непрацяглы час выпускаў дапаможнікі па электратэхніцы. У час першай сусветнай вайны інстытуты Г.Бека перапынілі сваю дзейнасць, аднак пасля вайны ўзнавілі яе. Міжнародныя бібліяграфічныя інстытуты Г.Бека – гэта першы вопыт па стварэнні спецыяльных бібліяграфічных устаноў для інфармацыйнага забеспячэння вучоных і спецыялістаў.

Калі дзейнасць міжнародных бібліяграфічных інстытутаў Г.Бека дэманстравала павышэнне ролі спецыяльнай бібліяграфіі як новага фактару развіцця міжнароднага

бібліяграфічнага супрацоўніцтва, то бібліяграфічная дзейнасць Лігі Нацый працякала ў рэчышчы кірункаў, вызначаных МБІ.

Бібліяграфічнай работай у Лізе Нацый займаліся бібліяграфічная падкамісія Жэнеўскай камісіі і асабліва Інстытут інтэлектуальнай кааперацыі (ІК), арганізаваны ў Парыжы ў 1924 г. У ІК уваходзілі прадстаўнікі 50 краін (у 35 краінах існавалі нацыянальныя камісіі інтэлектуальнай кааперацыі). Задачами інстытута было ўсебаковае садзейнічанне развіццю навукі і інтэлектуальнай дзейнасці, таму надавалася вялікае значэнне развіццю міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва.

ІК распрацоўваў праблемы аховы аўтарскага права ў галіне друку, фотасправы, кіно, радыё; уніфікацыі навуковай тэрміналогіі; скарачэнняў назваў перыядычных выданняў і інш. Даволі шырока ІК разгарнуў дзейнасць бібліяграфавання. Бібліятэкі і бібліяграфічныя ўстановы звыш 30 краін удзельнічалі ў выданні паказальнікаў бягучых бібліяграфічных дапаможнікаў (“Бібліяграфічны паказальнік крыніц бягучай бібліяграфіі – перыядычных выданняў розных краін і ўстаноў”, Жэнева, 1925; 2-е перапрац. выд., Берлін – Лейпцыг, 1931). ІК таксама ажыццяўляў падрыхтоўку “Спіса выдатных твораў, выдадзеных у розных краінах за ... год”. Бібліяграфічная падкамісія Лігі Нацый узгадняла арганізацыю бібліяграфавання літаратуры па сацыяльна-эканамічных навуках і фізіцы.

Усе бібліяграфічныя праекты Лігі Нацый здзяйсняліся з удзелам нацыянальных бібліяграфічных і бібліятэчных арганізацый на аснове кааперацыі. Гэта было прынцыпам Лігі Нацый і істотна адрознівала ў арганізацыйным плане яе дзейнасць у галіне бібліяграфіі ад бібліяграфічнай дзейнасці МБІ. Усе канкрэтныя пытанні і бібліяграфічныя праекты ў межах Лігі Нацый вызначалі з’езды экспертаў, якія выбіраліся з лепшых бібліятэкараў і бібліёграфістаў. Гэтым тлумачыцца высокі ўзровень рэалізацыі запланаванага.

Паспяховасць узаемадзеяння паміж нацыянальнымі бібліятэчна-бібліяграфічнымі арганізацыямі спрыяла ўмацаванню ідэі аб пошуках эфектыўных формаў сумеснай працы ў міжнародным маштабе. Бібліёграфы і бібліятэкары прыйшлі да высновы, што самай выніковай формай супра-

цоўніцтва будзе асацыяцыя ўсіх нацыянальных бібліятэчных і бібліяграфічных таварыстваў і аб'яднанняў. Гэтае палажэнне асабліва актыўна развівала Амерыканская бібліятэчная асацыяцыя. Канкрэтна праблемы міжнароднага бібліяграфічнага супрацоўніцтва разглядаліся на з'ездах у Празе, Атлантык-Сіці і ў Эдынбургу (1926–1927). У Эдынбургу (1927) прадстаўнікі бібліятэчных аб'яднанняў 15 краін падпісалі рэзалюцыю аб стварэнні Міжнароднага бібліятэчнага і бібліяграфічнага камітэта, вызначылі яго склад, прапанавалі правесці першы Міжнародны бібліятэчны і бібліяграфічны кангрэс. З гэтых падзей пачынаецца гісторыя самай уплывовай сучаснай арганізацыі ІФЛА.

Кангрэс адбыўся ў чэрвені 1929 г. у Рыме і Венецыі. У прынятым статуце была абвешчана назва новай міжнароднай арганізацыі: Міжнародная федэрацыя бібліятэчных асацыяцый (ІФЛА), вызначана яе мэта – развіваць міжнародную кааперацыю, акрэслена членства. ІФЛА пачала праводзіць сесіі ў розных краінах Амерыкі і Еўропы, распрацоўваць наступныя праблемы:

- ставіла пытанні аб выданні міжнародных бібліяграфічных дапаможнікаў, напрыклад па ўліку бібліяграфічных матэрыялаў;

- імкнулася да ўдасканалення міжнароднай бібліяграфічнай класіфікацыі УДК і правіл бібліяграфічнага апісання;

- узнімала тэарэтыка-арганізацыйныя пытанні міжнароднай бягучай бібліяграфічнай інфармацыі па галінах ведаў, якая прадстаўлялася ўдалай заменай канцэпцыі недасягнутага рэтраспектыўнага міжнароднага бібліяграфічнага рэпертуару.

Міжнародны інстытут дакументацыі ў гэты час займаўся ўдасканаленнем УДК і прапагандай гэтай схемы.

У другой палове 30-х гг. міжнародныя бібліяграфічныя сувязі страцілі сваё значэнне, як гэта адбылося ў 1914–1920 гг. Так адмоўна паўплывала на бібліяграфічную дзейнасць складаная палітычная сітуацыя ў Еўропе перад другой сусветнай вайной.

Пытання

1. Ахарактарызуйце прычыны актывізацыі дзейнасці па бягучай нацыянальнай бібліяграфіі.
2. У якіх краінах і калі пачалася рэгулярная бібліяграфічная рэгістрацыя новых выданняў?
3. Назавіце асноўныя перыядычныя органы бягучай нацыянальнай бібліяграфіі ў розных краінах.
4. Параўнайце арганізацыю бягучай нацыянальнай бібліяграфіі ў Францыі, Расіі, Германіі, Англіі, ЗША.
5. Назавіце буйнейшыя нацыянальныя рэтраспектыўныя бібліяграфічныя паказальнікі розных краін. Параўнайце іх методыку.
6. Назавіце складальнікаў буйнейшых нацыянальных рэтраспектыўных бібліяграфічных паказальнікаў. Якімі матывамі і мэтамі яны кіраваліся?
7. Ахарактарызуйце прычыны актывізацыі дзейнасці па навукова-дапаможнай і рэкамендацыйнай бібліяграфіі.
8. Назавіце буйнейшых стваральнікаў рэкамендацыйна-бібліяграфічных дапаможнікаў. У чым яны бачылі грамадскую значнасць рэкамендацыйнай бібліяграфіі?
9. Ахарактарызуйце галоўныя дасягненні бібліяграфазнаўства.
10. Якое значэнне мелі універсальныя друкаваныя каталогі буйнейшых бібліятэк? Ахарактарызуйце іх метадычныя асаблівасці.
11. Якія праблемы ў канцы XIX – пачатку XX ст. патрабавалі сумеснай дзейнасці міжнароднай бібліяграфічнай супольнасці?
12. Хто і калі арганізаваў адкрыццё Міжнароднага бібліяграфічнага інстытута? Назавіце асноўныя кірункі яго дзейнасці.
13. Як эвалюцыяніравала ідэя стварэння “Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару”?

ЛИТАРАТУРА

Асноўная

1. *Грузинова, Л.Б.* Библиография. Раздел 2: Иностранная библиография: учебник / Л.Б.Грузинова. – М.: МГУП, 2003. – 284 с.

2. *Гудовщикова, И.В.* Общая иностранная библиография: учебник / И.В.Гудовщикова, К.В. Лютова. – М.: Книга, 1978. – 224 с.

3. *Семеновкер, Б.А.* Государственная библиография России / Б.А.Семеновкер // Библиография. – 1997. – № 3–6; 1998. – № 1–6; 1999. – № 1–3.

4. *Семеновкер, Б.А.* Национальная библиография в странах Латинской Америки: возникновение, развитие, современное состояние. – М.: [ВГБИЛ], 1974. – 251 с.

5. *Симон, К.Р.* История иностранной библиографии / К.Р.Симон. – М.: Изд-во ВКП, 1963. – 736 с.

Дадатковая

6. *Беспалова, Э.К.* Формирование библиографической мысли в России (до 60-х гг. XIX в.) / Э.К.Беспалова. – М.: Изд-во МГУК, 1994. – 282 с.

7. *Бойкова, О.Ф.* Развитие международного сотрудничества в области библиографии / О.Ф.Бойкова // Библиотекосведение и библиогр. за рубежом. – 1981. – Вып. 84. – С. 58–70.

8. *История библиографии в СССР* // Библиография. Общий курс: учебник / Под ред. О.П.Коршунова. – М.: Книга, 1981. – С.131–237.

9. *Збралевич, Л.И.* “Польская библиография” Кароля Эстрейхера / Л.И.Збралевич // Из истории книги в Белоруссии: сб. ст. / ФБ им. Я.Коласа АН БССР. – Мн.: Б-ка БССР им. В.И.Ленина, 1979. – С. 64–77.

10. *Здобнов, Н.В.* История русской библиографии до начала XX века / Н.В.Здобнов. – М.: Госкультпросветиздат, 1955. – 607 с.

11. *Кобленц, И.Н.* Источники и деятели русской библиографии XV–XVIII вв. / И.Н.Кобленц. – М.: Наука, 1991. – 136 с.

12. *Машкова, М.В.* История русской библиографии начала XX / до октября 1917 года / М.В.Машкова. – М.: Книга, 1969. – 492 с.

13. *Немировский, А.И.* Каталог народов в “Этимологиях” Исидора Севильского / А.И.Немировский // Вестник древней истории. – 1994. – № 4. – С.158–164.

14. *Полотовская, И.Л.* Общее библиографоведение: отечественное и зарубежное / И.Л.Полотовская. – СПб.: СПбГУКИ, 1996. – С.19–85.

15. *Равич, Л.М.* Для Петропавловской крепости недосыпаема: библиография и цензура в России / Л.М.Равич // Библиография. – 1993. – № 5. – С.98–109.

16. *Ретроспективная национальная библиография в СССР: (опыт и проблемы развития).* – М.: ГБЛ, 1989. – 145 с.

17. *Рябова, С.В.* Эволюция объекта учёта в национальной библиографии (опыт исторического анализа) / С.В.Рябова // Библиотековедение и библиография за рубежом. – 1983. – Вып. 92. – С. 31–57.

18. *Семеновкер, Б.А.* “Библиотека Фотия” – византийский библиографический памятник / Б.А.Семеновкер // Сов. библиогр. – 1982. – № 4. – С. 52–61.

19. *Семеновкер, Б.А.* Памятники древнегреческой библиографии / Б.А.Семеновкер // Сов. библиогр. – 1983. – № 4. – С. 55–63.

20. *Семеновкер, Б.А.* Тысячелетие “Фихриста” ан-Надима / Б.А.Семеновкер // Сов. библиогр. – 1987. – № 2. – С. 86–96.

21. *Якушева, С.В.* Понятие “библиография” в концепциях британских ученых / С.В.Якушева // Библиография. – 1997. – № 2. – С. 136–145.

22. *Яцко, В.А.* Понятие “библиография” в англо-американском библиографоведении / В.А.Яцко // Теория, история и организация библиографии за рубежом / МГИК. – М., 1985. – Вып. 63. – С. 38–47.

Вучэбнае выданне

Саітава Валянціна Іванаўна

**СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ БІБЛІАГРАФІІ
(да сярэдзіны XX ст.)**

Вучэбны дапаможнік

Рэдактары І.В.Смяян, Л.Ц.Спірыдонава
Тэхнічны рэдактар Л.М.Саўчук

Падпісана ў друк 2005 г. Фармат 60X84 1/16.
Папера пісчая № 2. Друк глыбокі. Ум. друк. арк. 7,67.
Ул.-выд. арк. 6,6. Тыраж экз. Заказ

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў.
220001, Мінск, вул. Рабкораўская, 17.
Ліцэнзія ЛВ № 283 ад 22.04.2003 г.

Надрукавана на рызографе
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.
220001, Мінск, вул. Рабкораўская, 17
Ліцэнзія № 496 ад 25.06.2002 г.